

БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ
КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ
МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ МИНТАҚАВИЙ МАРКАЗИ

**ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИГА
ОИД ИННОВАЦИЯЛАРНИ
ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИ ФАНИГА
ТАДБИҚ ЭТИЛИШИ**

2021

Рахмонов К.Ж. тарих фанлари номзоди,
доцент

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ
КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ МИНТАҚАВИЙ МАРКАЗИ**

**“ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИГА ОИД
ИННОВАЦИЯЛАРНИ ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИ
ФАНИГА ТАДБИҚ ЭТИЛИШИ”**

МОДУЛИ БЎЙИЧА

ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА

Ўзбекистон тарихи

Модулнинг ўқув-услубий мажмуаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 7 декабрдаги 648-сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув дастури ва ўқув режасига мувофиқ ишлаб чиқилган.

Тузувчи: **К.Ж.Рахмонов** тарих фанлари номзоди, доцент.

Такризчи: **Ш.А.Ҳайитов** тарих фанлари доктори, профессор.

**Ўқув -услубий мажмуа Бухоро давлат университети Илмий
Кенгашининг қарори билан нашрга тавсия қилинган
(2020 йил “30” декабрдаги 9-сонли баённома)**

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР	5
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ	10
III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР	24
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ	77
V. ГЛОССАРИЙ	93
VI. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	97

I. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

“Замонавий таълим тизимига оид инновацияларни Ўзбекистон тарихи фанига тадбиқ этилиши” модули олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек, амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштириш мақсадида ташкил қилинади.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Замонавий таълим тизимига оид инновацияларни Ўзбекистон тарихи фанига тадбиқ этилиши” модулининг мақсади: Ўзбекистон тарихи бўйича илғор хорижий тажрибаларни ўрганиш орқали таълим жараёнини мувофиқлаштириш ва мазмунан бойитиш, Ўзбекистон тарихини ўқитиш самарадорлигини оширишга ёрдам берадиган замонавий ёндашишлар ҳамда педагогик ва ахборот технологиялар билан таништириш, юксак малакали мутахассис кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш.

“Замонавий таълим тизимига оид инновацияларни Ўзбекистон тарихи фанига тадбиқ этилиши” модулининг вазифалари:

- Ўзбекистон тарихининг қадимги, ўрта асрлар, совет даврига оид тадқиқотларни янгича қарашлар ва инновациялар орқали таълим тизимига тадбиқ этилишига эришиш;
- Ўзбекистон тарихи таълимининг моҳиятини мукамаллаштириш;
- Ўзбекистон тарихи бўйича маъруза, амалий ва мустақил таълим олиш дарсларини ташкил этиш жараёнида замонавий ахборот технологиялари воситаларидан фойдаланиш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникма, малакаларига қўйиладиган талаблар

“Замонавий таълим тизимига оид инновацияларни Ўзбекистон тарихи фанига тадбиқ этилиши” курсини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида **тингловчилар:**

- жаҳон етакчи университетларининг ўқув методларини;
- хорижда Ўзбекистон тарихи фанлари бўйича дарсликлари, ўқув кўлланмалари структурасини;
- жаҳон ва республикамизнинг Ўзбекистон тарихи фанининг ривожига ҳақида билимларни;
- Жаҳон цивилизациясининг мукаммал, ривожланиб бориш жараёнларида Ўзбекистон тарихи фанининг алоҳида фан мавқеига эга бўлганлигини;
- Қадимги, ўрта асрларда ва ҳозирги даврдаги Ўзбекистон тарихи фанининг долзарб муаммоларни, тарихий назарияларини мукаммал ўрганиш кўникмаларига эга бўлиши зарур;
- креативлик ва ижодийликни Ўзбекистон тарихига оид фанларни ўқитишда кўллана олиш малакаларини эгаллаши лозим.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Фан мазмуни ўқув режадаги “**Мустақил Ўзбекистондаги ислохотларнинг назарий концептуал асослари**” ўқув модули билан узвий боғланган ҳолда тингловчиларнинг умумий тайёргарлик даражасини оширишга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар **Замонавий таълим тизимига оид инновацияларни Ўзбекистон тарихи фанига тадбиқ этилиши** орқали хорижий тажрибаларни ўрганиш, амалда кўллаш ва баҳолашга доир касбий компетентликка эга бўладилар ва йўналишга мос зарурий билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштирадилар.

Модул бўйича соатлар тақсимоти:

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкلامаси, соат			
		Хаммаси	Аудитория ўқув юкلامаси		
			Жами	Назарий машғулот	Амалий машғулот
1.	Ўзбекистон тарихининг қадимги даврига оид тадқиқотларга янгича қарашлар ва инновацияларни таълим тизимига тадбиқ этилиши	2	2	2	
2.	Ўрта асрлар тарихи: янгича талқин ва ёндашув	2	2	2	
3.	Ўзбекистон тарихининг совет даври тарихига ёндашув	2	2	2	
4.	Ўзбекистон тарихининг бугунги тарихшунослик муаммолари	2	2	2	
5.	Илк давлатчилигимиз тарихий илдизлари	2	2		2
6.	Қадимги Бақтрия кавийлиги	2	2		2
7.	Илк ўрта асрларда Сўғдиёна	2	2		2
8.	Турк ҳоконлиги ва Араб халифалиги даври	2	2		2
9.	Ўзбекистон илк уйғониш даврида	2	2		2
10.	Мустақиллик йиллари тарихчилар нигоҳида	2	2		2
Жами		20	20	8	12

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Ўзбекистон тарихининг қадимги даврига оид тадқиқотларга янгича қарашлар ва инновацияларни таълим тизимига тадбиқ этилиши.

Режа:

1. Хусусий мулкчиликнинг келиб чиқиши ва илк давлатчилигимиз илдизлари.

2. Марказий Осиё қадимги давр халқаро маданий алоқалар тизимига оид янги тадқиқотлар натижалари.
3. Қадимги Бактрия қавийлиги ҳақида айрим мулоҳазалар, илк ёзувлар тарихи ва уларнинг ўрганилиши.

2-мавзу: Ўрта асрлар тарихи: янги талқин ва ёндашув.

Режа:

1. Илк ўрта асрлар Сўғдиёна хунармандчилигитарихини ўрганишга доир янги ёндашувлар.
2. Марказий Осиёга Араб халифалиги босқини.
3. Турк хоқонлиги давлатининг Ўзбекистон давлатчилигида тутган ўрни масаласи. IX-XII асрлар Ўзбекистон ҳудудида сулолалар бошқаруви.

3-мавзу: Ўзбекистон тарихининг совет даври тарихига ёндашув.

Режа:

1. Совет даври тарихига замоновий ёндашув.
2. Ўзбекистоннинг совет даври тарихининг тарихшунослигидаги янги ёндашув ва таҳлиллар.

4-мавзу: Ўзбекистон тарихининг бугунги тарихшунослик муаммолари.

Режа:

1. Мустақиллик йиллари тарихчилар нигоҳида.
2. “Янги Ўзбекистон-янги дунёқараш” ғоясининг мазмуни.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Илк давлатчилигимиз тарихий илдизлари.

Режа:

1. Хусусий мулкчиликнинг келиб чиқиши ва илк давлатчилигимиз илдизлари.

2. Марказий Осиё қадимги давр халқаро маданий алоқалар тизимига оид янги тадқиқотлар натижалари.

2-мавзу: Қадимги Бақтрия кавийлиги.

Режа:

1. Қадимги Бақтрия кавийлиги ҳақида айрим мулоҳазалар.
2. Илк ёзувлар тарихи ва уларнинг ўрганилиши.

3-мавзу: Илк ўрта асрларда Сўғдиёна.

Режа:

1. Илк ўрта асрлар Сўғдиёна ҳунармандчилиги тарихи.
2. Илк ўрта асрлар Сўғдиёна ҳунармандчилиги тарихини ўрганишга доир янги ёндашувлар.

4-мавзу: Турк ҳоқонлиги ва Араб халифалиги даври.

Режа:

1. Турк ҳоқонлиги давлатининг Ўзбекистон давлатчилигида тутган ўрни масаласи.
2. Марказий Осиёга Араб халифалиги босқини.

5-мавзу: Ўзбекистон илк уйғониш даврида.

Режа:

1. IX-XII асрлар Ўзбекистон ҳудудида сулолалар бошқаруви.
2. Уйғониш даври буюк аجدодларимиз илмий мероси.

6-мавзу: Мустақиллик йиллари тарихчилар нигоҳида.

Режа:

1. Совет даври тарихига замонавий ёндашув.
2. Ўзбекистоннинг совет даври тарихининг тарихшунослигидаги янги ёндошув ва таҳлиллар.

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

1. “ВЕНН ДИАГРАММАСИ” ГРАФИК ОРГАНАЙЗЕРИ (ГО)

Таълим олувчиларда мавзуга нисбатан таҳлилий ёндашув, айрим қисмлар негизда мавзунинг умумий моҳиятини ўзлаштириш (синтезлаш) кўникмаларини ҳосил қилишга йўналтирилади. У кичик гуруҳларни шакллантириш асосида аниқ схема бўйича амалга оширилади.

ГО қуйидаги схема (график тасвир)га эга бўлиб, топшириқ шу схема асосида бажарилади:

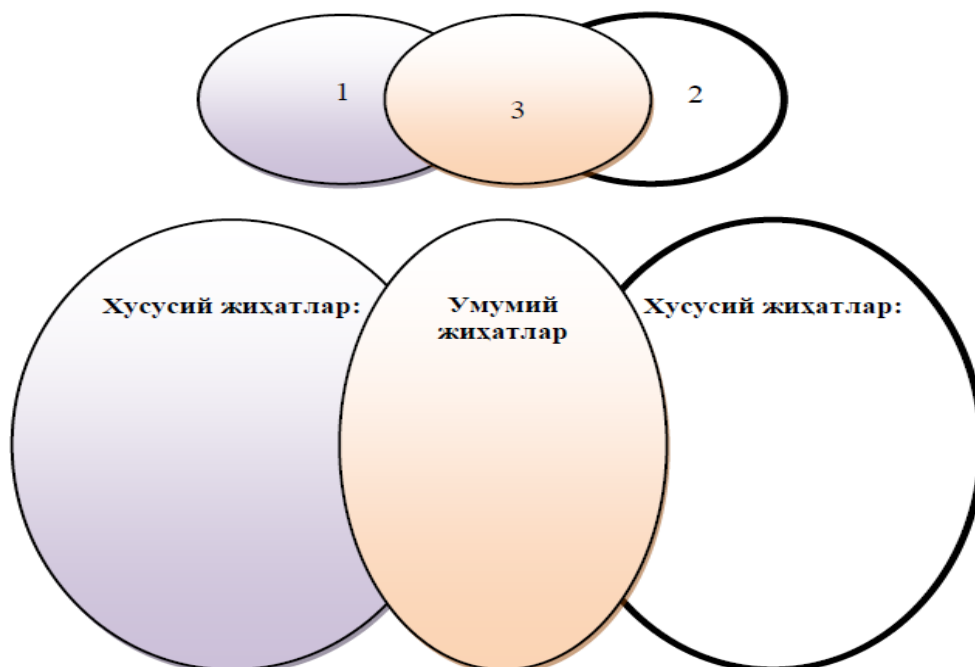

График органайзер таълим олувчилар томонидан ўзлаштирилган ўзаро яқин назарий билим, маълумот ёки далилларни қиёсий таҳлил этишга ёрдам беради. Ундан муайян бўлим ёки боблар бўйича яқуний дарсларни ташкил этишда фойдаланиш янада самаралидир.

2. “Кейс-стади” технологияси

“Кейс-стади” (инглиз тилида “case” – метод, “study” – муаммоли вазият; вазиятли таҳлил ёки муаммоли вазиятларни таҳлил қилиш) технологияси таълим олувчиларда аниқ, реал ёки сунъий яратилган муаммоли вазиятни таҳлил қилиш орқали энг мақбул вариантларини топиш

кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. У таълим олувчиларни бевосита ҳар қандай мазмунга эга вазиятни ўрганиш ва таҳлил қилишга ўргатади.

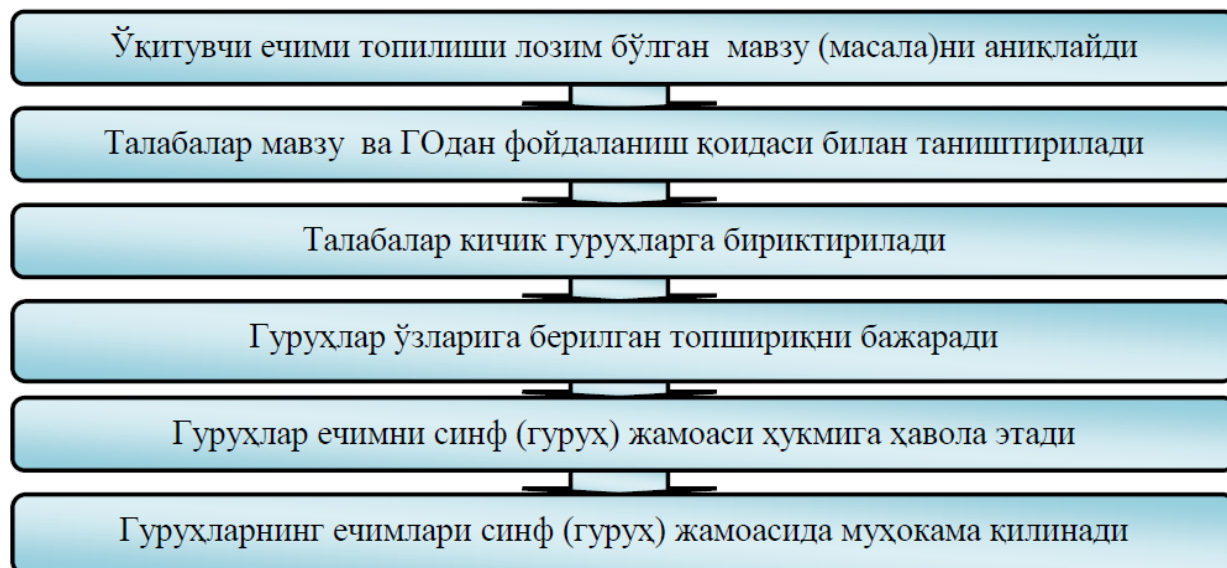
Технологиянинг негизида муайян муаммоли вазиятни ҳал қилиш жараёнининг умумий моҳиятини акс эттирувчи элементлар ётади.

Булар куйидагилардир: таълим шакллари, таълим методлари, таълим воситалари, таълим жараёнини бошқариш усул ва воситалари, муаммони ҳал қилиш юзасидан олиб борилаётган илмий изланишнинг усул ва воситалари, ахборотларни тўплаш, уларни ўрганиш усул ва воситалари, илмий таҳлилнинг усул ва воситалари, ўқитувчи ва таълим олувчи ўртасидаги таълимий алоқанинг усул ва воситалари, ўқув натижалари.

3. “Концептуал жадвал” ГО

Таълим олувчиларни ўрганилаётган мавзу (масала ёки муаммо)ни икки ёки ундан ортиқ жиҳатлари бўйича таққослашга ўргатади. Ундан фойдаланишда таълим олувчиларнинг мавзу юзасидан мантиқий фикрлаш, маълумотларни тизимли баён қилиш қобилиятлари ривожлантирилади.

Машғулотлар чоғида ГОдан куйидагича фойдаланилади:

4. “Кластер” ГО

“Кластер” (ғунча, тўплам, боғлам) график органайзери пухта ўйланган стратегия бўлиб, уни таълим олувчилар билан якка тартибда, гуруҳ асосида ташкил этиладиган машғулотларда қўллаш мумкин. Кластерлар илгари

сурилган ғояларни умумлаштириш, улар ўртасидаги алоқаларни топиш имкониятини яратади.

5. “Конференция” методи

Технология таълим олувчиларга улар томонидан мавзу бўйича ўзлаштирилган билимларни эркин баён қилиш, мазмунини ўз фикри, ҳаётий мисоллар ёрдамида ёритилишини таъминлашга хизмат қилади.

Ўқув жараёнида технологиядан фойдаланиш ўрганилаётган муаммо бўйича муайян масалаларни ҳал этиш, маълум жараён (воқелик, ҳодиса)нинг келиб чиқиш сабаблари, уларни бартараф этиш йўллари топиш асосида таълим олувчиларда мустақил фикрлаш, ижодий изланиш, фикрини исботлаш ва турли вазиятлардан чиқа олиш кўникма, малакаларини ҳосил қилади.

Технология тарбиявий характерга эга бўлиб, таълим олувчиларга ўзларида ижобий фазилатларни кўпроқ шакллантириш, салбий хислатлардан эса воз кечишларида ёрдам беради.

6. “Кичик гуруҳларда ишлаш” методи

Метод таълим олувчилар томонидан муайян бўлим ёки боблар бўйича ўзлаштирилган назарий билимлар асосида педагогик фаолиятни ташкил этишга оид режани ишлаб чиқиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Уни қўллаш таълим олувчилардан ўрганилаётган мавзу мазмунини пухта ўзлаштириш, асосий ғояларни умумлаштириш, маълум тизимга солиш лаёқатига эга бўлишни тақозо этади.

Метод таълим олувчилар фаолиятини жуфтлик, гуруҳ ва жамоа асосида ташкил этиш имконини беради. Уни маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш, волонтерлик ҳаракатларини олиб бориш, педагогик амалиётни ташкил этишда қўллаш янада самарали ҳисобланади.

Одатда режани ишлаб чиқишда педагогик вазият, таълим олувчиларнинг ёш, психологик хусусиятлари, маънавий-маърифий ишнинг йўналиши, мазмуни ҳамда самарадорликка эришиш имкониятига эгалик инобатга олинади.

7. “ФСМУ” методи

График органайзер таълим олувчиларда ўрганилаётган мавзу юзасидан фикрларни мустақил баён этиш, шахсий мулоҳазаларни далиллаш (мисоллар билан асослаш), баҳслашиш қобилиятини шакллантиришга хизмат қилади.

Таълим олувчиларга қуйидаги схема билан ишлаш тавсия этилади:

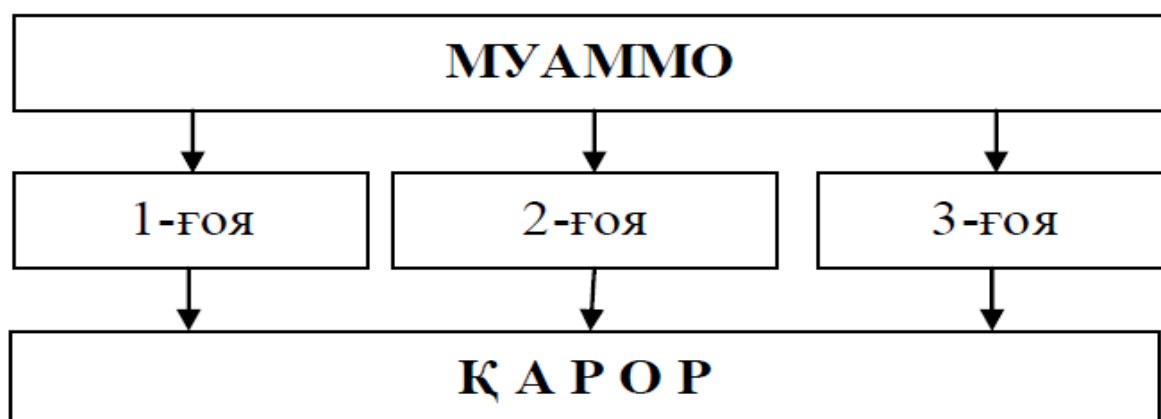
№	Гушунчалар	(Ф)	(С)	(М)	(У)
1.	Таълим методлари				
2.	Таълим воситалари				
3.	Таълимни ташхис қилиш				

8. “Қарорлар шажараси” (“қарор қабул қилиш”) стратегияси

Стратегия муайян фан асосларига оид бир қадар мураккаб мавзуларни ўзлаштириш, маълум масалаларни ҳар томонлама, пухта таҳлил этиш асосида улар юзасидан муайян хулосаларга келиш, муаммо юзасидан билдирилаётган бир нечта хулоса орасидан энг мақбул ҳамда тўғриси топишга йўналтирилган техник ёндашувдир. У аввалги вазиятларда қабул қилинган қарорларни яна бир бора таҳлил қилиш, уни мукамал тушунишга хизмат қилади.

Таълимда стратегияни қўллаш ўрганилаётган муаммо юзасидан оқилона қарор қабул қилиш (хулосага келиш) учун таълим олувчилар томонидан билдирилаётган ҳар бир вариантни таҳлил қилиш, мақбул ва номақбул жиҳатларини аниқлаш имкониятини яратади.

Унга кўра машғулотларда таълим олувчилар қуйидаги чизма асосида ишлайди (у ёки бу тартибдаги фаолиятни олиб боришда ёзув тахтасидан фойдаланади):

“АҚЛИЙ ХУЖУМ” методи

“Ақлий хужум” методи - бирор муаммо бўйича таълим олувчилар томонидан билдирилган эркин фикр ва мулоҳазаларни тўплаб, улар орқали маълум бир ечимга келинадиган методдир. “Ақлий хужум” методининг ёзма ва оғзаки шакллари мавжуд. “Ақлий хужум” методининг ёзма шаклида эса берилган саволга таълим олувчилар ўз жавобларини қоғоз карточкаларга қисқа ва барчага кўринарли тарзда ёзадилар.

“Ақлий хужум” методининг оғзаки туридан фойдаланган ҳолда қуйидаги саволлар берилади:

1. Таълим жараёнида қадриятлар тизимининг ўрнини кўрсатинг?
2. Ўзбекистонда таълимни ташкил этишининг асосий босқичларини очиб беринг?
3. Таълим жараёнининг ички имкониятлари ва муаммоларининг муҳим жиҳатларини таърифлаб беринг?
4. Болония декларациясининг асосий ютуқлари ва камчиликлари?
5. Таълимнинг инсонпарварлашуви ва ахборотлашувида фалсафанинг ролини очиб беринг?
6. Таълимнинг қайси шакллари биласиз?

“Ақлий хужум” методининг ёзма туридан фойдаланган ҳолда қуйидаги саволларга ёзма тўлиқроқ вариантда жавоб ёзишлари талаб этилади:

1. Таълим фалсафасининг моҳияти нималардан иборат?
2. Дунё таълим маконида гуманитар таълимни ташкил этиш имкониятлари?

Ақлий хужум	-(брейнсторминг – мия бурони), амалий ва илмий муаммоларни ечишда жамоа билан маълумот йиғиш
Усулни асосий ғояси	-ғоялар тўплаш, уларни баҳолаш ва таҳлил қилиш, ажратиш. “Ақлий хужум”ни олиб борувчининг хатти-харакати учун бу ғоя асосий кўрсаткич бўлиб, иштирокчиларни имконият қадар кўп ғоялар таклиф қилишга ундайди.

Қоидалари	Имкони борича кўпроқ ғояларни таклиф этиш (жамлаш), уларни талқин қилиш, муаммоларни ечиш ва уларни доскага ёзиб қўйиш.
Таълим берувчи	Қатнашчиларни 3-4 гуруҳга бўлади ва ҳар бирига муаммолар таклиф этади (Илова 1) -Иштирокчиларни қўллаб-қўвватлайди (имо-ишора, жилмайиш, ха-йўқ сўзлари билан); -юмшоқ, аммо астойдил талабаларни бошқаларни танқид қилишдан кайтариб туради; -ҳар бир фикрни ўзгартирмасдан доскага ёздириб қўяди; -талабаларни сўровга киришиб кетишига ёрдам бериш ва психологик тускинликни йукотиш учун, олдинги ёки шу дарсдан қутилмаган, оригинал саволлар бериб машқ ўтказади (блиц сўров) (Илова 2).
Фидбэйк	-ҳар бир ғояни муҳокама қилиш; -ЭНГ тўғри ғояларни қўллаб-қувватлаш

3. Ақлий ҳужумнинг мақсади ва қоидалари

Ақлий ҳужумни ўтказишдан мақсад:

- муаммони ҳал қилиш учун ғояларни топиш;
- ғояларни уларнинг аҳамиятлилигига қараб тартиблаш;
- фаол фикрлаш малакасини шакллантириш;
- қутилмаган ғояларни пайдо бўлиш жараёнини намойиш қилиш;
- топилган ғоялардан фойдаланиш кўникмасини шакллантириш.

Ақлий ҳужум қоидалари:

- ғояларни илгари сурилиши босқичида танқид тақиқланади;
- оригинал ҳатто фантастик ғоялар рағбатлантирилади;
- барча ғоялар ёзиб борилади ёки қайд қилинади;
- агар маъқул топса муаллифнинг ўзи ҳам ёзиб боради;
- “ақлий ҳужум” методида қатнашчилар бир-бири билан юридик ва маъмурий жиҳатдан боғлиқ бўлмаслиги зарур;
- таҳлилчилар гуруҳи нисбатан самарали ғояларни таҳлил қилади, синтез қилади, баҳолайди ва танлайди;
- ушбу тадбирни ўтказишда Кейнснинг “ иқтисодчилар адашсалар ҳам уларни ғояси келажак учун хизмат қилади” деган қоидага амал қилиш.

Натижа:

- талабалар томонидан муайян назарий билимларни пухта ўзлаштиришга эришилади;
- вақт ажратилади ва қилинади;
- ҳар бир талаба фаолликка интилади;
- уларда эркин фикрлаш лаёқати шаклланади.

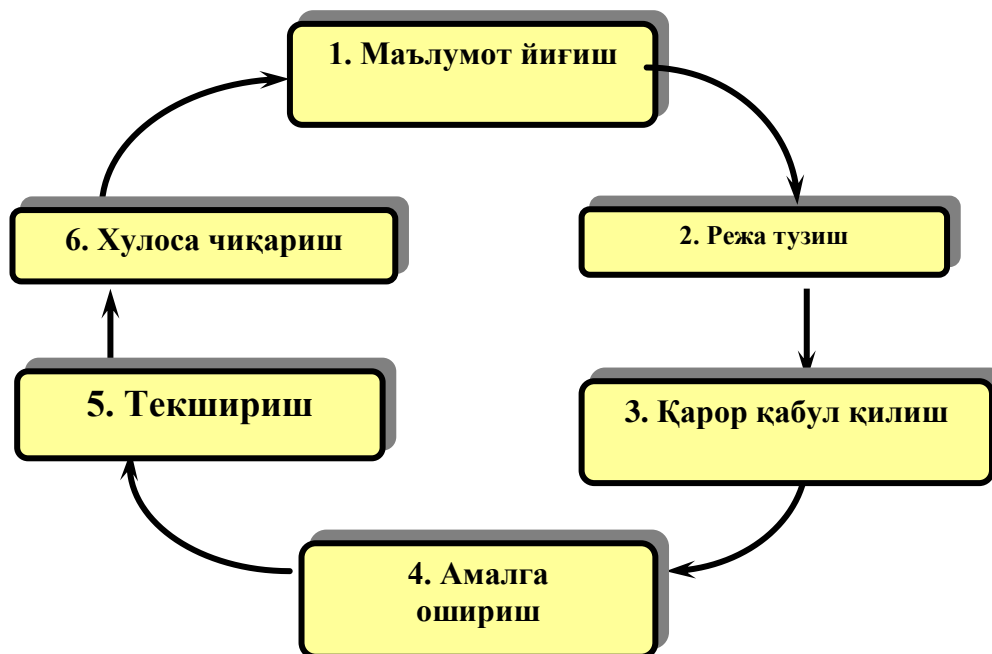
“ЛОЙИҲА” методи

“Лойиҳа” методи - бу таълим олувчиларнинг индивидуал ёки гуруҳларда белгиланган вақт давомида, белгиланган мавзу бўйича ахборот йиғиш, тадқиқот ўтказиш ва амалга ошириш ишларини олиб боришидир. Бу методда таълим олувчилар режалаштириш, қарор қабул қилиш, амалга ошириш, текшириш ва хулоса чиқариш ва натижаларни баҳолаш жараёнларида иштирок этадилар. Бу жараёнда таълим олувчининг вазифаси белгиланган вақт ичида янги маҳсулотни ишлаб чиқиш ёки бошқа бир топшириқнинг ечимини топишдан иборат. Таълим олувчилар нуқтаи-назаридан топшириқ мураккаб бўлиши ва у таълим олувчилардан мавжуд билимларини бошқа вазиятларда қўллаш олишни талаб қиладиган топшириқ бўлиши керак.

Лойиҳа ўрганишга хизмат қилиши, назарий билимларни амалиётга тадбиқ этиши, таълим олувчилар томонидан мустақил режалаштириш, ташкиллаштириш ва амалга ошириш имкониятини ярата оладиган бўлиши керак.

Қуйидаги чизмада “Лойиҳа” методининг босқичлари келтирилган.

“Лойиха” методининг босқичлари
ИЛМИЙ МАҚОЛА ЛОЙИХАСИНИ ТАЙЁРЛАШ

Таълим оловчиларга модул мавзулари доирасида эркин мавзу танлайдилар, улар мавзу хусусиятидан келиб чиққан ҳолда ўз илмий мақолаларини тайёрлайдилар (ҳажм 4-5 варақгача)

“Инсерт жадвали”

Тинловчиларда маърузалар ва мустақил таълим жараёнида олган билимлари асосида назарий маълумотларни тизимлаштиришиб уни тасдиқлаш, аниқлаштириш ёки рад этиш, қабул қилинаётган маълумотларнинг тушунарлигини назорат қилиш аввал эгаллаган билимларини янгиси билан боғлаш қобилиятларини шакллантиради. Тинловчилар ушбу жадвал асосида дарсда олган билимларини ўз билимлари билан таққослайди, мавзу бўйича мустақил ишлаб, янги маълумотлар олади, уларни матнда қўйилган белгилар асосида жадвалга киритади.

Намуна:

Инсерт жадвали

“ЎЗБЕКИСТОНДА ТАЪЛИМ СОҲАСИДАГИ ИСЛОҲОТЛАР”

V	+	-	?
---	---	---	---

“V”- ҳақидаги билимларимга жавоб беради;

“+” ҳақидаги билимларимга қарама-қарши;

“-” янги маълумотлар

“?” мавзуга оид туғилган саволлар

“Т-жадвал” методи

Жадвал шаклида берилган топшириқни моҳиятига кўра қиёсий таққослашни амалга ошириш талаб этилади. Жадвалнинг ўнг ва чап томонларига масаланинг бир-бирига зид ҳолатлари баён этилади, масала ечими юзасидан якуний хулосага келинади.

Намуналар:

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда таълимнинг ўзига хос хусусиятлари	

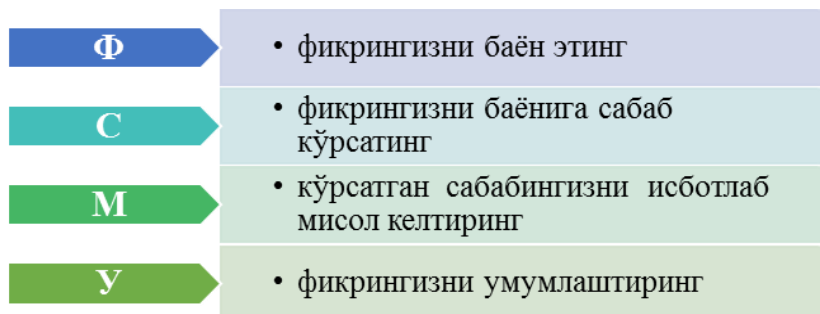
Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурининг ютуқ ва камчиликлари	

«ФСМУ» методи

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотларида, мустаҳкамлашда, ўтилган мавзунини сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- қатнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади;
- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади:
- иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдимот қилинади.

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

Намуна: “Динларни ўрганишда самарали услублардан бири минтақавий ёндашув” фикрга нисбатан муносабатингизни ФСМУ орқали таҳлил қилинг.

“Тушунчалар таҳлили” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод қатнашчиларнинг янги мавзу буйича дастлабки билимлар даражасини ташхис қилиш мақсадида қўлланилади, шунингдек мавзу буйича таянч тушунчаларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда текшириш,

баҳолаш мақсадида қўлланилади.

“Тушунчалар таҳлили” методини амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар машғулот қоидалари билан таништирилади;
- ўқувчиларга мавзуга ёки бобга тегишли бўлган сўзлар, тушунчалар номи туширилган тарқатмалар берилади (индивидуал тартибда);
- ўқувчилар мазкур тушунчалар қандай маъно англатиши, қачон, қандай ҳолатларда қўлланилиши ҳақида ёзма маълумот берадилар;
- белгиланган вақт якунига етгач ўқитувчи берилган тушунчаларнинг тугри ва тулиқ изоҳини уқиб эшиттиради ёки слайд орқали намойиш этади;
- ҳар бир иштирокчи берилган тугри жавоблар билан узининг шахсий муносабатини таққослайди, фарқларини аниқлайди ва ўз билим даражасини текшириб, баҳолайди.

Намуна: “Мавзуга оид тушунчалар таҳлили”

Тушунча	Ҳал қилувчи куч	Самараси нимада акс этади	Ёндашувни илгари сурган олимлар
<i>Қиёсий динишунослик</i>			
<i>Виждон эркинлиги</i>			
<i>Дин социологияси</i>			
<i>Тотем</i>			

Изоҳ: Бўш устунларга қатнашчилар томонидан фикр билдирилади.

Мазкур тушунчалар ҳақида қўшимча маълумот глоссарийда келтирилган.

Методни амалга ошириш тартиби:

- ўқитувчи машғулотга қадар мавзунинг асосий тушунчалари мазмуни ёритилган инпут-матнни тарқатма ёки тақдимот кўринишида тайёрлайди;
- янги мавзу моҳиятини ёритувчи матн таълим олувчиларга тарқатилади ёки тақдимот кўринишида намойиш этилади;
- таълим олувчилар индивидуал тарзда матн билан танишиб чиқиб, ўз шахсий қарашларини махсус белгилар орқали ифодалайдилар. Матн билан

ишлашда талабалар ёки қатнашчиларга қуйидаги махсус белгилардан фойдаланиш тавсия этилади:

Белгилар	1-матн	2-матн
“V” – таниш маълумот.		
“?” – мазкур маълумотни тушунмадим, изоҳ керак		
“+” бу маълумот мен учун янгилик		
“– ” бу фикр ёки мазкур маълумотга қаршиман?		

Белгиланган вақт якунлангач, таълим олувчилар учун нотаниш ва тушунарсиз бўлган маълумотлар ўқитувчи томонидан таҳлил қилиниб, изоҳланади, уларнинг моҳияти тўлиқ ёритилади. Саволларга жавоб берилади ва машғулот якунланади.

“Бумеранг” технологияси

Мақсади: ўқувчиларда тезлик, ахборотлар тизмини таҳлил қилиш, режалаштириш, прогнозлаш кўникмаларини шакллантиришдан иборат. Мазкур методни баҳолаш ва мустаҳкамлаш мақсадида қўллаш самарали натижаларни беради.

Амалга ошириш босқичлари:

1. Дастлаб иштирокчиларга белгиланган мавзу юзасидан тайёрланган топшириқ, яъни тарқатма материалларни алоҳида-алоҳида берилади ва улардан материални 5 дақиқа давомида синчиклаб ўрганиш талаб этилади. .
2. Навбатдаги босқичда тренер-ўқитувчи гуруҳ аъзоларини ўқилган маълумот ҳақида фикр алмашиниш имкониятини беради. Бу вазифа учун 5 дақиқа вақт берилади.
3. Навбатдаги босқичда тренер-ўқитувчи иштирокчиларга уч кишидан иборат бошқа кичик гуруҳларга бирлаштиради ва гуруҳ аъзоларининг хар бири ўқиган маълумот ҳақида фикр алмашиниш имкониятини беради. Бу вазифа учун 10дақиқа вақт берилади.
4. Барча дастлаб шаклланган гуруҳларга иштирокчилар қайтади, ва фикр алмашинган маълумот юзасидан бошқа гуруҳларга бериш учун савол

шакллантиради.

5. Ҳар бир гуруҳдан 1 киши савол беради, ва тўғри жавоб учун 1-3 гача балл қўйилади.

6. Тренер-ўқитувчи барча гуруҳлар тўплаган балларни умумлаштириб, ғолиб гуруҳни эълон қилади.

7. Иштирокчиларга олган баҳоларига қараб, уларнинг мавзу бўйича ўзлаштириш даражалари аниқланади.

“Бумеранг” технологияси асосида вазифа: Олинган материални мазмунини тушуниб олишга ҳаракат қилинг, сўнг гуруҳда муҳокама қилинг

<i>1- гуруҳга вазифа</i>	<p>Мультискрипт бу ахборот узатишнинг ўзига хос шакли бўлиб, бир томондан катта ҳажмдаги видеоматериаллар билан ишлашни осонлаштиради, иккинчи томондан ўз ичига матн, аудио ва видео каби бир қанча медиавий форматларни олади. Бизни қизиқтирган видеотасма фрагменти ҳамда бу фрагментга тегшли транскриптни тез ва катта аниқликда танлаб олиш мумкин. Мультискрипт ўз ичига учта блокни олади – плеер, “стенограмма” ва “мазмун”. Видеоматериални кўриш учун плеер тагида жойлашган “Play” пиктограммасини босиш керак. Видеотасманинг бизни қизиқтирган фрагментини кўришни уч йўл билан амалга оширсан бўлади:</p> <ul style="list-style-type: none"> - плеер тагида жойлашган курсор ёрдамида; - “Стенограмма” блокида мант фрагментини босиб; - “Мазмун” блокида сарлавҳани активлаштириши орқали
<i>2- гуруҳга вазифа</i>	<p><i>Слайд-шоу. Фотолентадан шуниси билан фарқ қиладики, унда суратлар фотофильм режимида мустақил равишда варақланади. Суратлар сценарий асосидаги кетма-кетликда қўйилади. Слайд-шоу овоз билан биргаликда аудио-иллюстрация элементларини, яъни аудиоцитаталар, шовқин, овозли эффектлар, ахборот билан тўйинтирилган матнни ўз ичига олиши мумкин. Визуал кетма-кетлик ихтиёрий. Улар воқеа жойидан олинган суратлар ёки архив кадрлари, ҳужжатлар, хариталар, скриншотлар, карикатуралар ва ҳ.к. бўлиши мумкин. Бу технология репортаж, очерк, баъзида янгиликларни иллюстрация қилиш учун керак.</i></p>

<p>3- гуруҳга вазифа</p>	<p>Аудиослайд-шоу – замонавий журналистиканинг мультимедиявийлиги сабаб яратилган фотоиллюстрациялаштиришнинг синтетик варианты бўлиб, мустақил жанрга айланди. Бу тушунча 2000 йилларда пайдо бўлган. Баъзи фотографлар фоторепортажларининг тақдимоти учун слайд-шоулардан фойдаланиб, унга тадбирда ёзиб олинган овозни қўллаганлар. Кейинчалик бу усулдан катта наириётлар фойдалана бошладилар. Аудиослайд-шоу танлаб олинган фотосуратлар ва уларга қўйилган овоздан иборат. Овоз сифатида мусиқий композиция ёки муаллиф ўқиган матн бўлиши мумкин. Мазмуннинг асоси бўлиб, ташқи шовқин, овозли эффе́кт, аудиоцитата ёрдамида берилган ҳикоя хизмат қилиши мумкин. Визуал қатор сифатида воқеа содир бўлган жойдан олинган суратлар, ёки архив кадрлари, ҳужжатлар, карикатуралар ва ҳ.к. олинishi мумкин.</p>
<p>4-гуруҳга вазифа</p>	<p>- Панорамали фотография – обзор бурчаги катта бўлган фотографиядир. Оммавий воқеаларни ёритишида, объектларни, пейзаж, жойларни тасвирга олишида уларнинг масштабини кўрсатишида актуалдир.</p> <p>- Интерактив фото – шундай фотографияки, унга махсус меткалар қўйилган бўлиб, уларни босганда матн, видео, ссылка, ижтимоий тўрларнинг статуслари чиқади.</p>

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-мавзу: Ўзбекистон тарихининг қадимги даврига оид тадқиқотларга янгича қарашлар ва инновацияларни таълим тизимига тадбиқ этилиши.

Режа:

1. Хусусий мулкчиликнинг келиб чиқиши ва илк давлатчилигимиз илдизлари ҳақида.
2. Марказий Осиё қадимги давр халқаро маданий алоқалар тизимига оид янги тадқиқотлар натижалари.
3. Қадимги Бактрия кавийлиги ҳақида айрим мулоҳазалар, илк ёзувлар тарихи ва уларнинг ўрганилиши.

Таянч сўзлар: Обираҳмат манзилгоҳи, нумизматик материаллар, антропогенез жараёни, жамият тараққиётининг цивилизацион кўриниши, уй-кўрғонлар, қалъалар, шаҳар ҳаробалари.

Хусусий мулкчиликнинг келиб чиқиши ва илк давлатчилигимиз илдизлари ҳақида

Мустақиллик йилларида тарихчи олимлар томонидан катта аҳамиятга молик илмий-тадқиқот ишлари амалга оширилди, долзарб мавзуларни ўз ичига олган кўплаб номзодлик ва докторлик диссертациялари ҳимоя қилинди, қатор илмий адабиёт, монографиялар нашр юзини кўрди, фан юзасидан тегишли муаммоларни қамраб олган, республика ва халқаро миқёсидаги илмий анжуманлар ташкил қилинди, дунёнинг нуфузли ва етакчи илмий марказлари билан ҳамкорлик алоқалари йўлга қўйилди, замонавий талабларга асосланган қатор янги авлод ўқув адабиётлари чоп этилди. Мазкур ўзгариш ва янгиликларни қуйида олинган аниқ далил ва мулоҳазалар баёни орқали таҳлил этиш мақсадга мувофиқ бўлур эди. Археолог ва антрополог олимлар томонидан ибтидоий жамоа тузуми даври юзасидан қатор изланишлар амалга оширилди. Фарғона водийсидаги

кадимийлик даражаси 1 млн. йил бўлмиш Селенгур ғоридан топилган палеолит даврига оид “фергантроп”одами қолдиқларининг ўрганилиши ҳамда 2003 йили ўзбек археологларининг халқаро экспедиция билан ҳамкорликда олиб борган тадқиқотлари натижасида Обираҳмат манзилгоҳидан топилган қадимги тош даврига оид инсон қолдиқлари Ўзбекистон – инсоният пайдо бўлган ҳудудлардан бири бўлганлигини тўлақонли равишда исбот қилди. Шунингдек, ўзбек давлатчилигининг юзага келиши ва шаклланиши, қадимги Хоразм, Бактрия, Сўғд давлатлари тарихи юзасидан эътиборга молик тадқиқотлар амалга оширилди. Ўтмиш аجدодларимиз томонидан яратилган муҳим тарихий манба бўлмиш – “Авесто” китобининг ватани Хоразм воҳаси эканлиги исбот қилинди. Мамлакатимиз ҳудуди қадимданок Шарқ ва Ғарб савдо–иқтисодий муносабатлари туташган, турли маданиятлар уйғунлашган жой ҳисобланган. Заҳматқаш ва меҳнатсевар, туб жой ўтроқ аҳоли томонидан Узунқир, Бандихон, Ерқўрғон, Афросиёб, Тупроққалъа ва бошқа кўплаб илк шаҳарсозлик маданияти асносида кейинчалик кўплаб маълум ва машҳур шаҳарлар вужудга келди. Мустақиллик йилларида таваллуд ёшлари минг йилликларга бориб тақалувчи, жаҳон ва шарқ цивилизацияси тараққиётига катта ҳисса қўшган Самарқанд (2750 йил), Шаҳрисабз (2700 йил), Қарши (2700 йил), Термиз (2500 йил), Хива (2500 йил), Бухоро (2500 йил), Тошкент (2200 йил), Марғилон (2000 йил) шаҳарларининг юбилейларини кенг нишонланишида тарихчи, археолог, шарқшунос олимларимиз томонидан амалга оширилган тадқиқотларнинг самараси юқори даражада бўлди. Истиқлол йиларида Шарқ ва Ғарб ўртасида савдо-иқтисодий ва маданий кўприк вазифасини ўтаган “Буюк ипак йўли” тарихи илк бора тадқиқ этилди. Маънавиятнинг ўзаги бўлмиш халқ хотираси, ўтмиш воқелигини англашга бўлган эҳтиёж йилдан-йилга ошиб бормоқда. Зеро, XXI-информацион технологиялар асри даврида инновацион ғоя ва ёндашувлар тарих фанига бўлган муносабатни янада юқори даражага кўтармоқда. Ҳозирги кунга келиб ижтимоий ҳаёт соҳасининг барча қатламларига инновация атамаси шиддат

билан кириб келмоқда. Ўзбекистонда ушбу масалага катта аҳамият билан қаралмоқда. Мустақилликнинг дастлабки давриданок илм-фан соҳасига инновацияларни татбиқ этиш масаласига катта эътибор билан қаралди. 1992 йил 8 июлда Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.Каримовнинг “Инновацион фаолият ва илм-фан ривожлантиришини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги Фармонида таълим соҳаси, хусусан олий таълимда дастлабки инновацион ишланма, ғояларга кенг йўл очилди.

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.Каримовнинг “Инновацион лойиҳалар ва технологияларни ишлаб чиқаришга тадбиқ этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлари тўғрисидаги” 2008 йил 15 июлдаги қарори барча соҳаларда инновацияларни тадбиқ этишни замонавий ишлаш жараёнининг узвий бўлагига айлантирди. Мамлакатимизда илм-фан соҳасига қаратилаётган юксак эътибор боис фан соҳасидаги кашфиётлар, замонавий инновацион технологияларга оид лойиҳа ва ишланмалар амалий ҳаёт борасида тобора кенг равишда ўз ўрнини топмоқда.

Таъкидлаш жоизки, фақат инновациялар, инновацион ғояларгина илм-фанни тараққий этишига таъсир кўрсатувчи муҳим омил ҳисобланади. Шунингдек, ҳозирги давр илм-фан ва таълим соҳасининг уйғунлашувини ҳам талаб қилади. Кези келганда қайд этиш лозимки, таълим тизимининг сифат жиҳатидан такомиллашуви учун аввало илм-фан янгиликлари, инновацияларни ўзида жо этиши зарур. Юқорида билдирилган мулоҳазалар замонавий шароитда тарих фанидаги инновация, янгиликларни ўрганиш ҳамда бир жойга жам этиш, илмий жамоатчилик апробациясидан ўтган тадқиқот натижаларини амалиётга тадбиқ этиш заруриятини келтириб чиқаради. Ўзбекистон Миллий университети “Ўзбекистон тарихи” кафедраси жамоаси тарих фанидаги инновациялар билан кенг жамоатчиликни таништириш, уни амалиётга татбиқ этиш, ёш тадқиқотчиларни илм-фан йўлига янада кенгроқ сафарбар этиш мақсадида юқорида қайд қилинган масалани ўз ичига қамраб олган илмий тўплам чоп этишга қарор қилди. Тўплам ўз ичига мамлакатимиз тарихининг турли

даврларига оид кўплаб воқелик, жараёнларни қамраб олган.

Тўпламга мақолалари киритилган муаллифлар ўз ишларида тегишли тадқиқот хулосалари билан чиқиб, ўзлари баён этган масала моҳиятининг янги ечимини кўрсатганлар.

Ушбу тўплам ўз ичига замонавий ўзбек тарихшунослигида олиб борилган кўплаб тадқиқот, изланишлар ҳосиласини ижодий равишда қамраб олган. Таъкидлаш жоизки, тўплам шу йўналишдаги ишларнинг дебочаси бўлиб, унда фақат айрим муаллифларнинг инновациялари мужассам бўлган.

Марказий Осиё қадимги давр халқаро маданий алоқалар тизимига оид янги тадқиқотлар натижалари.

Қадимги ва ўрта асрлар тарихини ўрганишда шунингдек, тарихий манбаларни таржима қилиш, таҳлил этиш, нумизматик материаллар баёни ҳам катта роль ўйнади. Ўзбекистон тарихининг воқелик ва жараёнларга бой бўлмиш ўрта асрлар даври тарихи бўйича ҳам кўплаб аҳамиятга молик ишлар амалга оширилганлигини таъкидлаш жоиз. Шарқшунос олимлар томонидан шу даврга оид қатор тарихий манбалар таржима қилинди. Ўрта асрлар давлатчилиги ва давлат бошқаруви, ижтимоий-иқтисодий муносабатлар хусусида илмий изланишлар амалга оширилди. Хусусан, туркий ҳоқонлик даври тарихи, туркий – суғд симбиози, кам ўрганилган қорахонийлар, қорахитойлар тарихи масаласи атрофича ва чуқур ёритилди. Ўзбек халқининг этногенези масаласи бўйича тегишли тадқиқот ишлари амалга оширилди, кўплаб жараёнларга аниқликлар киритилди. Фанда инсониятнинг пайдо бўлиши жуда мураккаб масала бўлиб, бу жараён асосан археологик ва антропологик маълумотлар бўйича ўрганилади. Аммо, инсоният пайдо бўлишининг афсоналар, ривоятлар, илоҳиёт ва коинот билан боғлиқ бўлган назариялари ҳам мавжуддир. Мисол учун, яқка худоликни тарғиб этган барча диний таълимотларда инсоннинг пайдо бўлиши ёки яратилиши илоҳиёт билан боғланади. Хусусан, “Библия” таълимотига кўра, одамзот худо томонидан 7 минг йил илгари “қизил лойдан” яратилган. Муқаддас Қуръони Каримда эса одамнинг лойдан яратилиб Оллоҳнинг иродаси билан унга жон

ато этилгани таъкидланади. Зардуштийлик динида ҳам шунга ўхшаш ривоятлар мавжуд. Инсониятнинг илк вакиллари сифатида “Библия”да Адам ва Ева, Қуръони Каримда Одам ато ва Момо ҳаво, зардуштийликда эса Ийим номлари келтирилади. Ундан ташқари Европа олимларининг инсоният қандайдир кичик мавжудотлар (бактериялар)дан пайдо бўлганлиги ёки коинотдан тушган одам қиёфасидаги жонзотлар ҳақидаги назариялари ҳам бор.

Дунёвий фанлар, хусусан тарих фани юқоридаги ғоя ва назарияларни, ҳатто ҳозирги пайтдаги гипотезалар - кўринмас одам ёки коинотдаги одамлар кабиларни инкор этмаган ҳолда антропогенез жараёнини илм-фан ютуқларида эришилган натижаларнинг далилларга асосланиб ўрганади. Тарих фанида инсоният табиатнинг бир қисми бўлиб, у ердаги тараққиётнинг маълум босқичида вужудга келиб узлуксиз изланиш ва меҳнат туфайли такомиллашиб борганлиги ҳақидаги хулосалар қолган барча назариялар ҳамда ривоятлардан устунлик қилади. Фанда одамнинг пайдо бўлиши ва ривожланиш жараёни антропогенез (юнонча “антропос” – одам, “генезис” - ривожланиш) деб аталади.

Илмий адабиётларда антропогенез жараёни қуйидаги тўртта босқичга бўлиб ўрганилади:

1. Одамнинг илк аجدодлари.
2. Энг қадимги одамлар.
3. Қадимги одамлар.
4. Ҳозирги қиёфадаги одамлар.

Одамнинг ҳайвонот дунёсидаги аجدодлар билан боғлиқлиги ҳақидаги ғоя инглиз олими Ч.Дарвинга тегишли бўлиб, унинг назарияси бўйича, инсоннинг ҳайвонот дунёсида ажралиб чиқишидаги асосий омиллар – табиий сараланиш ва жинсий танланишдир. Жамиятшунос олимлар бу жараёнда меҳнатнинг роли юксак бўлганлиги ҳам таъкидлайдилар.

Энг қадимги одамлар ўзларининг ривожланиш босқичларида меҳнат курулларининг турларини кўпайтириб ва сифатини яхшилаб борганлар.

Натижада уларнинг турмуш тарзида, жисмоний кўринишида ўзгаришлар бўлиб борган. Шунингдек, мия ҳажми ҳам ўзгариб борган. Ўрта тош асридаги турли сабабларга кўра, биринчи навбатда тинимсиз меҳнат жараёнида инсон тафаккурининг ривожланиши натижасида неандертал кифасидаги одамлар ҳозирги кифали одамларга айлана бордилар. Улар жисмоний ва ақлий жиҳатдан камол топиб, ҳозирги кифадаги кишилар вужудга келди ва шу билан антропогенез жараёни ниҳоясига етди. Одамнинг пайдо бўлиши ердаги энг буюк ҳодисалардан бири бўлиб, у дастлаб тошдан оддий тўқмоқ ясаган бўлса, узлуксиз меҳнат, тинимсиз интилиш натижасида юксак маданият яратиш даажасига етиб келди.

Антропогенез жараёнида меҳнатнинг ўзгартирувчанлик моҳиятини археологияга оид турли-туман манбалар тасдиқлайди. Турли даврларга оид моддий маданиятнинг алмашиши ҳамда янги асосларда ривожланиши моддий манбаларнинг ташқи кўринишидан ҳам аниқланади. Кўп минг йиллар давомида ривожланган тарихий жараёнлар - одам ва жамият тараққиётида асосий, бош мезон меҳнат эканлигидан далолат беради.

Қадимги Бақтрия кавийлиги ҳақида айрим мулоҳазалар, илк ёзувлар тарихи ва уларнинг ўрганилиши.

Турли қадимги тиллар ёзма манбаларидаги Баҳди, Бақтриш, Бақтриёна, Бақтрия, Баҳди, Бахлика (ҳинд манбаларида) йирик ўлка ва давлатнинг номидир. Бақтрия – бу Баҳди, Бақтра дарёси (ҳозирги Балхоб) номи билан боғлиқ бўлган тушунчадир. Рим тарихчиси Курций Руф бундай хабар қилади: «Бақтра дарёси номидан шаҳар ва вилоятнинг номи келиб чиққан».

Дастлабки босқичда бу сўз ягона воҳанинг номи бўлиб, кейинги даврларда кенг ҳудудга тарқалган Бақтрия тарихий–маданий вилояти, Бақтрия давлати (бир неча дарё воҳалари ва вилоятлари) маъноларида ишлатилган. Тарихий маълумотларга кўра, қадимги давлатларнинг номларига одатда дарё, қабила, халқ ва марказий шаҳарлар номлари асос солган. Ўрта Осиё халқларининг тарихида дарёлар муҳим ҳаёт манбаи вазифасини бажарган. Ҳозир ҳам Ўзбекистоннинг вилоятлари, асосан, дарё

ва шаҳарлар номлари билан белгиланган. Демак, Бақтра, Бақтрия сўзлари – бу географик тушунчалардир.

«Бақтрияликлар», «Бақтрия халқи» сўзлари қадимги манбаларда тилга олиниб, битта халқни ёки бир неча қариндош қабилаларни бирлаштирган тушунчани беради. Одатга кўра, бақтрияликлар ёзма манбаларда босқинчиларга (Оссурия подшоси Нин, Кир II, Македониялик Александрга қарши) турган халқ сифатида назарда тутилган.

Тарихий маълумотларга кўра, Бақтрия ерлари - бу Афғонистоннинг шимоли–шарқий қисмини, Жанубий Тожикистон, Сурхондарё вилоятини ўз ичига олган. Бақтрия ҳудудида энг қадимги одамлар тош даврдан бошлаб ёйилган. Ўзбекистон ҳудудига қаршли Бақтрия қисмида – Тешиктош, Мачай ва Зараутсой тош асри ёдгорликлари узок ўтмиш ҳаёти ҳақида далолат беради.

Ўзбекистонда энг қадимги пахса ва хом ғиштдан қурилган (аҳоли ўтроқ деҳқончилик хўжалигига эга) ёдгорликлар Сурхондарё воҳасидан топиб текширилган. Улар бронза даврига оиддир. Бронза даврида Бақтрия ҳудудида давлатчилик тизимига ўтиш жараёни бошланган. Мазкур даврга оид сарой, ибодатхоналар топилган ҳамда юксак бинокорлик, хунармандчилик ва зироатчилик маданияти излари аниқланган.

Мил.авв. IX–VIII асрларга келиб, Бақтрия тупроғида ҳарбий аҳамиятга эга сиёсий бирлашмалар ташкил топган. Бу Ўрта Осиё аҳолисининг бир қисми кўчманчи чорвачиликка ўтган даврга тўғри келади. Сиёсий қарама–қаршилиқлар авж олиб турган бу жараёнларда қуролланган отлиқларнинг хужумлари катта аҳамиятга эга бўлган. Бу босқичнинг тарихи ва ҳарбий йўлбошчиларнинг сиёсий қурашлари “Авесто”да тасвирланган.

Мил.авв. 700–540 йиллари қадимги Бақтрия давлатининг ривожланган даври бўлиб, унинг ҳудудий чегаралари: Ҳиндукуш тизмаси, Бадахшон ва Ҳисор тизмасига бориб тақалган (дарё воҳалари – Балхоб, Қундуз, Панж, Вахш, Кофирнихон, Сурхон). Бу илмий хулосани исботлаш тарихий географияга оид учун махсус мақолалар чоп этилган.

Юқорида кўрсатилган худудий чегаралари бўйича Бактрия давлати Ўрта Осиёда ривожланган дастлабки давлатлар ичида энг йириги бўлган. Қадимги Бактрия худудларига Ўрта Амударёда Хоразм ва сак–массагетларнинг харбий–сиёсий уюшмасига тегишли ўлкалар чегарадош эди.

Марғиёна қадимги Бактрия давлатининг таркибига кирган. Бундан ёзма манбалар далолат беради. Подшо Доро I нинг Марғиёнадаги кўзғолонни тор–мор қилиши ҳақида Беҳистун ёзувларидаги қуйидаги хулоса мавжуд: “Мана нималарни мен Бактрияда қилдим”. Доро III даврида Бактрия ва Суғдиёна бирлаштирилган ўлка бўлиб, унда Бесс исмли сатрап ҳокимлик қилган. Марғиёна ва Бактрия аҳолисининг урф–одатлари ҳамда маданияти бири–бирига анча ўхшаб ривож топган.

Видевдат китобида Бактрия «энг яхши мамлакатлар ва ўлкалардан бири баланд байроқли, “тўзал ўлка” сифатида ёритилган. Сўнгги юнон манбаларида Бактрия – «минг шаҳарлар давлати» деб аталган. Бу тарихий анъаналарга нималар асос солган? Аҳамонийлар давлатида Бактрия энг кудратли ўлкалардан бири ҳисобланганлигими ёки унинг табиий бойликларими, жасур жанговар отлиқ ва пиёда кўшинлари, йирик шаҳарлари ва қадимги замонларга оид тарихи, халқи ва давлатими? Балки шу сабабларнинг ҳаммаси биргаликда ва шубҳасиз жуда қадимги замонларга оид Бактрия халқининг тарихий анъаналаридир.

Геродотдан аввал «Бактрия халқи» тушунчасини буюк Эсхил «Форслар» деган фожиасида ишлатган (сахнада мил.авв.472 йилда ижро этилган). “Форслар”да ёш бактриялик жангчилардан Тенагон ва Аритомларнинг исмлари тилга олинган. Улар Саламин жангида ҳалоқ бўлиб (мил.авв. 480 йил) шу оролда дафн қилинган. «Бактрия халқи ҳалоқ бўлди» – деб Эсхил ўз асаарида хулоса қилган. Айнан қадимги форс ёзувларида «Бактрия» ва бактрияликларнинг тилга олиниши мил.авв. 522 йилдан сўнгги даврларга оиддир. Бу расмий даражада, аммо олдинги замонларда ҳам Бактрия ҳақида турли хабарлар Ўрта Шарқда кенг маълум эди. Шунинг учун ҳам Геродотнинг айтишича, Миср ва Бобил билан бир қаторда Бактрия Кир II

нинг ҳарбий юришларига тўсиқ бўлиб турган.

Шубҳасиз, бу Бактриянинг муҳим ҳарбий ва иқтисодий аҳамияти ҳақида далолат беради (аҳоли, қудратли шаҳарлар ва қалъаларнинг кўплиги, табиий ашёларнинг бойлиги, муҳим марказий савдо йўлларининг чорраҳаси, хунармандчиликнинг ривожланиши, пиёда ва отлик қўшинларнинг юрти ва бошқалар). Бундан ташқари, Бактрия Ахамонийлар давлатининг узоқ шарқий чегараларида жойлашган подшо тахтини эгаллаш мақсадини ўз олдига қўйилган ахамонийлар сулоласи вакиллари учун норасмий сургун жойи ҳам бўлиши эҳтимолдан ҳоли эмас (ахамонийлар саройидан четлаштириш ва подшо тахтидан узоқлаштириш жараёнида). Маълумки, Смердис – Бардия подшо Камбизнинг буйруғига биноан ўлдирилган, Масист ўз акаси подшо Ксеркс билан тахт учун курашиб ҳалок бўлган. Артабон подшо Артаксерксга қарши чиқиб, Бактрия қудратига таянган, мил.авв.330 йилда Бактрия сатрапи Бесс Доро III ни ўлдириб, ўзини «Осиёнинг улуғ подшоси» Артаксеркс IV деб эълон қилган. Бу вазиятда ҳам тарих яна қайта такрорланган. Бесс Македониялик Александрга қарши курашни муваффақиятли давом эттириш учун Бактрия ва Суғдиёнанинг ҳарбий қудратига ишонган.

Олимларнинг фикрига кўра, қадимги Бактриянинг бир қисми бўлган Афғонистоннинг шимоли–шарқида (Кундуз, Кўкча дарёларининг воҳалари) Арёнам Вайжо мамлакати жойлашиши мумкин эди. У “Авесто”да Арёшайёна номи билан ҳам машҳурдир. Арёшайёна Кави Виштасп подшолиги бўлиб, Дрангиана, Саттагадия, Ария, Марғиёна ва Амударё ўрта оқимидаги вилоятларни бирлаштирган. Олимлар Кави Виштасп подшолигини Марв ва Ҳирот атрофида жойлашган “Катта Хоразм” деб ҳисоблашганлар (В.Б.Хеннинг ва И.Гершевич).

Бошқа тадқиқотчилар Заратуштра таълимотининг биринчи тарафдори – Кави Виштасп давлатини Бактрия ҳудудига жойлаштириб, тарихий анъаналар Бактрия тупроғида давлат вужудга келиши жараёни жуда қадимги даврларга оид деган фикрни олға сурадилар.

Археология манбалар қадимги Бактрияда дастлабки шаҳарларнинг

вужудга келиши ва ривожланиши жараёнини аниқлаш имконини беради. Бақтриянинг шаҳар марказлари (улар асосан айрим вилоятларда ҳарбий–маъмурий ҳунармандчилик ва савдо–сотик аҳамиятга эга бўлган) асрлар давомида ҳаробаларга айланиб, ер остида қолиб кетган. Шундай марказлардан Боло Ҳисор (Бақтра), Олтиндилёр, Қизилтепа ва Бойтудашт ёдгорликларида археологик тадқиқотлар ўтказилган.

Бу шаҳарлар кенг майдонларда жойлашиб, қалин ва мустаҳкам муҳофаа деворлари билан ўралган. Ёдгорликларда ҳом ғишт ва пахсадан қурилган уй–жойлар қазиб очилган. Қурилиш ва ҳунармандчилик анча ривож топган. Шаҳарларнинг бир қисмида ҳукмдорлар қароргоҳлари қалъа–қўрғонлар жойлашган.

Бақтрия айрим дарё воҳаларидаги бешта вилоятни бирлаштирган. Сурхон, Балхоб, Кофирнихон–Вахш, Панж, Кўкча–Қундуз воҳалари шулар жумласидандир. Сурхон вилоятининг маркази Қизилтепа бўлган, Шимолий Афғонистонда йирик шаҳарлар қолдиқлари –Боло Ҳисор ва Олтиндилёрлар топиб текширилган. Боло Ҳисор ўрнида қадимги Бақтра жойлашган. Бу шаҳар Геродот ва Ктесийларнинг таъкидлашича, Бақтриянинг маркази эди.

Ктесийнинг «Персика» асарида Бақтриянинг жуда кўп ҳарбий истеҳкомлари ва қалъалари тўғрисида маълумотлар келтирилган. Ҳозирги кунда Бақтрия тупроғидан мил.авв. I минг йилликнинг биринчи ярмига оид 240 дан ортиқ уй–қўрғонлар, қалъалар ва шаҳарлар ҳаробалари топиб текширилган. Жумладан, Сурхон воҳасида жойлашган Кучуктепа, Талашқон, Жондавлат, Бандихон, Қизилча ва Шўртепа ёдгорликларини айтиб ўтиш лозим. Улар деворлар ва муҳофаа буржлар билан муостаҳкамланган қалъалар ёки тўртбурчак шаклида қурилган уй–қўрғонлардир. Қадимги аҳоли суғорма деҳқончилик билан шуғулланган. Ёдгорликларда сопол идишлар, бронзадан ва темирдан ясалган пичоқлар, ўроқлар, бронза идиш парчалари ҳамда ўқ учлари, жез игна ва бигизлар, сопол урчуқлар, тошдан ишланган қуроллар топилган.

Қурилиш, ҳунармандчилик – темирчилик, кулолчилик, тўқувчилик,

заргарлик, чармгарлик ва суғорма деҳқончилиқнинг ривожланиши Бақтрияда қадимий маданият юксак даражадага тараққиётини кўрсатади.

Назорат саволлари:

1. “Инновацион лойиҳалар ва технологияларни ишлаб чиқаришга тадбиқ этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлари тўғрисидаги” 2008 йил 15 июлдаги қарори ни амалий аҳамиятини изоҳланг.
2. Инновациялар, инновацион ғояларнинг илм-фанни тараққий этишига таъсир кўрсатувчи муҳим омилларини сананг.
3. Туркий – суғд симбиози ҳақида маълумот беринг.
4. Илмий адабиётлардаги антропогенез жараёни тўртта босқичини исботланг.
5. Бақтрияда дастлабки шаҳарларнинг вужудга келиши ва ривожланиши жараёнини кўрсатинг.
6. Қадимги аҳоли суғорма деҳқончилик маданиятини талқин этинг.

2-мавзу: Ўрта асрлар тарихи: янгича талқин ва ёндашув.

Режа:

1. Илк ўрта асрлар Сўғдиёна ҳунармандчилиги тарихини ўрганишга доир янгича ёндашувлар
2. Марказий Осиёга Араб халифалиги босқини
3. IX-XII асрлар Ўзбекистон ҳудудида сулолалар бошқаруви.

Таянч сўзлар: Смароканса, «учрашув, анжуманлар жойи», Калтаминор маданияти, Сўғд ҳудудида буддавийлик, христианлик ва манихейлик адабиёти, Қорлуқлар, Ўғузлар давлати.

Илк ўрта асрлар Сўғдиёна ҳунармандчилиги тарихини ўрганишга доир янгича ёндашувлар

Турли манбалардаги Суғда, Суғуда, Суғдиёна номларининг келиб, чиқиши ва уларнинг маъноси ҳозирча номаълум. «Авесто»нинг Яшт

китобида тилга олинган “Суғд макони Гава”- Суғдиёнанинг энг қадимги вилояти бўлиши мумкин. Баъзи маълумотларга кўра, Гава (Гау) – «буқа», «пода», Қашқадарё воҳаси билан боғланади. Бу сўз вилоятнинг жуда кўп географик номларидан такрорланиб сақланган (Гавдара, Гавхона, тоғлар Гау, чўкки Гау ва бошқалар). Эҳтимол, “Гава Суғда” атамасида “қудратли Суғд” тушунчаси ўз аксини топган.

Қашқадарёда энг қадимги деҳқончилик билан шуғулланган йирик марказлар ва уй–қўрғонлари қолдиқлари мил.авв. X-VIII асрлар билан белгиланади. Шулар жумласидан Сангиртепа, Янгитепа, Чироқчитепа, Ерқўрғондир. Мазкур даврга оид Яшт маълумотлари Гава Суғда ҳақида эълон қилади.

Қадимги юнон тарихчилари Суғдиёни Бактрия ёки сак–массагетларга нисбатан камроқ тилга олганлар. Македониялик Александр юришларидан сўнг Суғдиёна ҳақида маълумотлар анча тўлиқ бўлиб, кенгайиб боради.

Суғдиёна – бу Зарафшон, Қашқадарё воҳаларида жойлашиб, жануби–шарқда Бактрия ва шимоли–ғарбда Хоразм билан чегарадош бўлган. Қадимги замонларда Суғдиёна муҳим савдо йўлларининг чорраҳасида жойлашган. Суғдиёна ҳақида «Авесто», Геродот ва ахамонийлар даври ёзувлари хабар қилади.

Суғдиёнанинг маркази Мароқанда шаҳри (сўғд тилида — Смароканса, «учрашув, анжуманлар жойи» деб таржима қилинади). Мароқанданинг ҳаробалари – бу ҳозирги Афросиёб шаҳар ҳаробаларидир. Ахамонийлар даврида унинг майдони 219 гектардан иборат бўлиб, шаҳар мудофаа деворлари билан ўралган эди. Юнон тарихчиларининг маълумотларига қараганда, Мароқанданинг узунлиги 11 км.га яқин ташқи девори ва қўрғони бўлган.

Суғдиёнанинг бошқа шаҳар марказлари – Қарши воҳасида Ерқўрғон, Қашқадарёнинг шарқий қисмидаги Узунқир (майдони 70 га) ва Самарқандан 30 км. шимолда жойлашган Кўктепа (майдони 100 га)

ёдгорликларидир. Бу ёдгорликларда ўтказилган археология тадқиқотлар қадимги Суғдиёна аҳолисинг хўжалиги ва маданиятини чуқурроқ ўрганиш имконини берди.

Топилган археология манбалар Суғдиёна ва Бақтриянинг бинокорлиги, моддий маданиятининг бир–бирига анча ўхшаш ва яқин эканлигидан далолат беради. Бу ўхшаш кенг маданий муносабатлар тараққий этиши асосида пайдо бўлган. Бундан ташқари, сўнги ахамонийлар даврида уларни бир ўлка –сатраплик бирлаштирган. Ахамонийлар ёзувлари Суғдиёнадан Персепол саройига ложувард олиб борилганлигидан хабар беради, аммо ложувард конлари фақат Бақтриянинг Бадахшон тоғларида борлиги маълум.

Суғдиёна ҳудудига одамлар қадимги тош асридаёқ кириб келиб, ундан кейинги даврларда тоғ, дарё воҳалари бўйлаб кенг тарқала бошлаганлар. Қулай табиий–географик шароитда ибтидоий хўжаликлар ва моддий маданият ривожланган. Тош даврга оид археологик Омонқўтон, Қўтирбулоқ, Зирабулоқ ва Самарқанд маконларида топиб текширилган.

Мил.авв. IV–III минг йилликларга келиб Зарафшон қўйи оқимида Калтаминор маданияти шаклидаги тош қуроллар ва сопол идишлар тарқалади. Бронза даврида Қуйи Зарафшон тошқин сувлари ирмоқлари ҳосил қилган зах ерларда деҳқончилик ривожланган.

Бронза даврида яшаш ҳудудлари тобора кенгайиб борганлиги, табиий бойликлар, янги конлар, суғориладиган ерлар ва кенг яйловлар қадимги қабилаларга доим зарур бўлгалиги ҳақида Зарафшоннинг юқори оқимида жойлашган Саразм маданияти далолат беради. Саразм топилмалари – кўп хонали уйлар, сопол буюмлар, қуроллар, зеб–зийнат буюмлари ва бошқалар мил.авв. IV минг йилликнинг охири – III минг йиликка оиддир.

Чорвадор қабилаларга мансуб Самарқанд яқинидаги Мўминобод, Зарафшон тоғлари ёнбағридаги Сазағон, Қуйи Қашқадарёдаги Гужайли ёдгорликлари топиб текширилди.

Мил.авв. VII асрга келиб, Суғд зироатчи аҳоли Шарқий Қашқадарё, Қуйи Қашқадарё, Ўрта ва Қуйи Зарафшон воҳаларида жойлашган. Суғдиёна худуди Нурота ва Ҳисор тизмалари ҳамда ғарбда даштлар билан чегаралланган. Ўтроқ вилоятлар марказлари Узунқир, Ерқўрғон ва Кўктепа ўрнида жойлашган. Мил.авв. VIII–VI асрларда Суғд худудида давлатчилик тизими ривожланган.

Видевдат китобида Гава Суғда “энг яхши мамлакатлар ва ўлкалардан бўлган” иккинчи юрт сифатида кўрсатилган. Яшт рўйхатида Бақтрия тилга олинмаган, аммо Суғд Хоразмдан олдин ва Марғиёнадан кейин айтиб ўтилган.

Давлат ташкилоти. 6 асрнинг ўрталарига келиб эфталийлар давлати таназзулга учрай бошлаган. Турк хоконлигининг эфталийлар устидан қозонган ғалабаси (563-567 йиллар) дан сунг Ўрта Осиёда хоконлик хокимияти ўрнатилди. 6 асрнинг 60-70 йилларида Ўзбекистон худудида бир нечта алоҳида мулклар булиб, улар расман турк хоконига буйсунар эди. Хитой манбаларида Самарқанд Сўғди канн деган номда юритилган ва уни маҳаллий сулола вакили бошқариб турганлиги баён қилинади. Умуман, Зарафшон, Қашқадарё ва Амударё дарёларининг хавзасида тўққизта алоҳида мулк худуд мавжуд булиб, уларнинг хар бри шаха рва дехкончилик туманларига эга булган. Тарихий манбаларда алоҳида мулк худудлар Кан сулоласига итоатда булганлиги хусусида сўз боради. Хар бир маъмурий бирликнинг ўз номи бўлиб, улар қуйидагилардир: Маймурғ, Иштихон, Кушания, Бухоро, Нахшаб, Амул, Андхой ва Самарқанд (Кан). Самарқанднинг хокими юқоридаги 9 мулк орасида каттаси саналган. Бошқалари куч-қудрат жихатидан юксак бўлган Самарқанд хокими билан хисоблашиб муомалада юксак бўлган. Хатто айрим давлат бошликлари у билан куда-андачилик муносабатларини ҳам ўрнатган. Бухоро вилояти хокимлари Самарқанд хукмдорлари билан қон-қариндош бўлиб, улар умумий аждод тарафидан бир-бирлари билан чамбарчас боғланган эди. Бевосита Кан хукмдорига буйсунган Бухоро хокими ҳам худи шу номдаги

унвон сохиби бўлган.

Самарқанд Сўғди хукмдорининг саройидаги аждодлар ибодатхонасида хар йилнинг олтинчи ойида курбонликлар келтириш маросими нишонланиб, унда маъмурий бирликларнинг хукмдорлари иштирок этганлар ва бу ҳолат улар барчасининг кон-кариндошлик алоқасида эканлигидан далолат беради.

7-асрнинг биринчи чорагида Кеш вилояти кучайиб, давлатнинг пойтахти ҳозирги Китоб ўрнидаги Кеш шаҳри бўлиб қолган. Манбаларга кўра, унинг ҳокими Тиш деган шахс бўлиб, бу даврда мазкур давлат бошлиғи кудратли хукмдорга айланади. манбаларда Кеш шаҳрига унинг томонидан асос солинганлиги қайд қилинади. 7 асрнинг ўрталарида эса Кеш хукмдори-ихшид Шишпир бутун Сўғднинг хукмдори сифатида тан олинган. У ўз номидан тангалар зарб эттирган, бошқа давлатларга эса расмий элчиларни юбориб турган. Жумладан, у Хитой давлати билан дипломатик алоқалар ўрнатган. Кейинроқ, тахминан 7-асрнинг иккинчи ярмида – Ахурпат хукмронлик қилган даврда, Кеш ва Самарқанд ўртасидаги хукмронликни ўз кўлига қайтариб олишга эришади. Унинг хукмдори ихшид унвони сохиби булиш билан бир каторда Кеш ҳокимини тахтдан ағдариб хукмдорига ихрид унвони берилади ва у Самарқанднинг ҳокимига меросий равишда тобе бўлиб қолди. Самарқанднинг ҳокими ўша пайтда ихшид Вархуман бўлган.

Сўғдиёнаннинг маҳаллий ҳокимлари Чоч ва Хоразмнинг мустақил хукмдорлари билан бирлашган эдилар. Йирик сиёсий бирликлар маълум муддатларда шаҳарлардан бирида уз курултойларини ўтказиб турганлар.

Хоразм бошқа шаҳар-давлатларга нисбатан анча мустақил эди. Мамлакатни Африғийлар сулоласига мансуб подшолар бошқариб турган. 6-7 асрларда Хоразм ўз бошидан иқтисодий инқирозни кечириб турган. Хоразмликлар бошқа давлатлар, хусусан, Шарқий Европа давлатлари билан савдо-сотик муносабатларида бўлишган. Хоразм маданияти ўз қиёфасини сақлаб қолган ва ҳеч қандай ташқи таъсирга учрамаган эди.

Сўғдиёнаннинг худудига ўша вақтда ҳозирги Панжикентдан Карманагача булган ерлар кирган. Бухоро эса 7 асрда мустақил мулклар иттифокидан

иборат алохида бирлашма сифатида Самарқандга буйсунмай колган. Унинг подшоси бухорхудот унвони сохиби бўлган.

Фарғона Кан сиёсий иттифоқида кирмаган бўлиб, у алохида мустакил давлат эди. Уни афшин бошқарган. Фарғона Тангри тоғ халқлари билан ўзаро алоқада бўлган.

6-7 асрларда юртимиз худудида юз берган ижтимоий-иқтисодий жараёнлар археологик ва ёзма манбалар асосида ўрганиб чиқилган. Мазкур илмий тадқиқотларнинг натижаларига суянган ҳолда ўша даврларда Сўғдиёна, Хоразм ва Фарғона ҳамда мазкур тарихий-географик ҳудудларга қарашли мулкларда дехкончилик, боғдорчилик, айниқса узумчилик, пахта етиштириш ва уй чорвачилиги ривож топганлигини аниқлаш мумкин. Иқтисодий ҳаётнинг муҳим жиҳатларидан бири саналган савдо-сотиқ ва хунармандчилик ҳам бу асрларда гуллаб-яшнади.

Араблар даврига қадар ривожланган сугориш тизими булган. Самарқанд шаҳрини сув билан таъминловчи алохида сув тармоғи ўша вақтда мавжуд эди. Кушаниянинг Нарпай, Бухоро воҳасининг эса Шопурком, Самарқанд атрофининг Работи Хожа деган жойида учта сув тармоғига ажралувчи каналлар сув билан таъминлаган. Араблар Самарқандга келган пайтларида унинг теварак-атрофидаги далаларнинг яшиллиги, боғларнинг ободлигини қуриб хайратланиб қолганлар. Бу мазкур жойларда қишлоқ хужалиги ва тармоқларининг раванқ топганлигидан далолат беради. Дехкончилик сунъий сугоришга асосланган, шу билан бирга лалмикор дехкончилик ҳам кенг ривож топган. Зироатчиликда ғалла, нўхат, шунингдек, пахта етиштирилган бўлса, боғдорчиликда узум ва бошқа турдаги мевалар: гилос, шафтоли, очадан ҳосил олинган. Чорвачилик соҳасида йирик шохли моллар, қўй, эчки боқилган бўлса, от, ҳачир ва эшакдан улов сифатида фойдаланилган. Сўғд ва Фарғонанинг зотдор отларига Хитойда талаб-эҳтиёж ниҳоятда катта эди ва айнан шу мамлакатга эксперт қилинар эди. Туялардан текисликлар, дашт ва чўл минтақаларида транспорт ва уй хайвони сифатида кенг фойдаланилган.

Сўғда ипак толаси етиштирилган. Пахта, жун ва ипак толасини қайта ишлаш заминида мато ишлаб чиқариш анча ривожланган эди.

Манбаларда Сўғда май тайёрлашнинг анча юксак даражада эканлиги хақида маълумотлар бор. Бу ернинг узуми май тайёрлаш учун нихоятда боп эканлиги хақида суз юритилади. Узумдан тайёрланган ичимлик ката захиралари зодагонларнинг уйларида сакланган .

6-7 асрларда савдо-сотик ишлари жанубдан шимолга томон кучган. Бунда воситачилик килиш сугдийларнинг кулига утди. Улар нафакат курукликда, балки шу билан бир каторда Каспий денгизи оркали ҳам савдо ишларида фаоллик килганлар. Бу борада Пойканд шахрини алохида тилга олиш лозим, чунки мазкур жойда савдогарлар кўп истикомат килганлар ва уша вақтдаги олди-сотдиларни факат шулар амалга оширганлар. Шу боисдан бу шаҳар «савдогарлар шаҳри» яъни «мадинат ат-тузжор» деб бежиз айтилмаган.

Сўғддан чет мамлакатларга мевалар: шафтоли, оқ ва сарик олча, чорва молларидан куйрукдор куйлар, шунингдек, йилкилар чиқарилган.

Сўғднинг атрофлари тоғлар билан ўралганлиги боис, бу ерларда олтин, мис, темир, калайи, кумуш сингари рагли металлларнинг конлари талайгина бўлган. Кеш тоғларидан қизил туз, олтин қазиб олинса, Илокдан куму шва калайи, Маймурғдан латун, олтин қазиб чиқариларди. Мазкур махсулотларнинг зарур қисми ички эҳтиёжлар учун булса, колгани экспорт сифатида чиқариб турилган. Юқоридаги мисоллар топганлигидан далолат беради. Металлургияда турли ашёлар ва мехнат уроллари: белкурак, болта, ўроқ, мих, тақа ва хунармандчилик буюмлари: пичоқ, қайчи, безак ашёлари, кенг йўлган қўйилганди. Шунинг учун ҳам сўғд харбийлари курулланиш жихатидан бошка худудлар ахолисига Караганда анча устун турганлар.

Кумуш, бронзада турли идишлар ясалар, шу билан бир ктаорда бундай ашёларнинг сирти нақши-нигорлар билан ўйма раившда ишланар эди. Олтиндан ясалган халқалар, билагузуклар, сирғалар, кўзмунчоқ феруза, дуру-гавҳарлар билан безатилиб чиқарилар ва жуда бой буюмлари саналар эди.

Муғ тоғидан қарийб 150 хил матоларнинг нусхаларини топилиши бу ерда туқимачиликнинг ривож топганидан далолат беради. Мазкур топилмаларнинг асосий қисми пахтадан тайёрланган матолардир.

Ижтимоий тузумга тўхталадиган бўлсак, шуни таъкидлаб қўйиш лозимки, 7- асрда харбий тукнашувларнинг купайиши иктисодий хатда ката узгаришларни юзага келтирди. Биринчидан, марказланган хокимият заифлашди, иккинчидан, нотинчлик маълум даражада иктисодий тангликни юзага келтирди. Бунинг оқибатида шаҳарлар тушкунликка юз тутиб, уларнинг майдони кискариб борган, ката оилалар эгаллик қилган кўрғон-қалъалар ахамияти ошди ва купайди. Хоразм ва Сўғд худудларида бундай кўрғон-қалъаларнинг атрофида дехкончилик мавзелари ҳамда уларда дехконлар ва савдогарларнинг мустахам уй-кўрғонлари тўпланиб қолган эди.

Сўғд вилояти аҳолиси асосан савдогарлар, хунармандлар, такводорлар, харбий аскарлар, шунингдек, зироаткор ва чорвадор қатлам вакиллари саналган.

Албатта, ижтимоий қатламлар орасида дехконлар мавқеининг устунлигини алоҳида қайд этиб ўтиш зарур. Чунки улар зодагонлар саналиб, аҳолини бошқа қатламига нисбатан бой-бадавлат ва йирик ер-мулкларига эгаллик қилишган. «Кашаварз» ёки «Киштукор-қунандалар» қатлами вакиллари дехконлардан ижарага ерларни олиб, маълум даражада тўлов бериш эвазига иш юритганлар. Аккор, чорикорлар эса мардикорлик қилиш билан кун кечирганлар.

Жамиятда диндор шахсларнинг ахамияти улкан эди. Улар турли диний маросимлар ва удумларни адо этишда оммага раҳбарлик қилганлар. Вағн, яъни ибодатхона хужалиги ҳам уларнинг қарамоғида бўлган.

Маданият. 7-8 асрларда маданий жаранлар жамиятдаги сиёсий-иктисодий ва ижтимоий воқеалар билан ўзаро таъсирда ривожлана борган. Бу даврда турли халқларнинг тил ва ёзув турлари бир-бирларига таъсир ўтказди. Сўғдийлар тили ва ёзуви ўзига хос эди. Унинг айрим сўзлари ва тушунчалари

хозирги ўзбек тилида ҳам сақланиб қолган.

Араб ёзувига қадар турк-руний (милоддан аввал шаклланган), уйғур (тахминан, 7 аср), монивий (милодий 6-7 асрлар), сўғд, брахма ва сурёний ёзувлари мавжуд бўлган.

Шимолий Мўғулистоннинг Урхун ва Селенга дарёлари воҳасида топилган Тунюқук, Қултигин, Билга Хоқон, Куличур, Унгин битиги сингари ёдгорликлар шулар жумласига қиради. Туркий-рун ёзувларини туркий халқлар, туркий тамға (белги) лар негизида ихтиро қилганлар деган фикр мавжуд.

Сўғд ёзувлари кенг ҳудудда тарқалган. Бу жараён сўғдларнинг янги ерларни ўзлаштириш фаолияти ва савдогарларнинг «Буюк ипак йўли» даги саъй-ҳаракатлари билан боғланган. Шунинг учун ҳам сўғд тилидаги ёзма ёдгорликлар Ўрта Осиё, Қозоғистон, Шарқий Туркистон, Покистон ва Мўғулистон тупроғида топиб текширилган.

Сўғд ёзуви оромий алифбоси асосида шаклланган бўлиб, унинг таркибида 25 та харф бўлган ва улар сулдан унга томон ёзиб чиқилган. Сўғд ёзуви иш юритишда, савдо ва маданий алоқаларда ката аҳмиятга эга бўлиб, қадимги уйғур, мўғул ва манжурлар ёзувлари пайдо бўлишига асос бўлди.

Сўғдларнинг ўз тақвимлари бўлиб, унда ҳар бир ойнинг номлари аниқ қилиб кўрсатилган ва белгиланган.

Сўғд ҳудудида буддавийлик, христианлик ва манихейлик адабиёти намуналарининг сўғд тилида баён қилиниши мазкур тилнинг устунлигидан далолат беради.

Ўша даврда Хоразмда маҳаллий ёзув ҳам кенг тарқалган ва амалда бўлган. Тупроққалъадан шоҳ архивларининг топилиши шундан далолат беради.

Бой безақар, сопол, металл идишлар, деворий суратлар, хатто кийимлардаги тасвирлар бу ерда тасвирий санъатнинг тараққиётидан далолат беради.

Диний қарашларда зардуштийлик етакчи уринда турган. Ахурамазда,

(Ормуз, Хурмуз) «само ва ернинг асосчиси» бўлиб, унинг шарафига курбонликлар келтирганлар.

Сўғдийларнинг Еттисувдаги айрим ерларга бориб ўрнашишлари окибатида зардуштийлик билан ўша ерга хос шамонийлик динларининг бир-бири билан қўшилуви юз берди.

Олтойдан Сўғдга кўчиб келган айрим туркий уруғ-аймоқлар эса зардуштийликни қабул қилган эдилар. Уруғ-аймоқларнинг оташпарастликни қабул қилишлари куйидаги мисолларда ўз аксини топган: улар бўш ётган ернинг атрофини тўсиқлар билан ўраб олиб, у ерга кишилар жасадларини ташлайдилар. Кейинроқ жасаддан қолган суяк қолдиқларини йиғиштириб олиб, уларни кўмиб юборганлар ёки махсус сопол тобутча-астодонларга сақлаганлар. Сирти турли нақшлар билан безатилган бундай астодонлар Қашқадарё, Зарафшон воҳалари ва Хоразмда топилган.

Кушон давридан бошлаб Сўғдда буддавийлик кенг тарқалган. Буддизмга хос ёдгорликлар Самарқанд, Тохаристон ва Хоразмда топилган.

Феодал муносабатлар ривож топиб мамлакатнинг сиёсий жихатдан заифлашуви окибатида у бир канча майда илк феодал давлатларга булиниб кетади. 5-6 асрлардаёқ Ўрта Осиёнинг айрим вилоят ва воҳаларида йирик шаҳарларга таянган 15 дан ортиқ мустақил давлатлар ташкил топган эди. Бундай давлатларнинг энг йирикларидан Суғдда ихшидлар, Тохаристонда маликшоҳлар, Хоразмда хоразмшоҳлар, Чоч ва элоқда будун ва дехқонлар, Фарғонада ихшидлар ҳукмронлик қилади.

5-7 асрларда бу майда илк феодал давлатлар, аввал эфталлийлар, сўнгра Турк хоқонлигига бўйсундирилган бўлса-да, аммо эфталлийлар ҳам, турклар ҳам уларнинг ички ҳаётига аралашмайдилар. Марказий ҳокимиятга бож тўлаб туриш билан улар ўз мустақилликларини маълум даражада сақлаб қоладилар. Бу давлатларнинг ҳукмдорлари ўз атрофидаги мулкдор зодагон дехқонлар ва уларнинг ҳарбий чокарларига таянардилар. Чунки улар ўзаро бир-бирлари билан душманлик кайфиятида бўлиб, шу боисдан бири иккинчисидан чўчиган ҳолда яшар эдилар.

Улар орасида енг йириги Суғднинг илк феодал давлатлари конфедерацияси эди. Бу иттифокқа Зарафшон ва Қашқадарё водийларида жойлашган Самарқанд, Маймуғ, Иштихон, Кушония, Вардона, Бухоро, Кеш ва Нахшоб мулклари бирлашган эди. Бу мулкларнинг ҳар бири ўз ҳокимига ва ҳарбий чокарларига эга эди. Уларнинг кўпчилиги Самарқанд ихшидига тобе бўлса-да, аммо Бухоро, Кеш ва Нахшоблар деярли мустақил эди. Ҳатто улар ўз танга пулларини зарб қиладилар. Самарқанд ихшиди саройида аждодлар руҳига атаб қурбонлик қилиш учун махсус ибодатхона бино қилинган. Унда ўтказиладиган ҳар йилги диний маросимларда вилоят ҳукмдорларининг барчаси қатнашарди. Ёзма ва археологик манбалардан маълум бўлишича, Суғд ҳукмдорлари Ўрта Осиё ва чет эл давлатлари билан элчилик алоқалари олиб борардилар. Масалан, Афросиёбда очилган деворий расмларда Суғд ҳокими Вархуманинг Чағониён, Чоч ва Хитойдан келган элчиларни қабул қилиш маросими тасвирланади.

Суғдда аҳоли жуда гавжум яшарди. Суғдийлар хунармандчилик, савдосотик, деҳқончилик ва боғдорчилик, айниқса узумчиликка ниҳоятда омилкор эдилар. Дарғом, Наҳрипой, Харкон каби йирик анҳорлардан суғорилган Суғд ерлари жуда ҳосилдор эди. Суғорма деҳқончилик ривож топган бу диёрда ғалладан ташқари, пахта ва шоли экиларди. Уларнинг пахтасидан тўкилган сурп ва бўз матоларидан фақат суғдийларгина эмас, балки бутун дашт аҳолиси кийинарди. Суғднинг шарбатли узумларидан мусаллас тайёрланарди, Самарқанднинг зарғалдоқ шафтолиси Хитой пойтахтида «Самарқанднинг олтин шафтолиси» номи билан донғи кетган эди. Чорвачиликда майда ва йирик шохли ҳайвонлар билан бир қаторда от, хачир, ешак ва туялар боқиларди. Айниқса Суғднинг ҳисори қўйлари ва тулпорлари жуда машҳур эди. Бухоро, Кеш ва Маймуғ яйловларидан уюр-уюр йилқилар муттасил Хитойга ҳайдаб бориларди.

Суғд шаҳарлари бу даврда хунармандчиликнинг марказига айланади. уларда туқимачилик, кулолчилик, кунчилик, чилангарлик, темирчилик ва заргарлик ривож топади. Темирдан хужалик асбоблари ва уй-рузгор

буюмларидан ташқари, қурол-яроғлар: шамшир ханжар, табар, гурзи, совут, қалқон ва дубулгалар ясаларди. Хатто 718 йилда сўғдийлар ҳада тариқасида юборилган дубулгадан нусха олиб, Хитой қуролсизлари ўз қўшинларини дубулгалар билан таъминлайдилар. Сўғд тоғларидан олтин, жез, новшадил ва ялама тузлар қовлаб олинарди. Шаҳарларда ҳунармандчиликнинг тараккиёти уз навбатида ички ва ташқил савдо алоқаларининг кенгайишига имон беради. Сўғддан Марказий Осиё ва Хитойга қимматбаҳо тошлар ва улардан ясалган зеб-зийнатлардан тортиб, турли-туман матолар ва дориворларгача олиб чиқиларди. Уша замонда Сўғдда бола беш ёшга тўлгач, уни савдо қарвонларига қушиб тижорат сафарларига юборардилар.

Марказий Осиёга Араб халифалиги босқини

Араб халифалигининг талончилик сиёсати ерли халқнинг барча ҳақ-ҳуқуқларидан маҳрум этилиши, маданиятнинг оёқ ости қилиниши, зулм, араб тили ва ёзуви, халифалик қонун қоидаларининг зўрлик билан жорий этилиши натижасида маҳаллий халқ орасида норозилик тобора кучайиб, кўзғолонлар кўтарилишига сабаб бўлади.

Халифа Умар ибн Абдулазиз (717-719) Эрон, Хуросон ва Мовароуннаҳрдаги мураккаб сиёсий вазиятни ҳисобга олиб, бўйсундирилган халқлар билан муросасозлик сиёсатини амалга оширишга мажбур бўлади. У янги ерларни бундан буён забт қилишни тўхтатиш ҳамда молиявий ислоҳотлар ўтказиш тўғрисида фармон беради. Бунга биноан, мусулмон араблар билан бир қаторда исломни янги қабул қилган аҷамликлардан ҳирож ва жизья солиқларини олиш бекор қилинади. Аммо Хуросон ноиблари фармонни халифаликнинг молия сиёсатига зид деган баҳона билан уни бажаришдан бош тортдилар. Улар ҳатто аҳоли ҳали юзаки мусулмон, жизьядан озод қилиш учун хатнага эътибор қилиш учун хатнага эътибор бериш лозим деган беандишаликкача бордилар. Бироқ Мовароуннаҳр зодагонларининг кўпчилиги ўзини ҳақиқий мусулмон деб ҳисоблаб, солиқ тўламай қўяди.

Сўнгра халифалик маъмурлари бир йўла ҳаммадан жизья олиш ҳақида

буйруқ беради. Натижада Моварауннаҳрда ёппасига исломдан чиқиш ва эски динларга қайтиш бошланди. Бунинг оқибатида маҳаллий зодагонлар билан халифалик вакиллари ўртасида зиддият кескинлашиб, бутун мамалакат бўйлаб арабларга қарши халқ кўзғолонлари кўтарилди. Биринчи бўлиб, 720 йилда Сўғд аҳолиси кўзғалди. Кўзғолонга Самарқанд ишхиди Гурак ва Панжикент хокими Диваштич бошчилик қилдилар. Сўғдликларга ёрдам бериш учун Етгисувдан туркаш ҳокони шаҳзода Курсул бошлиқ турк лашкарини Самарқандга юборди. Сўғдда бош кўтармаган ҳоким, исён кўтарилмаган жой қолмайди. Кўзғолончиларнинг бирлашган кучлари арабларига қаттиқ зарба беради. Фақат айрим шаҳар ва қалъалар қуршовида қолган араб ҳарбий қисмларигина катта ўлпон ва эътиборли вакилларини кўзғолончилар ихтиёрига бериш эвазига омон қоладилар.

Табарийнинг ёзишича, кўзғолонни бостириш учун Хуросон ноиб Саид ибн Абдулазиз Сўғдга қарши 3-марта юриш қилади. Ҳатто у Дарғом каналининг бош тўғони Варқсарни эгаллаб, Самарқанд ва унинг теварак атрофининг сувсиз қолдириш билан кўзғолончиларни таслим бўлишига мажбур этиш учун ҳаракат қилади. Бироқ бунинг уддасидан чиқа олмайди. Сўғдликлар тўғон бошини мардоновар ҳимоя қиладилар. Кўзғолонни бостириш йўлидаги чора-тадбирлар натижа бермайди. 721 йили Саид Хороший Хуросонга ноиб этиб тайинланади. Унга Ироқда халқ кўзғолонини бостиришда шафқатсизлик қилган эди. Саид Хорошийни кўзғолончилар билан олиб борган музокаралари натижасида Сўғд зодагонларининг бир қисми араблар томонига ўтади.

Кучлар бўлиниб Карзанг бошлиқ кўзғолончиларнинг бир қисми Фарғонага чекинишга мажбур бўладилар. Хўжандда бўлиб ўтган жангда кўзғолончилар енгилди. Сулҳ тузилгач омон қолган 400 савдогардан ташқари барча кўзғолончилар хиёнаткорона қириб ташланади.

Диваштич бошлиқ кўзғолончиларнинг иккинчи гуруҳи ҳам юқори Зарафшонда Обгар қалъасида қамалга олинади. Омон қолдириш шarti билан қўлга олинган Диваштич Арбинжонга олиб борилиб қатл этилади, Унинг

боши Ироқ ҳокимига юборилиб, танаси оташпарастларнинг хилхонаси деворига қоқиб кўйилади. Хўжандда ҳам Диваштични фожеали мағлубиятларидан кейин Саид Хороший Моварауннаҳр шаҳар ва қишлоқларида жазо чораларини кучайтирди. 723 йилда арабларга қарши Фарғона ҳокими аскар тортади. Унга шошликлар, наҳшабликлар, турклар ёрдам берадилар. Иттифоқчилар душманга каттик зарба бериб, Хўжанддан то Самарқандга қадар таъқиб қилиб борадилар. Халифаликнинг солиқ сиёсатига қарши 725 йили Хутталонда, 728 йили Сўғдда кўзғолон авжига чиқади.

Араблар томонидан Хуросон ва Моварауннаҳр забт этилгач, Муқанна исёнидан олдин бир қанча кўзғолон исёнлар бўлиб ўтди.

Юқорида қайд этганимиздек, араблар мусулмон бўлганлардан жузья олмасликка қарор қилган эдилар ва шариат қонуни ҳам шуни тақозо этарди. Аммо исломни қабул қилувчилар тобора кўпайиб бориб, халифалик хазинасига жузьядан келадиган даромад камайиб борди. Араблар ҳам диний қоидаларни бузиб, ерли аҳолидан жазья олишни бошлаб юбордилар.

Бу воқеа Хуросонда Асад бинни Абдулло амирлик қилаётган, Бухоро ва Самарқандда унинг Хоний исмли вакили хирож ҳамда солиқ тўловчилик вазифасини бажараётган ҳижрий 110 (милодий 729) йилда рўй берди. Хоний Бухоро ва Самарқандда исломни қабул қилганлардангина жузья ундириш билан чекланмай, бошқа олиқ-солиқларни ҳам йиғишда маҳаллий аҳолига зуғум ўтказди. Шу сабабли халқ бош кўтарди. Мусулмонлашган аҳоли исломдан юз ўгирди, Бухоро, Самарқанд, ва Фарғонада арабларга қарши жанглар бошланди. Кўзғолончилар ғалаба қилиб арабларни Пойкандгача суриб бордилар. Аммо бу ерда арабларни кўллаш учун янги кучлар қилиб, исёнчилар мағлубиятга учрадилар.

Ҳижрий 119 (милодий 737) йили Хутталон (Кўлоб, Балжувон, Вахш) аҳолиси исён кўтариб хирож тўловчи кишиларни ўлдирдилар. Ўша вақтдаги Хуросон амири Асад бинни Абдулло халқни жазоломоқчи бўлиб катта лашкар билан Хутталонга борди-ю, аммо жангларда энгилади.

Шундай қилиб, 8 асрнинг биринчи ярмида Моварауннаҳрда

халифаликка қарши кўтарилган халқ кўзғолонлари араб истилочиларига қарши курашнинг биринчи босқичи эди.

Кўзғолончиларнинг ижтимоий таркиби, уларнинг олдига қўйган мақсад ва талаблари ҳам турлича эди.

IX-XII асрлар Ўзбекистон ҳудудида сулолалар бошқаруви

Сиёсий воқеалар шарҳи. 7-8 аср бошлари ривожланган ўрта асрлар бўлиб, ўзбек халқи давлатчилиги тарихида турли сулолаларнинг бошқарув усуллари ва маъмурий тизимига хос қонуниятлар ҳамда хусусиятлар ривож топган. Араб халифалиги ҳудудида маҳаллий халқнинг ҳукмрон маъмурлар зулмига қарши кўзғолонлари авж олгач, халифалик ўзларига содиқ маҳаллий зодагонларни тобеъ эрларни бошқаришга жалб қила бошладилар. Шу муносабат билан Хуросондаги тоҳирийлар хонадони кучаяди. Сижистон (Сейистон) ҳокими Абдумухаммад Талха ибн Абдуллоҳ қўлида Ҳусайн ва Тоҳир деган фарзандлари Ҳирот вилоятидаги Бушанж шаҳрини бошқаришган.

Маълумки, Хорун ар-Рашид (786-809) вафотидан кейин унинг ўрнига катта ўғли Амин халифа бўлди. Хуросон ноибни бўлиб турган унинг кичик ўғли Абдулла (кейин Маъмун лақабини олган) ҳокимият учун курашда Тоҳир ёрдамидан фойдаланади. Тоҳир қўмондонлигида қўшинлар Амин лашкарини тор-мор келтиради. 813 йили Маъмун Бағдодни эгаллагач, Тоҳирни сипаҳсолор этиб иайинлайди. 821 йилда эса Тоҳир Хуросон вилоятига ноиб бўлади. 822 йили Тоҳир ўлдирилгач, унинг ўғли Талха (822-828) ҳоким бўлди. Ундан кейин Тоҳирнинг иккинчи ўғли Абдуллоҳ (824-844) тахтга ўтирди. 833 йили Маъмун вафот этгач, Абдулла ўзини халифаликдан мустақил деб эълон қилди. Давлат пойтахти Марв (кейин Нишопур) бўлди. Тоҳирийлар давлатига Табаристон, Журжон, Рай, Кирмон, Хуросон, Сейистон, Мовароуннаҳрнинг жанубий қисми кирган.

Мухаммад ибн Тоҳир (862-873) даврида ўғиз турклари ҳужумига қарши Фарова (ҳозирги Қизилрават яқинида) ва Дехистон (Машҳади мисриён) кўрғонлари қурилиб, Тоҳирийлар давлати ҳудудлари мустаҳкамланди.

Халифа Маъмунга хизматлари эвазига мулкка эга бўлган Сомонхудотнинг набиралари Нух (Самарқанд), Аҳмад (Фарғона), Яҳё (Чоч ва Истаравшан), Илёс (Ҳирот)лар номига бўлса ҳам, тоҳирийларга қарам эдилар.

9 -аср ўрталарида аҳолининг қуйи табақасидан бўлган саффорийлар мавқеи кучаяди. Яъқуб ибн Лайс ва унинг Амр, Тоҳир ва Али деган инилари 861 йилда Кирмон ва Форсни қўлга киритадилар. 871 йилда халифа мўтамид (870-892) Яъқубни Балх ва Тоҳаристон ҳокими этиб тайинлаш ҳақида ёрлик жўнатади. 873 йилда Яъқуб тоҳирийлар ҳукмдори Муҳаммад ибн Тоҳирнинг қўшинларини тор-мор келтириб, тоҳирийлар давлатига барҳам берди. Тоҳирийлар сулоласи:

- Тоҳир ибн Ҳусайн (821-822);
- Талҳа ибн Тоҳир (822-828);
- Абдуллоҳ ибн Тоҳир (830-844);
- Тоҳир ибн Абдуллоҳ (844-862);
- Муҳаммад ибн Тоҳир (862-873).

Тоҳирийлар аббосийларга расман тобе бўлганлар. Амалда эса Хуросон ва Мовароуннаҳрни ўз тасарруфига олган мазкур давлат мустақил эди. Тоҳир ибн Ҳусайннинг ал-Маъмун олдида мавқеи устунлиги боисидан тоҳирийларнинг алоҳида давлат сифатида мавжуд бўлишига кенг имкониятлар очилган эди.

Тоҳир ибн Ҳусайн Хуросонга ноиб бўлгунга қадар ал-Жазира ноиби, Бағдод сипаҳсолори ва Ироқдаги солиқ мажбуриятларини йиғиш бошқарувчиси сифатида давлат бошқарувининг тажрибаларини эгаллаган эди. Албатта юқоридаги лавозимлар ва мансаблар ал-Маъмун томонидан топширилганлигига шак-шубҳа ёъқ.

Хуросон ноиби бўлган Тоҳир ибн Ҳусайн Нишопурни ўз қароргоҳига айлантирди. Унинг асосий мақсади давлатни мустақил қилиш эди. Халифаликда сиёсий тизимнинг қонун-қоидаларига кўра Хуросон ноиби жомеъ масжидида жума кунлари ўқиладиган хутбада Бағдод халифаси

номини тилга олиши шарт бўлган. Қудратли ноиб эса ўз лавозимига ўтишига хали бир йил тўлмасдан халифа номини хутбадан олиб ташлайди. Шундан сўнг, Тоҳир ибн Ҳусайн ўлимининг тез фурсатда рўй бериши халифа айғоқчилари томонидан амалга оширилган, дея шубҳа қилинади. Бу воқеа Бағдод халифасининг ўз ноиблари устидан сиёсий ҳукмронлигини мустаҳкам тутишга интилишдан далолат берарди.

Ўша пайтда Хуросон ноиблигига қуйидаги вилоятлар кирган эди: Мовароуннаҳр, Хоразм, Сейистон, Қўхистон, Кермон, Кумис, Табаристон ва Журжон. Ҳар бир вилоят ўз навбатида бир неча маъмурий бирликларга бўлинган. Улар ҳажмига кўра кичик ва катта туманлардан иборат эди.

Мовароуннаҳрда Бухоро, Хоразм сингари вилоятлар ва майда маъмурий бирликлар бўлган. Мовароуннаҳрда жами 300 000 кишлоқ қайд қилиниб, улар 30 дан ошиқ маъмурий бирликларни ташкил этган.

Ҳар бир маъмурий бирликда қози, почта хизмати бошлиғи, хирож йиғувчиси ва муъавун бошлиғи бўлган. Улар ўз навбатида йирик маъмурий бирликларнинг амалдорларига бўйсунганлар. Баъзан амал соҳибларининг сонига қараб маъмурий бирликлар катта ё кичик майдонга эгаллигини билса бўлади.

Абдуллоҳ ибн Тоҳир ўз ҳокимиятини мустаҳкамлаш мақсадида ўз ҳарбий қўшинлари учун махсус равишда кўнимгоҳ (казарма) иншоот эттирган. Айнан мана шу махсус ҳарбий қисмлардан у зарур пайтда тез фойдалана олар эди.

Тоҳирийлар даврида Мовароуннаҳр ва Хуросонда турли ижтимоий тоифа ва қатламлар мавжуд эди. Улар жамиятда ўз мавқеи ва ўринларига эга бўлган ҳолда, мулк, мартаба ва мансабларига кўра бир-бирларидан фарқ қилганлар. Ижтимоий тузумда халифага яқин ноиблар, пайғамбар авлодлари-араб зодагонлари билан яқин муносабатда бўлган маҳаллий мулк соҳиблари ташкил қилганлар. Раият орасида кашоварз, киштукоркунанда, чоракор, барзигар сингари ижтимоий қатламлар учрайди. Йирик ва майда ер эгалари деҳқон атамаси билан аталган. Халифалик даврида иқтаъдорлар хизмати

эвазига ер-мулк соҳиби бўлган ҳарбий шахслар ва амалдорлар ҳам тилга олинади. Қишлоқ жамоасининг аъзолари-майда эр эгалари хирож ва жизя тўловчиларнинг асосий қисмини ташкил қилганлар. Ижарага ишловчилар аккорлар ҳисобланган. Ижарага бериладиган ерлар-музораъа дейилган.

Абул-Аббос Абдуллоҳ даврида зодагонлардан бўлган ва ўз ватанини ташлаб Маккага зиёратга бораётган камбағал кишиларга алоҳида ғамхўрлик қилишган. Бундай шахслар ғурбў ёки ибн сабил номида юритилган. Маҳаллий халқдан бўлган қадимий аҳоли қатлами даъифлар ҳам асли зодагонлардан саналиб, бу пайтда камбағаллашиб қолган эди. Бундан ташқари улар «аҳл-и буютот» номида ҳам айтилган.

Халифанинг буйруқ ва фармонларини бажарувчилар, унга тобе хукмдорлар соҳиб ҳарос деган номда айтилган.

Абдуллоҳ отаси маслаҳати билан раиятга нисбатан анча мўтадил сиёсат юритган, чунки бу уларнинг бош кўтариши ва исёнига тўсиқ бўларди.

Тоҳирийларнинг исломлаштириш сиёсатида мустаҳкам турганликлари манбаларда қайд қилинган. Улар ислом пешволарига таянган ҳолда давлатда ҳуқуқий муносабатларни ривожлантирганлар.

Ўз мамлакатада тартиб сақланишини истаган Абдуллоҳ ҳар қандай исён ёхуд қўзғолоннинг олдини олишнинг энг муҳим усули солиқ йиқувчиларнинг суистеъмолларига ёъл қўймасликдадир, деб тушунтирди. Хирож ва бошқа солиқларнинг миқдорини камайтирмаган бўлса-да, солиқ йиғишда турли жиноий ишга қўл урганларни жазолади. Амал ва мансаб эгаларининг суистеъмолликларини олдини олиш ва давлат хазинасига зиён этказмаслик мақсадида у ўз қўл остидаги содиқ кишилар орасидан махфий айғоқчиларни танлаб, уларни хизматидан фойдаланди. Бундай махфий шахслар жойларда хукмдорларнинг юриш-туриши, ҳар бир мансабдорнинг Абдуллоҳ олдидаги мажбуриятини қай даражада бажариши хусусида ноибга этказиб туришган. Ҳоҳ у шахс вилоят ҳокими бўлсин ёки йирик деҳқон бўлсин, Абдуллоҳнинг назорати остида эди.

Манбаларда эр-мулк муносабатларида сув ва суғориш иншоотларидан

фойдаланиш хусусидаги қонунлар ишлаб чиқилганлиги ва мазкур ҳуқуқий қоидаларнинг шариатга асосланиши ҳақида ёзилган. Қози майда мулк эгаси эрида уй қурган йирик заминдор ўртасидаги низо-жанжални ёки сув иншоотларидан фойдаланишдаги мунозарали масалаларни шариат қоидалари асосида ҳал қилган.

Абдуллоҳнинг буйруғига асосан қонуншунослар сувдан фойдаланиш, сунъий суғоришдаги турли мунозараларни эчиш, суғориш тизими хусусида «Китоб ал куний» номли қонунлар тўпламини туздилар.

8-асрнинг охири 9-аср бошларида Араб халифалиги оғир сиёсий тангликка учради. Мовароуннаҳр ва Хуросон аҳолисининг тез-тез қўзғолон кўтариб туриши, мамлакат ичида узлуксиз давом этган феодал урушлар Араб халифалиги ҳокимиятини заифлаштириб кўяди ва мустақил давлатларнинг пайдо бўлишига олиб келади. Бундай давлатлар даставвал Мовароуннаҳрнинг шимолий ва шимоли-шарқий ҳудудларида ҳали халифаликка бўйсундирилмаган ўлкаларда ташкил топади. Улардан бири Қорлуқлар ва иккинчиси Ўғузлар давлатидир. Маҳаллий зодагонларнинг Мовароуннаҳр ва Хуросонни аста-секин ўз тасарруфига олибгина қолмадилар, балки халифалик марказида ҳам ҳокимиятни бошқаришда тобора кўпроқ роль ўйнайдиган бўлиб қолдилар.

Бунга айниқса халифа Хорун ар-Рашид (786-809) вафотидан сўнг тахт учун унинг ўғиллари Маъмун ва Амин ўртасида 809-813 йилларда бўлиб ўтган кураш йўл очиб берди. Ҳирот вилоятининг зодагонларидан Тоҳир ибн Ҳусайн бошлиқ Хуросон Мовароуннаҳр мулкдорлари ёрдамида Маъмун халифалик тахтига ўтказилди. Бунинг эвазига Тоҳир ибн Ҳусайн Месопатамия ноиби, Бағдодда халифаликка аскарбоши ва Ироқда ҳашар ишлари бўйича бош мироб лавозимига муяссар бўлади. Сомонхудодиннинг набираларининг эса айрим шаҳар ва вилоятларга ноиб қилиб тайинлайди. Нухга Самарқанд, Аҳмадга Фарғона, Яҳёга Шош ва Уструшона, Илёсга эса Ҳирот тегади. Бунинг эвазига ака-ука сомонийлар Мовароуннаҳрнинг ҳар йилги хирожидан жуда катта маблағни тоҳирийлар орқали халифа

хазинасига юбориб турадилар. 9 аср араб географ Хурдодбекнинг ёзишича, ҳар йили халифа хазинасига Шошдан 607 минг, Сўғддан 326 минг, Фарғонадан 280 минг, Уструшондан эса 50 минг кумуш дирҳам тушган. Тоҳирийлар билан Мовароуннаҳрнинг бир неча йирик шаҳарларидаги Сомонхудот набираларининг маҳаллий ноиблиги тоҳирийлар томонидаг тан олинади. Сомонийлар эса, ўз навбатида, тоҳирийларга тобе сифатида Мовароуннаҳрни идора этадилар. 9 асрнинг 60-йилларида Хуросонда ғозийлар фаоллигида халқ кўзғолони авж олиб кетади. Хуросонда тоҳирийлар ҳукмронлиги тугатилиб, саффорийлар давлати ташкил топади. Бу даврда Мовароуннаҳрнинг Самарқанд, Фарғона, Шош ва Уструшона вилоятларида ноиблик қилаётган сомонийлар хонадонининг сиёсий ҳаётида ҳам аста-секин ўзгаришлар юз беради. Улар ҳатто ўз номларидан мис тангалар зарб этадилар. Аҳмад вафотидан (865) кейин унинг ўғли Наср Самарқандни марказга айлантиради. У Бухоро воҳаси, Нахшаб (Қашқадарё), Чағонруд (Сурхондарё) водийларидан ташқари Мовароуннаҳрнинг барча вилоятларини бирлаштириш ва уни Хуросондан ажратиб олиш чораларини кўради. Жаҳар зодагонлари (Бухоро) сомонийларга мурожаат қилиб, Самарқандга Наср ибн Аҳмад ҳузурига юборадилар. Ундан Бухорони ўз қўл остига олишни ва сомонийлар хонадонидан бир кишини Бухорога ҳоким қилиб юборишини сўрайдилар. Наср укаси Исмоилни (874) Бухорога ноиб қилиб юборади. Шундай қилиб, 9 асрнинг охириги чорагида Мовароуннаҳрнинг деярли барча вилоятлари сомонийлар тасарруфига ўтиб, у ўз мустақиллигини тиклаб олади. Худди шу вақтдан бошлаб Наср ибн аҳмад ўзининг бутун Мовароуннаҳрнинг бошлиғи деб ҳисоблай бошлайди. Гарчи укалари Шош вилоятининг ноиби Ёқуб ва Фарғона ҳокими Асадлар ўз номлари билан чақа пул зарб этиб, ўзбошимчалик қилсалар ҳам, аммо у сомонийлар ҳукмронлиги тарихида биринчи бўлиб кумуш дирҳам зарб этади. Кумуш тангалар чиқариш давлат мустақиллигининг рамзи ҳисобланиб, то шу вақтгача халифалик вилоятларида фақат тоҳирийларгина бундай дирҳамни зарб этиш ҳуқуқига эга эдилар. Шундай бўлсада, Бухоро ноиби Исмоил

акаси Насрга итоат қилишни истамайди. Унга берилган вилоятни мумкин қадар иқтисодий жиҳатдан мустақил идора қилишга интилади. Насрнинг хазинасига юбориладиган ҳар йилги солиқларни турли баҳоналар билан тўхтатиб қўяди. Ака-ука ўртасида адоват пайдо бўлиб, у 888 йилда жангга олиб келади. Жангда Наср қўшинлари тор-мор этилади. Шу йилдан бошлаб, Исмоил бутун Мовароуннаҳрни бирлаштириб, унинг ҳукмдори бўлиб олади. Исмоил Сомоний 893 йилда Тароз шаҳрини фатҳ этиб, даштликларга қаттиқ зарба беради. Бу сомонийлар даврида кўчманчиларга қарши қилинган охириги қатта юриш эди. Сомонийлар давлатининг тобора кучайиб бориши шарқий вилоятлардан муттасил ундирилиб олинган қатта бойликлардан маҳрум бўлган Араб халифалигини, бир томондан, ниҳоятда ранжитса, иккинчи томондан, чўчитар ҳам эди. Шу боисдан халифалик саффорийлар билан сомонийларни тўқнаштиришга ва бу ёш ҳамда бой икки давлатнинг ҳар иккисини ҳам заифлаштириб, маълум даражада ўз таъсирини қайта тиклашга ҳаракат қилади. Натижада 900 йилда улар ўртасида бошланиб кетган уруш Исмоилнинг ғалабаси билан тугайди. Шундай қилиб, 9 - аср охирида Мовароуннаҳр Араб халифалиги истибдодидан абадий халос бўлади, Хуросонда ташкил топган саффорийлар давлатига барҳам беради ва уни ўз давлатига қўшиб олади. Натижада пойтахти Бухоро шаҳри бўлган замонасининг энг йирик мустақил феодал давлати ташкил топади. Лекин X аср бошларида ва ўрталаридаги тартибсизлик, аҳолиси турли табақаларнинг ҳокимиятга қарши кўзғалиши сиёсий вазиятни оғирлаштиради. Сиёсий вазият айниқса, Нух ибн Наср (943-954) ва унинг набираси Нух ибн Мансур (976-997) ҳукмронлик қилган даврда ниҳоятда кескин тус олади. 947 йилда Нух ибн Насрнинг амакиси Иброҳим ибн Аҳмад исён кўтаради. У сарой гвардияси ва Чоғонийнинг йирик феодалларидан Абу Али Чоғоний ёрдамида Бухоро тахтини эгаллаб олиб, жуда қисқа муддат бўлсада, ҳукмронлик қилади. Кўп вақт ўтмай Абу Али Чоғоний бош кўтаради. Нух ибн Наср кўзғолонни куч билан бостира олмайди. 952 йилда Абу Али Чоғонийни у аввал Чоғонийга, сўнгра эса Хуросонга ҳоким қилиб

тайинлашга мажбур бўлади. 961 йилда Бухоро ҳарбий лашкарларининг галаёни кўтарилади. X аср охирига келиб сомонийлар ўртасида авж олиб кетган ўзаро курашлар натижасида сомонийлар давлати ниҳоятда заифлашиб қолади. Бу даврда у Етисув вилоятида ташкил топган Қорахонийлар давлатининг Мовароуннаҳрга томон юришларига қарши тура олмайди ва унинг шиддатли ҳамлаларига бардош бера олмай қулайди.

Мовароуннаҳр замини ўрта аср мусулмон шарқида маърифат ва маданият маскани сифатида донг таратган ўлка ҳисобланган. Юртимиздан етишиб чиққан ал-Хоразмий, ал-Фарғоний, ал-Фаробий, ибн Сино, Беруний, Замахшарий ва бошқа буюк аллома, қомусий олимларнинг илмий мероси ҳақли равишда умумбашарий мулкка айланган. Собиқ совет даврида ушбу олимларнинг илмий меросига бир томонлама муносабат шаклланган бўлса, мустақиллик йилларига келиб ушбу буюк зотлар фаолияти ва илмий мероси ҳар томонлама чуқур ўрганилиши бошланди. Ўлкамиз шунингдек, ислом дини тараққиётига улкан ҳисса қўшган муҳаддис, диншунос олимлар, тасаввуф илми намоёндалари юрти ҳам ҳисобланади. Совет мустабид даврида номи унут даражасига келиб қолган Имом ал-Бухорий, Имом ат-Термизий, Ҳаким ат-Термизий, Имом ал-Мотурудий, Абдулҳолик Гиждувоний, Бурҳониддин Марғиноний, Баҳовуддин Нақшбанд, Қафқол Шоший, Хожа Аҳрор ва бошқа диний арбобларнинг табаррук номларини тиклаш, уларнинг асарларини кенг жамоатчиликка, халқимизга таништиришда айнан шарқшунос-тарихчи олимларнинг ҳиссаси катта бўлди. Зеро аждодларимиз муқаддас дини бўлмиш исломнинг том маънодаги эзгулик ҳамда камолотга эришиш йўлидаги буюк маънавий кудратини намоён этишда юқорида номи зикр этилган олимлар катта жонбозлик кўрсатишди.

Назорат саволлари:

1. Конфедерация нима?
2. Қайси Суғд шаҳарлари бу даврда хунармандчиликнинг марказига айланади?

3. Сўғд зодагонларининг бир қисми нима сабабдан араблар томонига ўтади?
4. Сўғдиёна ҳунармандчилиги тарихини ўрганишга доир қандай ёндашувлар мавжуд?
5. IX-XII асрлар Ўзбекистон ҳудудида қандай сулолалар бошқаруви бўлган?
6. IX-XII асрлардаги сулолалар бошқарувиغا доир қандай ёндашувлар мавжуд?

3-мавзу: Ўзбекистон тарихининг совет даври тарихига ёндашув.

Режа:

1. Совет даври тарихига замонавий ёндашув
2. Ўзбекистоннинг совет даври тарихининг тарихшунослигидаги янги ёндошув ва таҳлиллар

Таянч сўзлар: маданий-маънавий тадбирлар, тарғибот акциялари, концерт дастурлари, тасвирий санъат кўرғазмалари, ижодий кечалар, танловлар, оммавий спорт мусобақалари, «уч авлод вакиллари учрашувлари», Россия улуғ салтанатчилиги, 1979 йилдаги «Рим клуби».

Совет даври тарихига замонавий ёндашув

Тарихчи бошқа айрим фан мутахассисларидан фарқли ўлароқ, илмий иш устида синовлар ўтказишга, тадқиқот объектини бевосита кузатишга, хусусан ўзи ўрганаётган ўтмишни, воқеа-ҳодисаларни том маънода қайтаришга имконияти йўқ. Чунки содир бўлган тарихий воқеалар ҳеч қачон яна ўша тарзда, айнан ўша жойда қайтарилмайди. Демак, тарихчи ўз тадқиқоти учун содир бўлган воқеа-ҳодисаларни тиклаш, тажриба, синов йўли билан яна қайтариш имкониятига эга эмас. Илмий тадқиқот учун изланувчи материални тарихий манбалардан, ҳужжатлардан, ёдгорликлардан олади. Тарихчи учун материаллар, хусусан ўтмиш материаллари ҳар куни келтирилади ва бу тарихий билимни кундан-кунга кўпайиб боришидан далолат беради. Тадқиқотлар муаммоси доимо кенгайиб, мураккаблашиб

бораверади. Илмий изланишлар орқали янги манбалар, далиллар юзага чиқиб, уларни ўрганиш, таҳлил қилиш такомиллашиб бормоқда. Бу эса тарих бўйича илмий тадқиқот қиладиганлардан замон руҳи билан қадам-бақадам юришни, воқеа-ҳодисаларни, ижтимоий-сиёсий жараёнларни доимо кузатиб, таққослаб, тарихий нуқтаи назардан таҳлил қилиб боришни тақозо этади. Зеро, ҳеч бир илмий изланувчи тарихдаги барча йўналишлар бўйича тадқиқотга қўл ура олмагани ҳолда, айти пайтда илмий тадқиқотчи ўзигача бўлган илмий изланишлар ва бугунги кундаги олиб борилаётган тадқиқотлар тўғрисида маълум бир тушунчаларга эга бўлиши зарур. Бу эса тарихчини замонавий илмий тадқиқотлар ҳолатидан бохабар қилиш билан бирга, ўзи олиб бораётган тадқиқотларида янги илмий хулосалар чиқаришга ундайди. Тарихчи-тадқиқотчи томонидан воқеа-ҳодисаларга, ўтмишга берилган баҳо, бу амалда ўзига хос тарихий жараёнлар бўйича чиқарилган ҳукм ҳисобланади. Шунинг учун ҳам тарихий воқеа-ҳодисалар устидан “Ўқилаётган ҳукм”, яъни манбаларнинг тарихий талқини холисона ёндашишни талаб этади. Бу билан тарихчи маълум даражада тарихий жараёнлар бўйича “ҳакам” вазифасини ҳам ўтайди. Тарихий далилларни умумлаштириш, таҳлил қилиш асосида воқеа-ҳодисаларга нисбатан бериладиган тарихий хулосада тадқиқотчи зиммасига катта масъулият юкланади. Тадқиқотларда адолатли хулосага келиш тарихчининг тарихий манбаларни қай даражада ўрганганига, назарий билимларига бевосита боғлиқ бўлади. Тарихий ютуғимизнинг маънавий негизини мустаҳкамлаш ўзбек халқи танлаб олган ўзига хос йўлни муваффақиятли амалга оширишнинг ишончли омилларидан бири эканлиги шак-шубҳасиз. Бу муҳим тарихий вазифани-мустақилликнинг маънавий асосларини қарор топтириш ва янада мустаҳкамлашда сиз ёшларни маънавий камолотга етказиш, миллий истиқлол ғояси руҳида тарбиялаш, ҳозирги замон илмий билимлари билан куроллантириш фавқулодда катта аҳамият касб этади.

Кўп миллатли Ўзбекистон халқи бутун тараққийпарвар инсоният катори 1941 -1945 йилларда Иккинчи жаҳон урушида фаол иштирок этиб,

фашизм устидан қозонилган буюк Ғалабани таъминлашга муносиб ҳисса қўшди.

Эл-юртимизнинг уруш йилларида кўрсатган мардлик ва қаҳрамонлиги биз учун улкан жасорат мактаби, гурур-ифтихор манбаи бўлиб, вақт ўтгани сайин бу ўлмас кадриятларнинг аҳамияти тобора ортиб бормоқда.

Шунинг учун ҳар йили 9 май- Ғалаба байрами мамлакатимизда Хотира ва кадрлаш куни сифатида кенг нишонланади. Иккинчи жаҳон урушида ҳалок бўлган аждодларимиз хотирасига чуқур ҳурмат бажо келтирилиб, фашизмга қарши жангларда, меҳнат frontiда жонбозлик кўрсатган фахрийларимизга алоҳида эътибор ва эҳтиром кўрсатиш юртимизда олижаноб анъанага айланиб қолди.

Ана шундай эзгу ишларни изчил давом эттириш, 2020 йили дунё миқёсида кенг нишонландиган буюк сана -Ғалабанинг 75 йиллик байрамига пухта тайёргарлик кўриш ва уни юксак даражада ўтказиш, Ўзбекистон халқининг жанг майдонларидаги, уруш ортидаги қаҳрамонлиги ва фидокорона меҳнاتини, тарихий хизматларини мамлакатимиз ва жаҳон жамоатчилигига етказиш ва абадийлаштириш, ёш авлодимизни ота-боболаримиз жасоратига муносиб бўлган, бугунги тинч, осойишта ҳаётни асраб-авайлаш ва янада мустақамлашга қодир, жонажон Ватанимизга садоқатли инсонлар этиб тарбиялаш мақсадида:

1. Иккинчи жаҳон урушида қозонилган ғалабанинг 75 йиллигини нишонлашга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш бўйича асосий чоратadbирлар дастури (кейинги ўринларда - Дастур) 1-иловага мувофиқ тасдиқлансин.

Дастурга биноан:

Иккинчи жаҳон уруши иштирокчилари, меҳнат fronti фахрийларини, шунингдек, мустақиллик йилларида Ватан ҳимояси ва хизмат бурчини бажариш чоғида ҳалок бўлган ҳарбий хизматчилар ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимларининг оила аъзоларини ҳар томонлама ижтимоий-ҳуқуқий ҳимоя қилиш ҳамда уларни моддий ва маънавий

рағбатлантириш бўйича зарур чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

«Аждодларимиз жасорати - мангу барҳаёт» деган ғоя асосида мамлакатимиздаги барча вилоят, туман ва шаҳарларда Иккинчи жаҳон уруши иштирокчиларининг қаҳрамонликлари, ўзбек халқининг фронт ортидаги фидокорона меҳнати ва ғалабага қўшган беқиёс ҳиссаси, фронт худудларидан республикаимизга кўчириб келтирилган юз минглаб инсонларга нисбатан кўрсатган юксак инсонпарварлик фазилатларини ҳар томонлама чуқур ақс эттирадиган маданий-маънавий тадбирлар, тарғибот акциялари, концерт дастурлари, тасвирий санъат кўргазмалари, ижодий кечалар, танловлар, оммавий спорт мусобақалари, «уч авлод вакиллари учрашувлари»ни, шунингдек, меҳнат жамоалари, маҳалла ва гузарларда, турар-жой мавзеларида ободончилик ишларини ташкил этиш;

фашизмга қарши курашда қаҳрамонлик кўрсатган юртдошларимиз ҳақида янги бадиий ва ҳужжатли асарлар, кино ва спектакллар, мусиқа ва тасвирий санъат асарлари яратиш;

фашизм устидан қозонилган ғалабанинг 75 йиллигини муносиб кутиб олиш мақсадида Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатларида бўлиб ўтадиган халқаро анжуманлар, ҳарбий-спорт ўйинлари ва аскар қўшиқлари халқаро фестивалларида иштирок этиш бўйича тайёргарлик ишларини юксак савияда амалга оширишга алоҳида эътибор қаратилган.

Концепцияни амалга оширишда:

Ғалаба боғи моҳият эътибори билан халқимизнинг уруш йилларида кўрсатган мардлик ва матонати, юксак инсоний фазилатларини, қаҳрамон аждодларимизнинг номлари, шонли анъана ва қадриятларини абадийлаштиришга, юртимизда инсон хотираси азиз ва муқаддас, қадри улуғ эканини таъкидлашга, ёш авлодни она Ватанга муҳаббат ва садоқат руҳида тарбиялашга қаратилганини эътиборга олиб, ушбу ғояни таъсирчан бадиий-монументал усуллар, инновацион ечимлар асосида ифода этишга алоҳида аҳамият берилган;

Ғалаба боғининг умумий кўриниши, меъморий тузилиши миллий анъаналаримизга мос бўлиши ҳамда мемориал ёдгорликлар яратиш бўйича жаҳондаги илғор тажрибаларни ўзида мужассам этиши таъминланган;

боғ марказида беш ўғли урушда мардларча ҳалок бўлган Зулфия Зокирова ва унинг садоқатли келинлари сиймосида ўзбек оиласининг умумлашган образини акс эттирадиган «Матонат мадҳияси» деб номланган ёдгорлик мажмуасини юксак ғоявий-бадий савияда яратиш учун энг истеъдодли ва маҳоратли ижодкорлар, меъмор ва мутахассислар жалб этилган;

Ғалаба боғидаги ҳар бир объект ва қурилма, музей экспонатлари орқали халқимиз, айниқса, ёшларни урушнинг даҳшатли оқибатларини ҳеч қачон унутмасликка, бугунги тинч ва осуда ҳаёт, мустақилликнинг қадрига етишга, доимо огоҳ ва ҳушёр бўлиб яшаш, Ватан ҳимоясига тайёр туриш руҳида тарбиялашга устувор аҳамият берилган;

боғда аҳолининг тарих билан ҳамнафас бўлиб, ўтганлар хотирасини ёд этиши, уларга ҳурмат бажо келтириши, мазмунли дам олиш, оммавий маданий тадбирлар, ижодий учрашувлар, адабий кечалар ўтказиш учун барча шароитлар яратилган.

Ўзбекистоннинг совет даври тарихининг тарихшунослигидаги янгича

ёndoшув ва таҳлиллар

Ўзбекистон Президенти биринчи Ислом Каримов Ўзбекистон тарихининг баркамол инсонни шакллантиришдаги аҳамиятига юксак баҳо бериб: "Тарихга мурожаат қилар эканмиз, бу халқ хотираси эканлигини назарда тутишимиз керак. Хотирасиз баркамол киши бўлмаганидек ўз тарихини билмаган халқнинг келажаги ҳам бўлмайди"¹, - деган эди. Ўтмишни бугун яратиб бўлмайди, ўтмиш бугунни яратади. Тарихдаги ҳар бир ижтимоий юксалиш жамиятнинг ўз меросига, ўз ўтмишига бўлган муносабатини ислоҳ қилишдан бошланган. Ўтмишга бўлган ҳар қандай ижодий мурожаат эса ҳамиша инқилобий ўзгаришларга замин тайёрлаган, ўтмиш ақидалари бугун учун хизмат қилган. Бироқ, ўтмишга мурожаат

¹Каримов И. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. -Т.: "Ўзбекистон", 1992. -Б.71.

килишдан аввал, унга бўлган муносабатни ҳалол, тўғри йўлга солиш керак. Бусиз тарихни холисона яратиш мумкин эмас. Соат милларини орқага бурган билан Ватан тарихини тўхтатиб ёки қайтариб бўлармикан, сарҳади йўқ фалакда учиб юрган буюкларнинг руҳларини ўқ узган билан ўлдириб бўлармикан? "Муҳаббатсиз юракка Ватан сиғмайди. Ҳар бир гўдак, ҳар бир фуқаро ўз даври билан Ватанни ёд этади. Дардсиз юракка Ватан сиғмайди. Ватан дарди, Ватан муҳаббати билан яшаган юраккина инсониятни севади, инсоният учун куйинади", - дейди шоир Хуршид Даврон.

Улуғ мутафаккирлар ва донолар ҳамиша Ватанни улуғлаб, ардоқлаб келганлар. Ватан ва миллат хоинлари, сотқинларига қарши курашиб ўт очганлар. Рус ёзувчиси М. А. Шолохов: "Бизни она янглиғ оқ ювиб, оқ тараган ватанни севмоқ бу муқаддас бурчдир" деса, бобокалон шоиримиз Алишер Навоий:

Ватан таркини бир нафас айлама,
Яна ранжи ғурбат ҳавас айлама, -
дейди.

Ватандан ташқарида бахт бўлмаган ва бўлмайди ҳам. Ўзгалар юрти, бегона диёр ҳеч қачон Ватан бўлолмайди. Ўзга юртда шоҳ бўлгандан ўз юртингда гадо бўлган афзал, деган нақл бежиз айтилмаган. Ҳақиқий ватанпарвар Ватаннинг оғир кунида ҳам, енгил кунида ҳам уни тарк этмайди, у билан бирга бўлади.

Барча жиноятлар орасида энг тубани, энг оғири — бу Ватанга, миллатга хиёнат ва сотқинликдир. "Ўз юртидан юз ўгирганлар ўз ватандошларидан ҳам юз ўгирадилар", - дейди Я. Галан.

Ватанга, элу - юртга, миллат ва халққа хиёнат ва сотқинлик ҳаётда турлича кўринишларда ва шаклларда намоён бўлиши мумкин. У баъзан очиқ-ойдин Ватанни, юрт ва миллатни сотиш, хиёнат тарзида, баъзан эса яширинча, зимдан ва хуфийа кўринишида содир этилиши ҳам эҳтимол. Ўзининг хатти-ҳаракати билан Ватанга, юртга ва миллат шаънига доғ тушириш ҳам Ватанга, миллатга хиёнатдир. Ватан тақдири, миллат

тақдирига алоқадор масала ва муаммоларга эътиборсизлик лоқайдлик бундай масалалардан ўзини четга олишлик кўрқоқлик бетарафлик гўллик ва шу сингари хатти-ҳаракатлар ҳам Ватанга, халқ ва миллатга хиёнат ва сотқинлик ҳисобланади. Бу хусусда ҳаётдан жуда кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Жумладан, ўтиш босқичи давридаги ҳаётда маълум сабаблар оқибатида мавжуд бўлган вақтинчалик иқтисодий қийинчиликлар олдида эсанкираб, баъзи бир кимсаларнинг собиқ СССРни қайта тиклашни қўмсаганлари Ўзбекистонга нисбатан, миллий манфаатимизга нисбатан хиёнат ва сотқинликдир. Чунки бундай шахслар билиб-билмай, онгли ёки онгсиз суратда ўз хатти-ҳаракатлари билан Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллигини барбод қилишга интилаётган кучлар тегирмонига сув қуядилар, миллий бирлигимизга раҳна соладилар. Ёки Совет ҳокимияти йилларида Ўзбекистон тарихининг Россия улуғ салтанатчилиги тарафида туриб сохта бир тарзда ёзилиши, мактабларда жаҳон халқлари тарихи, СССР тарихи байроғи остида амалда Россия тарихининг ўқитилиши ҳамда Ватан тарихини умуман назар-писанд қилинмаганлиги ўз даврида ўзбек халқининг миллий манфаатларига хиёнат эди.

Тарих фани бўйича илмий ишга киришган тадқиқотчилар учун тарихдаги муаммоларни ўрганиш, воқеа-ҳодисалар ва тарихий хронологияга муносабат, тарихий атамалар, иборалар ва тушунчалар, тарихий шахслар исми шарифи, тарихий асарлар номи ва муаллифлари, тарихий сана ва далилларни келтиришда англашилмовчиликка, хатоликка йўл қўйиш мумкин эмас. Бунинг учун “тарих нонини ейиш”га аҳд қилган тадқиқотчи ҳар томонлама тайёргарлик кўрган, хусусан тарихга оид билимларни эгаллаган, ўзининг мустаҳкам эслаш қобилиятига, тарихий воқеа-ҳодиса, жараёнларни, далилларни таққослаш, таҳлил қилиш ва мавжуд манбаларни ўрганиш ва талқин қилишда кенг қамровли мушоҳадага эга бўлган мутахассис бўлмоғи даркор. Тарих фанида мавжуд муаммолар эчимига “саёз” қараш, манбаларга шунчаки “кўз югуртириш”, “арзон шов-шув”ларга интилиш билан жиддий ва асосли илмий тадқиқотни амалга ошириб бўлмайди.

Албатта, тарих фанида далиллар муҳим аҳамиятга эга. Тадқиқотчи томонидан мавжуд тарихий далилларни ўрганиш, саралаш ва уларга баҳо бериш, талқин қилиш жараёни шунчаки оддий вазифалардан ҳисобланмайди. Тарихий далиллар турлича, яъни кичик, йирик, аҳамиятга молик, кенг миқёсдаги тарихий жараёнлар ёки алоҳида бир воқеани ёритувчи, хронологик жиҳатдан яқинда ёки узоқ ўтмишда бўлиб ўтган воқеа-ҳодисани ўз ичига олиши мумкин. Юқорида қайд этилган йўналишлардаги тарихий далиллар қамровини яна давом эттириш мумкин. Аммо шу нарса аниқки, тарих фанидаги далиллар катта-кичиклиги, муҳим, катта ёки кичик аҳамиятга молик эканлиги билан турли тарзда талқин қилиниши мумкин бўлгани ҳолда, барибир чуқур ва синчковлик билан ўрганишни, қиёсий таҳлилни тақозо этади. Тарихий далилларга баҳо бериш, уларни ўрганиш услуби, тизимга солиш маълум даражада илмий тадқиқотчининг билим даражаси, тажрибаси ва машаққатли илмий меҳнатга сарфлайдиган вақтига ҳам боғлиқ бўлади. Илмий тадқиқотларда тарихий далиллардан ишончли ва унумли тарзда фойдаланиш кўникмаси аста-секин, талабаликнинг илк босқичларидан бошлаб, тарихий фанларни ўзлаштириб бориш жараёни натижасида вужудга келади.

Тарих фанида далиллар муҳим аҳамиятга молик эканлигини тасдиқлаган ҳолда қайд этиш мумкинки, тарихчи-тадқиқотчи учун далилларнинг ўзигина этарли эмас. Илмий тадқиқотчининг вазифаси шуки, мавжуд тарихий далилларни чуқур ўрганиши, солиштириши ва уларни илмий талқинлар орқали “жонлантириш”и керак. Тарих фанидаги тарихий далилларнинг ўзи - бу амалда ҳеч нарса эмас. Йиғилган тарихий далилларнинг ўзи ўрганилаётган мавзунини ёритишда, хусусан илмий тадқиқот учун маълум бир пойдевор вазифасини ўтайди. Тарих фанида далилларни ўрганиш илмий тадқиқотда дастлабки поғона бўлиб, кейинги босқич мавжуд далилларни умумлаштириш ҳисобланади.

Тарихчи-тадқиқотчининг вазифасига далилларни қалаштириб ташлаш эмас, балки мавжуд тарихий далилларни назарий жиҳатдан мушоҳада қилиш,

умумлаштириш, саралаш, таҳлил қилиш ва улар орасидан энг муҳимларини ажратиб, илмий тадқиқот матнига киритиш ҳисобланади. Илмий тадқиқот орқали тарихий далилларни таъкидлаш билан бирга, воқеа-ҳодисаларнинг қонуний жараёнини, сабаб ва оқибатларини “тарих тарозиси”га солиб, уни холисона, илмий баён этиш керак бўлади.

Тарихий далиллар ва умумлаштириш ўртасида узвий боғлиқлик мавжуд бўлиб, бу тарих бўйича илмий тадқиқот ишларини олиб борадиганлар учун муҳим аҳамиятга эга. Шундай қилиб, тарихий тадқиқотда нафақат далилларга, балки уларни умумлаштиришга ҳам катта эътибор қаратилади. Зеро, илмий тадқиқот маълум даражада аввалдан режалаштирилган илмий хулосаларга олиб келмаслиги керак.

Тарихий тадқиқотга жазм қилган илмий изланувчилар доимо ўз устида ишлаши, тарихий мушоҳадасини ривожлантириб бориши, узлуксиз равишда ўқиган ва уққанлари ҳамда йиққан манбалари, тарихий материаллари бўйича ўйлаб юриш одатини шакллантириши, илмий таққослай олиши, умумлаштира ва хулоса чиқара олиш, мавжуд материалларни шунчаки ўрганмасдан, чуқур таҳлил қилиш хусусиятини аста-секин шакллантириш каби хислатларни ўзида мужассамлаштириши керак.

Бироқ мустақиллигимизнинг дастлабки пайтларида бу муҳим таълим-тарбиявий вазифани кенг кўламда самарали ҳал қилиш учун зарур бўлган шарт-шароитларимиз бир мунча чекланган эди. Нафақат Ўзбекистоннинг бой тарихини янгича идрок этиш, балки янги миллий истиқлол ғоясининг шаклланиши ва уни фуқароларимиз, айниқса ёшларимиз онгида қарор топтириш ишига хизмат қилишга давъат этилган Ўзбекистон тарихимизнинг ўзи жиддий янгиланиши лозим эди. Мустақил Ўзбекистоннинг илмий-назарий жиҳатдан пухта асосланган янги тарихига талаб ортиб борди ва бу талаб пайсалга солинмай қондирилиши зарур эди. Яна бир этилган эҳтиёжнинг тез орада ҳал этилиши тақозо этилди тарих фанимиз янгиланиши ва ривожининг мустаҳкам таянчи сифатида унинг ягона концепцияси яратилиши керак эди. Бу долзарб муаммонинг ечилиши зарурлиги

И.А.Каримовнинг 1998 йилнинг июнида бир гуруҳ тарихчи олимлар, ижодий ходимлар ва журналистлар билан бўлган суҳбатида уқтирилган эди.

Ислом Каримовнинг "Тарихий хотирасиз келажак йўқ" номли асари тадқиқотчилар учун ҳам, тарих фанида таълим бераётганлар учун ҳам муҳим дастуриламал ва методологик асос сифатида самарали хизмат қилмоқда.

Тарих таълими ҳақида, Ўзбекистон тарихи фанини ўқитишнинг сифатини ошириш тўғрисида сўз кетганда бу соҳага ижобий таъсир кўрсатаётган яна бир омилни ҳам қайд этиб ўтиш жоиздир. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг Тарих институти ҳузурида Яҳё Гуломов номидаги "Ўзбек халқи ва давлатчилиги тарихини ўрганиш" Республика илмий семинари фаолият кўрсатиб турибди. Махсус комиссия тайёрлаган ва маъқуллаган "Ўзбек халқи давлатчилиги тарихи концепцияси" ўзбек халқи давлатчилиги тарихини яратишга муносиб ҳисса қўшди. Бугунги кунда бу муҳим ҳужжат ўзбек халқи ва унинг миллий давлатчилигининг ҳаққоний тарихини яратиш, халқимизда, айниқса ёш авлод онги тарихий хотира ва тафаккурни тарбиялашга хизмат қилмоқда.

Жамиятимиз маънавиятини юксалтиришга устувор йўналиш берилаётганлигининг асл боиси ҳам шундаки, ҳар томонлама тарбия қўрган, маърифатли, маънавияти юксак миллий ғоя ва миллий истиқлол мафкураси ғояларини ўз онгида қарор топтирган комил инсонларни вояга етказиб бориш кўп жиҳатдан маънавият соҳасидаги саъй-ҳаракатлар тизимида ёшларга, талабаларга тарих таълимини бериш, Ўзбекистон тарихи фанини ўқитиш, бу фандан таълим бериш сифатини давр талаблари даражасига кўтариш алоҳида ўрин тутди. Шу муносабат билан мустақиллик йилларида бу борада қатор муҳим тадбирлар амалга оширилдики, улар ўзининг ижобий самарасини бера бошлади.

Назорат саволлари:

1. Совет даврининг 20-30 йиллар тарихига замонавий ёндашувни изоҳланг.
2. Иккинчи жаҳон уруши масаласига ҳозирги замонавий қарашлар қандай?
3. XX асрнинг 50-80-йиллари тарихий жараёнларига муносабат билдириш.

4. Ўзбекистоннинг совет даври тарихининг тарихшунослигидаги янгича ёндошув ва таҳлилларни қандай изоҳлайсиз?

4-мавзу: Ўзбекистон тарихининг бугунги тарихшунослик муаммолари.

Режа:

1. Мустақиллик йиллари тарихчилар нигоҳида
2. “Янги Ўзбекистон-янгича дунёқараш” ғоясининг мазмуни

Таянч сўзлар: халқ таълими тизими, тарих фани ўқитувчиси новаторлиги, диссертациялар, монографиялар, тарих ўқитишнинг асосий шакли, тарихни объектив ва холисона ўрганиш, тарихий жараёнларни таҳлил қилиш.

Мустақиллик йиллари тарихчилар нигоҳида

Кейинги йиллар мобайнида Ўзбекистон тарихини ўрганишга нисбатан тобора ўсиб бораётган қизиқиш ва интилишни ҳисобга олиб кенг ўқувчилар оммаси учун мўлжаллаб Ўзбекистон тарихидан энг зарур билим ва маълумотлар берувчи бир қатор оммабоп қўлланма ва китоблар яратилмоқда. Айниқса, 2017-2019 йиллар давомида тадқиқотчилар томонидан илмий диссертациялар, монографиялар кўплаб нашр қилинмоқда. Мазкур тадқиқотларни янгиликларини ўқув жараёнига тадбиқ этиш истиқболдаги тарих фани ўқитувчисининг креативлигини оширади. Жумладан, “Ўзбекистон тарихи” (ўқув қўлланма. -Тошкент, “Университет”, 1997); «Ўзбекистон тарихи. (қисқача маълумотнома, -Тошкент. 2000); «Ўзбекистон тарихи (маърузалар тўплами, -Тошкент, 2000); «Ўзбекистон тарихи» (1-қисм, -Тошкент, 2002); «Ўзбекистон тарихи" (олий ўқув юр்தларининг номутахасис факултетлари талабалари учун дарслик, -Тошкент, «Янги аср авлоди», 2005) кабиларни асосий дарсликлар ҳисобланади. Шунини алоҳида қайд этиб ўтиш жоизки, тарихчи олимлар тарихимизнинг ҳали яхши тадқиқ этилмаган саҳифаларини янгича ёндашувлар асосида ёритган тадқиқотлар

яратиб, янги тарихимизни ёзишга, Ўзбекистон тарихи фанини олий ўқув юртларида, айниқса уларнинг тарих факултетларида ўқитишни такомиллаштириш ишига муносиб ҳисса қўшмоқдалар. Бу ўринда муаллифлар жамоалари томонидан яратилган Ўзбекистоннинг янги тарихининг учта китобини, "Ўзбек давлатчилиги тарихи", "Туркестан в начале XX века: к истории истоков национальной независимости", "Ўзбекистон мустақиллиги учун курашлар тарихи", "Жадидчилик: ислоҳот, янгиланиш, мустақиллик ва тараққиёт учун кураш" каби китобларни кўрсатиб ўтиш зарур.

Шу нарса аёнки, халқ таълими тизимисиз, шу жумладан, тарих фанидан таълим бериш янгиланиш жараёнини бошдан кечирмоқдаки, бу ҳол Ўзбекистон тарихидан дарсликлар ва ўқув қўлланмаларни вақти-вақти билан янгилаб, бойитиб ва такомиллаштириб туришни зарур қилиб қўяди. Дарҳақиқат, тарих таълими самарадорлигини ошириш манфаатлари, талабаларни тарих илми билан тарбиялаш, улар онгида миллий истиқлол мафқураси ва унинг энг муҳим тамойилни шакллантириш зарурияти ана шу ишни амалга оширишни тақозо этади.

Чиндан ҳам Ўзбекистон тарихи фани янгиланиш, ўсиш, ривожланиш жараёнини бошдан кечираётган экан, бу фандан ўқилаётган маърузалар, яратилган дарсликлар ва ўқув қўлланмалари вақти-соати билан янгиланиб туриши, янгиликлар ва тарихшунослигимиз эришаётган кейинги ютуқларни ўзларида акс эттириб боришлари лозим. Мазкур қўлланмани тузувчилар уни яратишга жазм этар эканлар, ана шу ҳолни назарда тутганлар. Китоб Ватанимиз тарихининг фавқулодда катта, моҳиятан ғоят муҳим ва бой саҳифасини ёритишга бағишланадики, бу давр қиёфасини ифода этувчи мавжуд адабиётларнинг барчаси ҳам тарих фанимизнинг кейинги ютуқларини акс эттириб улгурганича йўқ. Модомики шундай экан, янги дарслик ва ўқув қўлланмаларини яратиб, бу ютуқларни акс эттириб, талабаларга етказиш долзарб аҳамият касб этади.

Ҳозирги вақтда таълим-тарбия жараёнида педагогик инновацияларни

кенг кўламда қўллаш жаҳон тараққиётининг глобал тенденцияси ҳисобланади. Педагогик инновациялар кўламининг ортиб бориши, мамлакатда модернизация жараёни тез суръатлар билан ривожланаётган айти даврда таълим соҳасига янгиликларни тизимли равишда киритишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Аммо кўплаб педагогик инновацияларнинг яратилаётганига қарамай, таълим жараёнларига ўқитишнинг янги мазмун, шакл, метод ва воситаларини татбиқ этиш бўйича педагогик тадқиқотларни жорий этиш даражасини ҳозирча етарли деб бўлмайд.

Дарҳақиқат, янгиланган таълим тизимини жорий этишда тарих фани ўқитувчисининг ўз фанигава баркамол авлод таълим-тарбиясига оид янгиликларни мунтазам ўргана бориб, уларни ўз меҳнат фаолиятида изчил қўллай билиш маҳоратига эга бўлиши бугунги куннинг муҳим талабидир.

Шунингдек, бакалавриат йўналишлари ва магистратура мутахассисликлари бўйича тарихчи-педагог кадрлар тайёрлашнинг сифатини кўтаришда талабаларни илм-фан тараққиётининг энг сўнгги ютуқларидан хабардор қилиш муҳим аҳамият касб этади. Бугун фан ва техника соҳасидаги янгиликларни ўқув дастурлари мазмунига тез киритиш талаб этилади ва бу орқали, замонавий билимларни шакллантиришга замин ҳозирланади. Бундан ташқари замонавий ўқитиш технологиялари, улар билан боғлиқ методик ёндашувлар бўлажак ўқитувчиларда зарурий билимлар, муҳим қонуниятлар, кўплаб фундаментал тушунчаларни нисбатан енгил, чуқур ва мустақкам шакллантириш учун қулай шароит яратади.

Бўлажак тарих ўқитувчисининг чуқур билимга, самарали фаолият юрита олиш маҳоратига эга бўлиши маълум фан асослари борасида унда етарли назарий ҳамда амалий билимларнинг, таълим жараёнида янгиликлардан унумли фойдаланиш малакасининг қанчалик шаклланганлигига боғлиқдир.

Маълумки, бугун барча давлатлар таълимга имкон қадар кўп янгилик киритишга интиломоқда. Бугунги янгиликлар уларга уюшган, режали, оммавий ёндашувни талаб этади. Янгиликлар келажак учун узоқ муддатли инвестициялардир. Новаторликка қизиқиш уйғотиш, янгилик яратишга

интилувчан шахсни тарбиялаш учун таълимнинг ўзи янгиликларга бой бўлиши, унда ижодкорлик руҳи ва муҳити ҳукм суриши лозим. Ана шундай долзарблиқдан келиб чиққан ҳолда, бугунги кунда педагогиканинг мустақил соҳаси - педагогик инноватика жадаллик билан ривожланиб бормоқда.

Тарих фани ўқитувчиси новатор бўлиши шарт. Новаторлик ва янгилик - маданият, таълим ва умумийликда жамият ривожланишининг икки жиҳати. Анъаналар ва янгиликларнинг хилма-хил муносабатларига таяниб, маданиятшунослар жамиятни анъанавий ва замонавийга ажратиб кўрсатишади. Анъанавий жамиятда анъана новаторлик устидан ҳукмронлик қилади. Замонавий жамиятларда эса, новаторлик базали кадрият саналади.

Йигирманчи асрнинг сўнги йилларида жаҳон миқёсида таълим соҳасида юзага келган қуйидаги “инқироз”ли ҳолатлар “қўллаб-қувватловчи” таълимнинг муқобили сифатида “инновацион” таълимни ривожланишининг асосий сабабларидан бири бўлди. Турли давлатларда унинг хилма-хил шаклда намоён бўлишида қуйидаги умумий жиҳатлар ёрқин намоён бўлмоқда:

1) ижтимоий амалиёт ривожланиши эҳтиёжлари ва олий таълим битирувчиларининг реал тайёргарлик даражасининг ўзаро мослигини таъминлаш;

2) Олий таълимда тарих фанига янги мақсадларнинг қўйилиши ҳамда дарсинг ташкилий тузилиши ва шакллариининг ўзгариши;

3) таълим жараёнига ўқувчиларнинг қизиқиш ва имкониятларининг ортиши. Айниқса, Ўзбекистон тарихи фанининг кириш имтиҳонларига мажбурий фан сифатида киритилиши бу жиҳатдан аҳамиятлидир.

1979 йилда “Рим клуби” аъзолари “ўзининг асосида аввал маълум, такрорланувчи вазиятларга тузатиш киритиш учун тақдим этилган метод ва қоидаларни ифода этувчи” таълим тизимини “қўллаб-қувватловчи” таълим деб номлашди. Юқорида таъкидлаганимиздек, унинг муқобили сифатида “инновацион таълим” тушунчаси ҳам қўлланила бошланди.

Илм-фан ва ишлаб чиқаришнинг жадал ривожланиши жамиятни

иқтисодий тараққий эттириш билан бир қаторда ижтимоий муносабатлар мазмунида ҳам туб ўзгаришларнинг рўй беришига замин яратмоқда. Шунингдек, иқтисодий соҳада бўлгани сингари ижтимоий, шу жумладан, таълим соҳасида ҳам технологик ёндашувни татбиқ этишга катта аҳамият қаратилмоқда.

Юқорида келтириб ўтилган фикрлардан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, педагогик технологиянинг аҳамияти аввал ўзлаштирилган назарий билимлар билан янги ўзлаштириладиган билимлар орасида мустаҳкам боғланишларнинг юзага келиши билан белгиланади. Мазкур жараёнда Тарих фани ўқитувчиси қуйидаги қоидаларга амал қилиш талаб этилади:

- тенг қийматли (эквивалент) амалиёт қоидаси: таълим олувчиларнинг таълим жараёнидаги хатти-ҳаракатлари тест ўтказиш ёки имтиҳон даврида таълим олувчи томонидан ташкил этилиши кутиладиган хатти-ҳаракатларга тўла мос келади;

- ўхшаш амалиёт қоидаси: таълим олувчилар содир этилиши кутилаётган хатти-ҳаракатларини ташкил этиш мажбуриятига эга бўлмай, балки моҳиятан шундай бўлган шароитларда машқ қилиш имконига эга бўладилар;

- натижаларни аниқлаш қоидаси: таълим олувчига унинг ҳар бир хатти-ҳаракатининг мазмунини баҳолаш натижалари бўйича маълумот бериш, мазкур шартга аксарият ҳолларда жорий назоратни ташкил қилиш жараёнида риоя этилади;

- рағбатлантириш қоидаси: ўқувчининг мақбул хатти-ҳаракатларини рағбатлантириб бориш, педагогик фаолият жараёнида таълим олувчи томонидан содир этилган салбий хатти-ҳаракатлар учун унга танбех берилмайди, балки уларни бартараф этиш истагини юзага келтирувчи амалий кўрсатма берилади. Масалан, “яна бир марта уриниб кўр”, “янада чуқурроқ ўйлаб кўр”, “масалани ҳал этишнинг янада осонроқ йўли бор, уни топишга уриниб кўр” ва ҳақозолар.

Реал таълим амалиёти илғор педагогик технологияларни амалиётга кенг

жорий этиш таълим сифатини оширишга хизмат қилишини тўлиқ тасдиқламоқда. Бироқ илғор педагогик технологияларни олий таълим жараёнига қўллаш билан боғлиқ бир қатор муаммолар ҳам кўзга яққол ташланмоқдаки, уларни эътиборга олиш ва ҳал этиш таълим сифатини оширишга хизмат қилади. Бундай долзарб муаммолар сирасига қуйидагиларни киритиш мумкин:

1) Олий таълимда тарих фанлари бўйича қўллаш учун мўлжалланган интерфаол методлар таснифи ва уларнинг мазмун-моҳиятини ёритиб берувчи ўқув-услубий қўлланмаларнинг етарли эмаслиги. Гарчи республикамизда педагогик технологияга доир қатор ўқув қўлланмалар яратилган бўлишига қарамасдан, мазкур ўқув қўлланмалар асосан интерфаол методларга фақат таъриф бериш, мазмуни ва қўллаш бўйича умумий характерга эга. Уларда алоҳида фан ва унинг мавзуларига доир методик кўрсатмалар аниқ ўз ифодасини топмаган. Мазкур ҳолат олий таълим профессор-ўқитувчиларининг интерфаол методларни қўллашга доир маълумотлардан тўла хабардор бўлмаслигига олиб келмоқда. Олий таълимдадаги таълим жараёнини кузатиш профессор-ўқитувчилар кенг қўллайдиган интерфаол методлар жуда камчиликни ташкил этишини кўрсатади.

2) Тарих фанларидан дарс олиб бораётган профессор-ўқитувчилар интерфаол методларни қўллашда методик қоидаларга тўлиқ риоя этишлари лозим. Бошқача айтганда, интерфаол методлар фаннинг ўзига хос хусусияти, мавзунинг мақсад ва вазифалари, талабаларнинг ёш хусусиятлари, машғулот шакли, аудиторияда мақбул шарт-шароитнинг мавжудлиги каби жиҳатларни аниқ ҳисобга олган ҳолда қўллаш лозим. Оддий бир мисол: ўқитувчилар, айниқса, ёш ўқитувчилар деярли ҳар бир машғулотда кластер методини қўллайди. Энг қизиғи, мазкур метод орқали ўқув мақсадига эришиш мумкин ёки мумкин эмаслигидан қатъий назар ундан фойдаланиш ҳолати кўп учрайди. Бундан ташқари, уч-тўрт доирани чизиш орқали тармоқлар ҳосил қилиш ҳам мумкин эмас. Мазкур метод талабаларнинг маълум бир нарса-ходиса, жараён ёки тушунчага оид фикрларини умумлаштириш, уларни

тизимлаштириш мақсадида қўлланилади. Ана шу асосдан келиб чиққан ҳолда, кластер методидан ўтилган материални мустаҳкамлаш босқичидагина фойдаланиш мумкин. Юқоридаги фикрларни умумлаштириб айтганда, интерфаол методдан ноўрин фойдаланиш таълим самарадорлигини оширишга эмас, аксинчи машғулот сифатини пасайтиришга олиб келади;

3) Тарих таълими жараёнига педагогик технологияларни татбиқ этиш анъанавий ўқитиш тизимининг муқобили сифатида хизмат қилиши лозим. Чунки барча аудитория машғулотларида интерфаол методларни қўллашга зарурият йўқ. Энг асосийси, технологик ёндашув асосида ўқув машғулотида кутилган натижага эришилиши лозим. Мазкур жараёнда мақсадга эришишга имкон берувчи исталган мақбул методлардан фойдаланиш мумкин. Шунингдек, профессор-ўқитувчиларнинг технологик ёндашувни нотўғри талқин этган ҳолда, маъруза машғулотларини талабаларнинг ўзлари томонидан ўтиб берилишини талаб қилишлари ҳам мақсадга мувофиқ эмас. Маъруза машғулотида нисбатан бундай ёндашув унинг самарадорлигини таъминлашга тўлиқ хизмат қилмайди. Тарих ўқитишнинг асосий шакли сифатида маърузага қўйиладиган методик, шу жумладан, маърузачига қўйиладиган талаблар мавжуд. Мазкур талабларнинг тўлиқ бажарилиши тарих фани ўқитувчиси орқалигина самарали амалга ошиши мумкин. Фақат анжуман-маъруза машғулотларини талабаларнинг маърузалари асосида ташкил этиш имконияти мавжуд ва бу соҳада республикамизда катта тажриба тўпланган. Бунда ҳам анжуман-маърузани ташкил этиш ва ўтказиш талабларига риоя қилиниши лозим.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиққан ҳолда, олий таълим тизимида педагогик технологияларни қўллаш самарадорлигини ошириш мақсадида куйидаги методик вазифаларни мувафаққиятли ҳал этиш лозим:

1) Тарих фани ўқитувчиси “интерфаол метод”, “стратегия”, “технология” каби тушунчаларнинг мазмун-моҳиятини аниқ тушуниб олишлари лозим. Мазкур тушунчаларнинг моҳиятини тўғри англай олмаслик уларни қўллашда кўплаб методик қийинчиликларни юзага келтиради. Олий

таълимда асосий эътибор ўқитиш жараёнини лойиҳалаш (технологик модел) ва режалаштириш (технологик харита)га, яъни технологизацияга қаратилиши керак;

2) Тарих фанларни ўқитиш жараёнида интерфаол методлардан фойдаланишда методик қоидалар ва кўрсатмаларга риоя қилиниши керак. Аниқ методик кўрсатмаларга риоя этиш орқали интерфаол методларни самарали қўллаш имконияти юзага келади. Бу эса таълим сифатининг ошишига хизмат қилади;

3) фанлар бўйича таълим технологияларини яратишда хилма-хиллик, ижодийлик, инновацион ёндашувларга асосланиш, бир қолипга тушиб қолишдан сақланиш мақсадга мувофиқ. Мазкур жараёнда фанларнинг, машғулот шакллари, мавзуларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ёндашиш ўринли бўлади;

Ўзбекистон тарихи фани бўйича янги нашрдан чиққан дарслик²дан “Туркистон ўлкасида совет ҳокимияти бошқарув тизимининг тузилиши ва иқтисодий соҳасидаги ўзгаришлар” (4-мавзу, 20-25 -бетлар), “БХСРнинг ташкил топиши ва фаолияти” (6-мавзу, 31-37-бетлар), “Ўзбекистонда совет ҳокимияти юритган маданий сиёсати” (14-мавзу, 75-80-бетлар) каби бир қатор мавзуларни ўтаётганда “Вақф мулкларига қандай мулклар кирган?”, “Диний муассаса ва ташкилотлар қандай фаолият юритган?”, “Вақфларнинг ўтмишда ва маданий тарихимизда роли қандай бўлган?”, “Ислом маънавияти ва шариатида вақфлар ўтмишда қандай роль ўйнаган?”, “Мутаваллилар кимлар эди?”, “Вақф мулкларидан келган даромадлар нималарга сарфланган?”, “Осори-атиқаларимизни, меъморчилик обидаларимизни сақлашда, асраб-авайлашда ва таъмирлашда вақф даромадлари нечоғлик роль ўйнаган?” каби саволларни ўқувчи олдида қўйиш, уларга жавоб топиш ва изоҳлаб бериш учун мақола мавзуда келтирилган факт ва рақамлардан унумли фойдаланишлари мумкин. Бу эса ўқувчи ва ўқитувчининг бу

²O‘zbekiston tarixi: O‘rta ta’lim muassasalarining 10-sinf va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalarining o‘quvchilari uchun darslik / Mual. : Q.Rajabov, A.Zamonov. 1-nashri. –T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2017. -144 b.

йўналишдаги илмий тушунча ва тасаввурларни бойитишга хизмат қилади. Бу маълумотларни ўқитувчи бир қатор илмий монографиялар орқали фойдаланиши мумкин.

Истиқлол йилларида тарихни объектив ва холисона ўрганиш, тарихий жараёнларни таҳлил қилиш орқали келажак истиқболларини белгилаш вазифалари долзарб қилиб қўйилди. Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг шахсан ташаббуси билан тарих фани олдидаги стратегик режалар белгилаб берилди. И.А.Каримовнинг 1998 йил июн ойида Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Тарих институти етакчи тарихчи олимлари билан бўлган учрашуви ҳамда “Тарихий хотирасиз келажак йўқ” номли асарида тарихчилар ҳамда тарих фани соҳаси мутахассислари олдидаги вазифалар аниқлаштирилган эди.

“Ўзликни англаш тарихни билишдан бошланади. Исботталаб бўлмаган ушбу ҳақиқат давлат сиёсати даражасига кўтарилиши керак”³, -деб фикр билдирилади асарда. Демак, истиқлол туфайли тарихни ўрганиш давлат сиёсати даражасига кўтарилди. “Тарихдан жудо бўлиш, ҳаётдан жудо бўлиш” эканлиги исбот талаб қилмайдиган шиор бўлиб қолди. Иккинчидан, ўзбек давлатчилиги тарихи босқичларини илмий, асл манбаларга таянилган ҳолда ўрганиш кун тартибига қўйилди. Холбуки, Ўзбекистонда сиёсат, тарих, ахлоқ, фалсафа, хўжалик ҳаёти (деҳқончилик, хунармандчилик, савдо-сотик), адабиёт, санъат соҳаларига қаратилган юз мингдан ортиқ қўлёзма асарлар, манбалар турли кутубхоналарда, архив фондларида сақланаётган экан, уларни ўрганиш асносида миллий менталитет ва хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда тарихий асарлар яратиш зарурати ҳамон ҳам мавжуд⁴.

Тарихни баҳс, мунозара асосида ўрганиш орқали комил инсонни тарбиялаш қуролига айлантириш, тарихий хотирани шакллантириш асносида қатъиятли, мустаҳкам иродали,эътиқодида собитқадам турадиган шахсларни тарбиялаш, одамларимиз онгига маънавий илдизларимиз бўлган

³Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. –Т.: Шарқ, 1998. –Б.5.

⁴Ўрта аср Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожига роли ва аҳамияти” мавзусидаги халқаро конференция материаллари (Самарқанд, 2014 йил 15 май) // Халқ сўзи. 2014 йил 17 май.

сарчашмаларни сингдириш кабиларни давр тақозо қилади. Бу ўринда тарихимизнинг турли босқичларида ўтган, халқ орасидан етишиб чиққан давлат арбоблари, ҳарбий саркардалар, халқ қаҳрамонлари, фан ва маданият дарғаларига объектив ва холисона баҳо бериш, уларнинг ҳаёт йўли ибрати билан тарбиялаш, сиёсий ва ижтимоий ҳаётда ҳеч қандай бўшлиқ бўлмаслигига эришиш, ҳуллас, “Куч билим ва тафаккурда” деган қоидага амал қилиш тамойилини шакллантириш тарих фани ўқитувчиси олдида долзарб вазифаларни қўяди.

Бугунги кунда тарих фани ўқитувчисига қўйиладиган муҳим талаблар қуйидагилар деб ҳисоблаймиз:

1. Тарихни ўтмишда ва ҳозирда кечаётган шунчаки далил ва рақамлар ҳамда воқеликлар жараёнигина деб қараш эмас, балки маънавий мерос, ҳаёт ва яшаш, истиқбол пойдевори сифатида идрок этиш салоҳиятига эга бўлиш.
2. Ўзбекистон тарихи воқелиklarини теран кузатиб бориш, Ўзбекистон тарихи умумжаҳон тарихининг ажралмас бир қисми эканлиги, шунингдек, ўзига хос тараққиёт хусусиятларига эгаллигини ҳам назардан қочирмаслик.
3. Ўз билим ва кўникмаларини доимо такомиллаштириб бориш, ҳар бир ўтиладиган мавзунини “Ўзбекистоннинг энг янги тарихи” билан боғлаб ўқувчи ва талабалар онгига сингдириш услубини қўллаш.
4. Ўқитувчи илм-фан ва технология соҳасида юз бераётган интенсив ўзгаришларни илғай олиши, оммавий-ахборот воситалари, интернет маълумотларини, инновацияларни ўтиладиган ҳар бир дарс жараёнига олиб кириши, таълимни самарали бўлиши учун замонавий техника воситаларидан фойдаланиши керак.
5. Ўқувчи ва талабаларни Ўзбекистонда, Марказий Осиё минтақасида ҳамда жаҳонда кечаётган сиёсий, иқтисодий, ижтимоий-маданий жараёнлардан мутассил хабардор қилиб туриш учун тарих фани ўқитувчиси доимий ўзини-ўзи такомиллаштиришга эътибор қаратиши зарур.

Назорат саволлари:

1. Ўзбекистоннинг совет даври тарихининг тарихшунослигидаги янгича

ёndoшув ва таҳлилларни қандай изоҳлайсиз?

2. XX асрнинг 50-80-йиллари тарихий жараёнларига муносабат билдиринг.
3. Мустақиллик йиллари тарихчилар олдида турган муҳим вазифаларни изоҳланг.
4. “Янги Ўзбекистон-янгича дунёқараш” ғоясининг мазмуни очиб беринг.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ МАЗМУНИ

1-мавзу: Илк давлатчилигимиз тарихий илдизлари.

Режа:

1. Хусусий мулкчиликнинг келиб чиқиши ва илк давлатчилигимиз илдизлари.
2. Марказий Осиё қадимги давр халқаро маданий алоқалар тизимига оид янги тадқиқотлар натижалари.

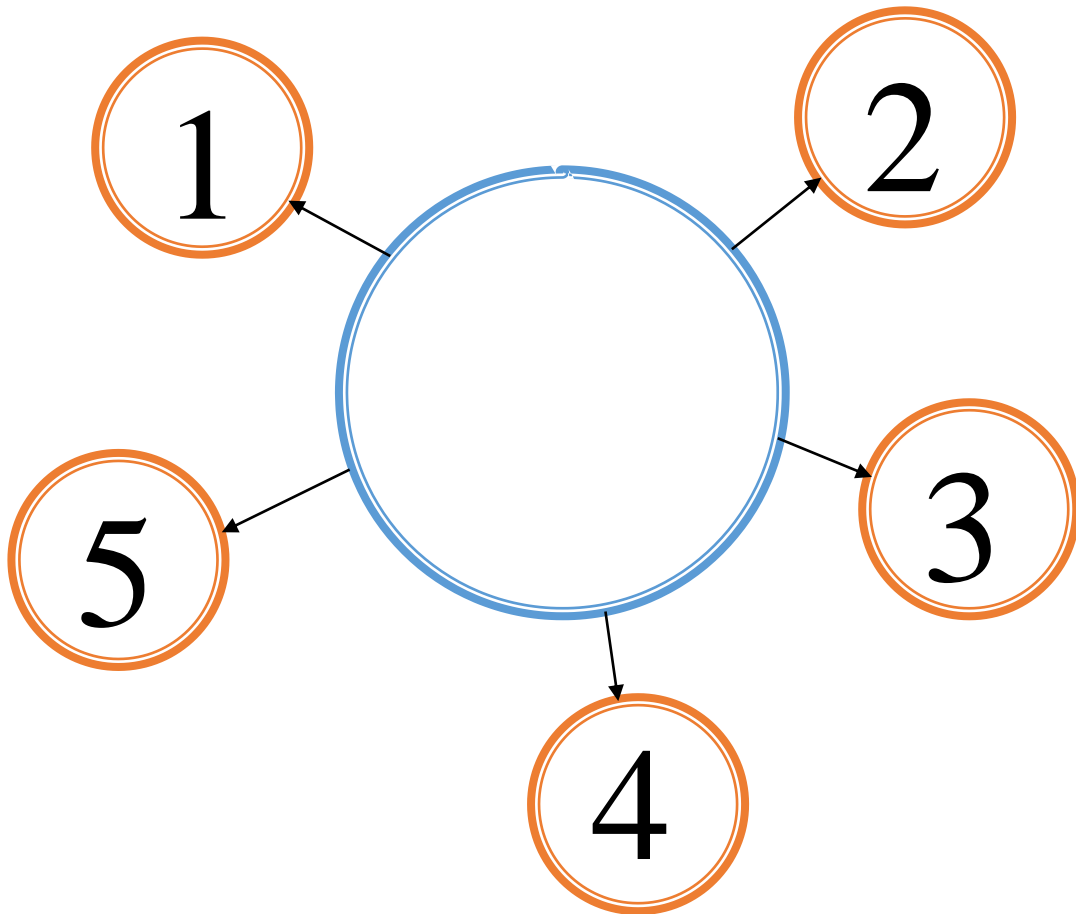
Амалий машғулотнинг мақсади:

- Хусусий мулкчиликнинг келиб чиқиши ва илк давлатчилигимиз илдизлари таҳлил этиш;
- Марказий Осиё қадимги давр халқаро маданий алоқалар тизимига оид янги тадқиқотлар натижаларини ўрганиш.

Амалий машғулотда янги педагогик технологиялардан бири - “Кластер” интерфаол усулидан фойдаланилади.

Амалий машғулот учун топшириқлар (таянч тушунчалар):

1. Хусусий мулк
2. Илк давлатчилик
3. Ҳарбий демократия
4. Халқаро алоқалар
5. Маданий алоқалар
6. Миграция
7. Зардуштийлик
8. Дарё цивилизацияси
9. Окс цивилизацияси
10. Меҳнат тақсимоти

**Амалий машғулот учун топшириқларини бажариш учун тегишли
кўрсатма ва тавсиялар:**

- “Кластер” методини ўтказиш босқичларида асосан мавзуга оид таянч тушунчаларга эътибор қаратилади
- Таянч тушунчалар орқали мавзуга оид 5 та аниқ маълумот қайд этилади.
- Маълумотларнинг ишончилиги ва аҳамиятини кўрсатиш мақсадида фойдаланилган манбалар қайд этилади.
- Муайян тушунча доирасида имконият қадар кўпроқ янги ғояларни йиғиндисининг сифати ва улар ўртасидаги алоқаларни кўрсатилади.

Амалий машғулотда янги педагогик технологиялардан бири - “Концептуал жадвал” интерфаол усулидан фойдаланилади.

Амалий машғулот учун топшириқлар:

1. Хусусий мулкчиликнинг келиб чиқиши сабаб ва омили, муаммонинг ечими ҳамда хулосаси

2. Илк давлатчилигимиз илдизлари сабаб ва омиллари, муаммонинг ечими ҳамда хулосаси

3. Марказий Осиё қадимги давр халқаро маданий алоқалар тизимига оид янги тадқиқотлар натижаларининг сабаб ва омиллари, муаммонинг ечими ҳамда хулосаси

Амалий машғулот учун топшириқларини бажариш учун тегишли кўрсатма ва тавсиялар:

Муаммонинг мазмуни	Сабаб ва омиллари	Муаммонинг ечими	Хулоса
<p>1. Хусусий мулкчиликнинг келиб чиқиши сабаб ва омиллари, муаммонинг ечими ҳамда хулосаси</p> <p>2. Илк давлатчилигимиз илдизлари сабаб ва омиллари, муаммонинг ечими ҳамда хулосаси</p> <p>3. Марказий Осиё қадимги давр халқаро маданий алоқалар тизимига оид янги тадқиқотлар натижаларининг сабаб ва омиллари, муаммонинг ечими ҳамда хулосаси</p>			

-“Концептуал жадвал” орқали муаммоли вазият яратилди

-муаммонинг мазмунининг тушуниш муҳим босқич ҳисобланади(1-устун)

-Воқеликларнинг сабаб ва омиллари билан (2-устун) тўлдирилади

- Муаммонинг ечими тўлиқ изоҳланиши керак (3-устун).

- Тегишли якуний хулосалар эса муҳим босқич ҳисобланади (4-устун)

2-мавзу: Қадимги Бақтрия кавийлиги.

Режа:

1. Қадимги Бақтрия кавийлиги ҳақида айрим мулоҳазалар.

2. Илк ёзувлар тарихи ва уларнинг ўрганилиши.

Амалий машғулотнинг мақсади:

- Қадимги Бақтрия кавийлигини таҳлил этиш;
- Илк ёзувлар тарихи ва уларнинг ўрганилишига оид янги тадқиқотлар натижаларини ўрганиш.

Амалий машғулотда янги педагогик технологиялардан бири - “Венн диаграммаси” интерфаол усулидан фойдаланилади.

Амалий машғулот учун топшириқлар:

1.Қадимги Бақтрия кавийлигини тушунчасининг умумий ва хусусий жиҳатларини таҳлил қилиш

“Венн диаграммаси” орқали Қадимги Бақтрия кавийлигига хос умумий белгиларни қиёсий таҳлил қилинади. Масаланинг ўзаро боғлиқлигини хулосалаш учун қуйидаги тушунчалар танланди:

1)* Қадимги Бақтрия кавийлиги 2)* Қадимги Хоразм 3)*Қадимги Парфия

А)*

Б)*

2.Илк ёзувлар тарихини қиёсий ўрганиш

“Венн диаграммаси” орқали илк ёзувларга хос умумий белгиларни қиёсий таҳлил қилинади. Масаланинг ўзаро боғлиқлигини хулосалаш учун қуйидаги тушунчалар танланди:

1)* оромий ёзуви 2)* кушон ёзуви 3)*кўктурк ёзуви

А)*

Б)*

Амалий машғулот учун топшириқларини бажариш учун тегишли кўрсатма ва тавсиялар:

- Янги педагогик технологиялардан бири “Венн диаграммаси” интерфаол усули ҳақида маълумотга эга бўлиш лозим
- Мавзу бўйича назарий маълумотлар яхши ўзлаштирилиши керак
- “Венн диаграммаси” интерфаол усули қиёсий таҳлилга асосланган бўлиб, масала моҳияти унга яқин бўлган тушунча ва маълумотлар орқали ўзлаштирилади.
- 1-, 2-, 3- тушунчалар тўғрисида тўлиқ маълумотлар берилганидан сўнг, уларни боғловчи хусусиятларни А)* ва Б)* қаторга тўлдирилади ҳамда тегишли хулосага келинади.

Амалий машғулотда янги педагогик технологиялардан бири - “Ақлий хужум” интерфаол усулидан фойдаланилади.

Амалий машғулот учун топшириқлар:

1. Қадимги Бақтрия шимолий чегараси...?
2. “Кавийлик” нима?
3. “Кавийлик”нинг вазифаси қандай?
4. Миххат ёзуви бу -...
5. Ҳарфий ёзув бу- ...
6. Кушон ёзуви бу- ...
7. Қадимги Бақтрия пойтахти бу- ...
8. Қадимги Бақтрия солиқ тизими бу- ...
9. Ёзув тадқиқотчиси бу -...
10. Қадимги Бақтрия даври ислохотлари бу -...
11. Бақтрияда дастлабки шаҳарларнинг вужудга келиши ва ривожланиши жараёни ...
12. Қадимги аҳоли суғорма деҳқончилик маданияти ...

Амалий машғулот учун топшириқлар:

1. Сўғдиёна ҳунармандчилиги: +ижобий, -салбий
2. Сўғдиёна қишлоқ хўжалиги: +ижобий, -салбий
3. Сўғдиёнада ички ва ташқи савдо: +ижобий, -салбий
4. Сўғд-Хитой муносабатлари: +ижобий, -салбий
5. Сўғдда диний вазият: +ижобий, -салбий
6. Сўғд конфедерацияси инқирози: +ижобий, -салбий
7. Туркий – суғд симбиози :+ижобий, -салбий
8. Илмий адабиётлардаги антропогенез жараёни тўртта босқичи: +ижобий, -салбий

Амалий машғулот учун топшириқларини бажариш учун тегишли

кўрсатма ва тавсиялар:

“Т – схема” ўтказиш босқичларини қўйидагича олиб борилади:

- Янги педагогик технологиялардан бири “Т – схема” интерфаол усули ҳақида маълумотга эга бўлиш лозим
- Мавзу бўйича назарий маълумотлар яхши ўзлаштирилиши керак
- “Т – схема” интерфаол усули масала моҳиятини тўлиқ тушуниб олишга асосланган бўлиб, бунда мавзу оид бўлган тушунча, маълумот, тарихий шахслар фаолияти кабиларнинг ижобий+, салбий – хусусиятлари очиқ берилди.

Амалий машғулотда янги педагогик технологиялардан бири - “Инсерт” интерфаол усулидан фойдаланилади.

INSERT JADVALI

А	М	–	?

Амалий машғулот учун топшириқлар

Сўғд конфедерацияси даврида ижтимоий-сиёсий ҳолат:

- ◆ Суғдиёна ҳудудига одамлар қадимги тош асридаёқ кириб келиб, ундан кейинги даврларда тоғ, дарё воҳалари бўйлаб кенг тарқала бошлаганлар
- ◆ Хитой манбаларида Самарканд Сўғди канн деган номда юритилган ва уни маҳаллий сулола вакили бошқариб турганлиги баён қилинади.
- ◆ Зарафшон, Қашқадарё ва Амударё дарёларининг ҳавзасида тўққизта алоҳида мулкӣ ҳудуд мавжуд бўлиб, уларнинг ҳар бири шаҳар ва деҳқончилик туманларига эга бўлган
- ◆ Сўғдиёнанинг маҳаллий ҳокимлари Чоч ва Хоразмнинг мустақил ҳукмдорлари билан бирлашган эдилар.
- ◆ Йирик сиёсий бирликлар маълум муддатларда шаҳарлардан бирида уз қурултойларини ўтказиб турганлар.
- ◆ Хоразм бошқа шаҳар-давлатларга нисбатан анча мустақил эди. Мамлакатни Африғийлар сулоласига мансуб подшолар бошқариб турган.

Амалий машғулот учун топшириқларини бажариш учун тегишли

кўрсатма ва тавсиялар:

- Янги педагогик технологиялардан бири “Инсерт” интерфаол усули ҳақида маълумотга эга бўлиш лозим
- Мавзу бўйича назарий маълумотлар яхши ўзлаштирилиши керак
 - Юқорида берилган матн жиддий ўқилади
 - Махсус белгилар ёрдамида (“А”- таниш маълумот; “М”- янги маълумот; “?”- бу маълумот мен учун тушунарсиз) муносабат билдирилади
 - Махсус белгилар орқали ўз билим, кўникма ва малакалар ҳосил қилинади
 - “А”- таниш маълумот бўлса, қайси манбадан қачон ўрганилганлиги қайд этилади
- “М”- янги маълумот, “?”- бу маълумот мен учун тушунарсиз” бўлса, фикрларга муносабат ўрганилиши лозим.

4-мавзу: Турк ҳоконлиги ва Араб халифалиги даври.

Режа:

1. Турк ҳоконлиги давлатининг Ўзбекистон давлатчилигида тутган ўрни масаласи.
2. Марказий Осиёга Араб халифалиги босқини.

Амалий машғулотнинг мақсади ва вазифалари:

- Турк ҳоконлиги давлатининг Ўзбекистон давлатчилигида тутган ўрни масаласини таҳлил этиш;
- Марказий Осиёга Араб халифалиги босқинига доир янги тадқиқотлар натижаларини ўрганиш.

Амалий машғулотда янги педагогик технологиялардан бири - “Ақлий хужум” интерфаол усулидан фойдаланилади.

Амалий машғулот учун топшириқлар:

1. Турк ҳоконлиги ...?
2. “Ябғу” нима?
3. “Шод”нинг вазифаси қандай?
4. Тўнябғу ким?
5. Фатҳ бу- ...
6. Халифалик бу- ...
7. Ислом фикҳи бу- ...
8. Араблар даври солиқ тизими бу- ...
9. Норозилик ҳаракатлари бу -...
10. Араблар даври ислоҳотлари бу -...

Амалий машғулот учун топшириқларини бажариш учун тегишли кўрсатма ва тавсиялар:

- “Ақлий хужум” методининг асосий қоидаларидан муҳими-тезлик билан масала моҳиятини очиб беришдан иборат.
- Берилган топшириқларни айнан манба билан мослиги инобатга олиниши лозим.

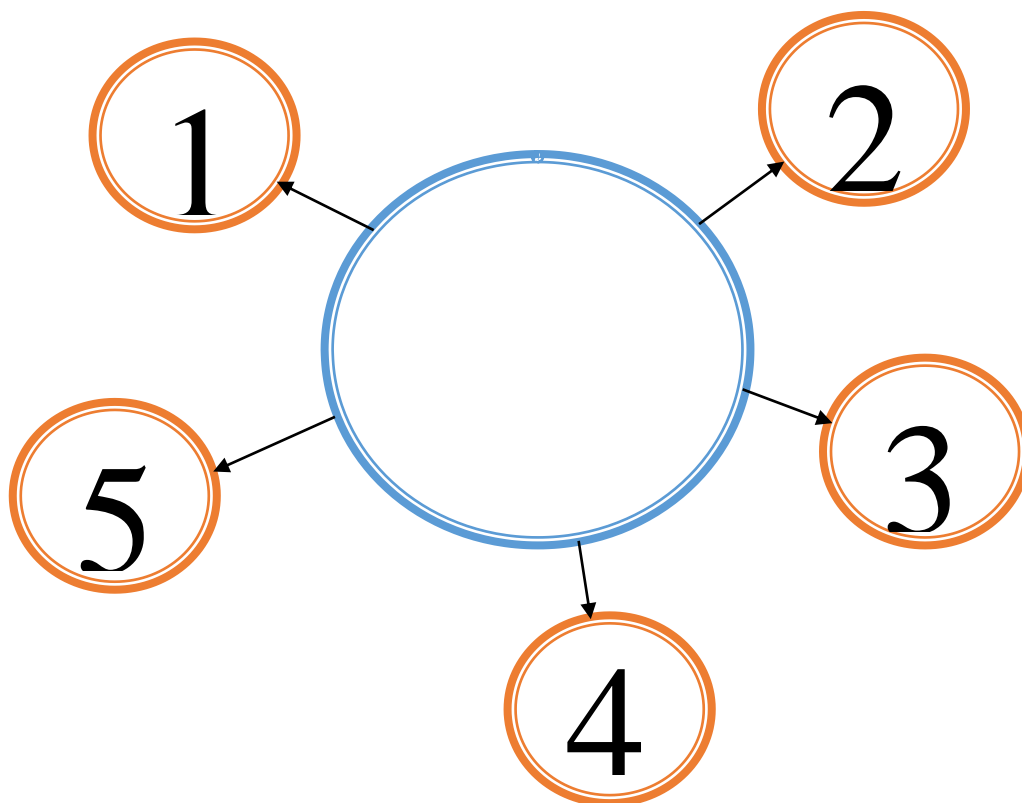
- Ҳар бир топшириқни бажариш учун кам вақт ва сифатли натижа муҳим ҳисобланади

-Хулоса чиқариш учун йиғилган маълумотлар умумлаштирилади ва тизимга солинади.

Амалий машғулотда янги педагогик технологиялардан бири - “Кластер” интерфаол усулидан фойдаланилади.

Амалий машғулот учун топшириқлар (таянч тушунчалар):

1. Будун
2. Ясоқ
3. Ҳоқон
4. Халқаро алоқалар
5. Маданий алоқалар
6. Хуросон ноиблари
7. Аркон
8. Бешинчи цивилизация
9. Жизья
10. Девон ад-дар

Амалий машғулот учун топшириқларини бажариш учун тегишли кўрсатма ва тавсиялар:

- “Кластер” методини ўтказиш босқичларида асосан мавзуга оид таянч тушунчаларга эътибор қаратилади
- Таянч тушунчалар орқали мавзуга оид 5 та аниқ маълумот қайд этилади.
- Маълумотларнинг ишончлилиги ва аҳамиятини кўрсатиш мақсадида фойдаланилган манбалар қайд этилади.
- Муайян тушунча доирасида имконият қадар кўпроқ янги ғояларни йиғиндисининг сифати ва улар ўртасидаги алоқаларни кўрсатилади.

5-мавзу: Ўзбекистон илк уйғониш даврида

Режа:

1. IX-XII асрлар Ўзбекистон ҳудудида сулолалар бошқаруви
2. Уйғониш даври буюк аждодларимиз илмий мероси

Амалий машғулотнинг мақсади ва вазифалари:

- IX-XII асрлар Ўзбекистон ҳудудида сулолалар бошқаруви масаласини таҳлил этиш;
- Уйғониш даври буюк аждодларимиз илмий меросига доир янги тадқиқотлар натижаларини ўрганиш.

Амалий машғулотда янги педагогик технологиялардан бири - “Концептуал жадвал” интерфаол усулидан фойдаланилади.

Амалий машғулот учун топшириқлар:

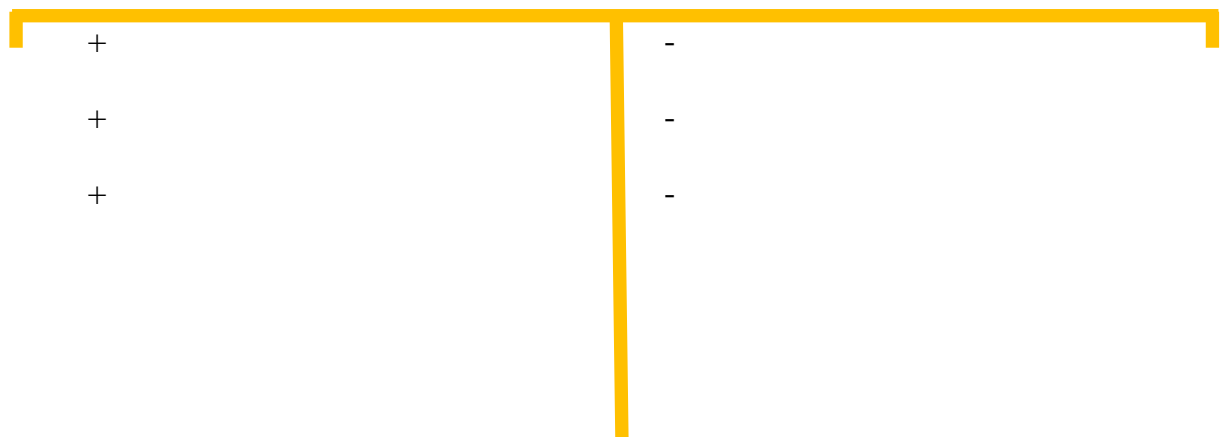
1. IX-XII асрлар Ўзбекистон ҳудудида сулолалар бошқаруви масаласи сабаб ва омиллари ҳамда муаммолар ечими.
2. Буюк аждодларимиз илмий меросига доир белгиланган вазифаларнинг сабаб ва омиллари ҳамда муаммолар ечими.
3. Буюк аждодларимиз илмий меросига доир янги тадқиқотлар натижаларини ўрганишнинг устувор йўналишларини сабаб ва омиллари ҳамда муаммолар ечими.

**Амалий машғулот учун топшириқларини бажариш учун тегишли
кўрсатма ва тавсиялар:**

Муаммонинг мазмунни	Сабаб ва омиллари	Муаммонинг ечими	Хулоса
<p>1. IX-XII асрлар Ўзбекистон худудида сулолалар бошқаруви масаласи сабаб ва омиллари ҳамда муаммолар ечими</p> <p>2. Буюк аждодларимиз илмий меросига доир белгиланган вазифаларнинг сабаб ва омиллари ҳамда муаммолар ечими</p> <p>3. Буюк аждодларимиз илмий меросига доир янги тадқиқотлар натижаларини ўрганишнинг устувор йўналишларини сабаб ва омиллари ҳамда муаммолар ечими</p>			

- “Концептуал жадвал” орқали муаммоли вазият яратилди
- муаммонинг мазмунининг тушуниш муҳим босқич ҳисобланади (1-устун)
- Воқеликларнинг сабаб ва омиллари билан (2-устун) тўлдирилади
- Муаммонинг ечими тўлиқ изоҳланиши керак (3-устун).
- Тегишли якуний хулосалар эса муҳим босқич ҳисобланади (4-устун)

Амалий машғулотда янги педагогик технологиялардан бири - “Т - чизма” интерфаол усулидан фойдаланилади.

Амалий машғулот учун топшириқлар:

1. Сомонийлар даври хунармандчилиги: +ижобий, -салбий
2. Сомонийлар даври қишлоқ хўжалиги: +ижобий, -салбий
3. Сомонийлар даври ички ва ташқи савдо: +ижобий, -салбий
4. Буюк аждодларимиз илмий меросига доир янги тадқиқотлар натижалари: +ижобий, -салбий
5. Қорахонийлар даври диний вазият: +ижобий, -салбий
6. Хоразмшоҳлар инқирози: +ижобий, -салбий
7. Буюк аждодларимиз илмий мероси дунё олимлари нигоҳида: +ижобий, -салбий
8. Илмий адабиётлардаги аждодларимиз илмий мероси таҳлили: +ижобий, -салбий

Амалий машғулот учун топшириқларини бажариш учун тегишли

кўрсатма ва тавсиялар:

“Т – схема” ўтказиш босқичларини қўйидагича олиб борилади:

- Янги педагогик технологиялардан бири “Т – схема” интерфаол усули ҳақида маълумотга эга бўлиш лозим
- Мавзу бўйича назарий маълумотлар яхши ўзлаштирилиши керак
- “Т – схема” интерфаол усули масала моҳиятини тўлиқ тушуниб олишга асосланган бўлиб, бунда мавзу оид бўлган тушунча, маълумот, тарихий шахслар фаолияти кабиларнинг ижобий+, салбий – хусусиятлари очиқ берилади.

6-мавзу: Мустақиллик йиллари тарихчилар нигоҳида.

Режа:

1. Совет даври тарихига замонавий ёндашув.
2. Ўзбекистоннинг совет даври тарихининг тарихшунослигидаги янгича ёндошув ва таҳлиллар.

Амалий машғулотнинг мақсади вазифалари:

- Совет даври тарихига замонавий ёндашув масаласини таҳлил этиш;
- Ўзбекистоннинг совет даври тарихининг тарихшунослигидаги янгича ёндошувларга доир янги тадқиқотлар натижаларини ўрганиш.

Амалий машғулотда янги педагогик технологиялардан бири - “Инсерт” интерфаол усулидан фойдаланилади.

INSERT JADVALI

A	M	–	?

Амалий машғулот учун топшириқлар

Собиқ совет даврида ижтимоий-сиёсий ҳолат:

- ◆ Моддий манфаатдорлик пасайди;
- ◆ Ишлаб чиқариш устидан мустабид тузум ва коммунистик мафкуранинг зўравонлиги;
- ◆ Ишчининг ижодий фаолиятига бефарқлик;
- ◆ Ишлаб чиқариш муносабатларидан ишчининг бегоналиги;
- ◆ Ижтимоий-сиёсий фаолликнинг пастлиги;
- ◆ Ўзбекистон ҳудудининг 5% да 65% саноатининг жойлашуви;
- ◆ Саноатнинг хом ашёдан келадиган даромад ҳисобидан таъминланиши;

Амалий машғулот учун топшириқларини бажариш учун тегишли

кўрсатма ва тавсиялар:

- Янги педагогик технологиялардан бири “Инсерт” интерфаол усули ҳақида маълумотга эга бўлиш лозим

- Мавзу бўйича назарий маълумотлар яхши ўзлаштирилиши керак
- Юқорида берилган матн жиддий ўқилади
- Махсус белгилар ёрдамида (“А”- таниш маълумот; “М”- янги маълумот; “?”- бу маълумот мен учун тушунарсиз) муносабат билдирилади
- Махсус белгилар орқали ўз билим, кўникма ва малакалар ҳосил қилинади
- “А”- таниш маълумот бўлса, қайси манбадан қачон ўрганилганлиги қайд этилади
- “М”- янги маълумот, “?”- бу маълумот мен учун тушунарсиз” бўлса, фикрларга муносабат ўрганилиши лозим.

Амалий машғулотда янги педагогик технологиялардан бири - “Венн диаграммаси” интерфаол усулидан фойдаланилади.

Амалий машғулот учун топшириқлар:

1. **Собиқ совет даврида ижтимоий-сиёсий ҳолатнинг** умумий ва хусусий жиҳатларини таҳлил қилиш

“Венн диаграммаси” орқали **совет даврида ижтимоий-сиёсий ҳолатга** хос умумий белгиларни қиёсий таҳлил қилинади. Масаланинг ўзаро боғлиқлигини хулосалаш учун қуйидаги тушунчалар танланди:

1)* совет даврида ижтимоий-сиёсий ҳолат 2)* Чор Россияси мустамлакачилиги даврида ижтимоий-сиёсий ҳолат 3)* мустақиллик даврида ижтимоий-сиёсий ҳолат

А)*

Б)*

Амалий машғулот учун топшириқларини бажариш учун тегишли кўрсатма ва тавсиялар:

- Янги педагогик технологиялардан бири “Венн диаграммаси” интерфаол усули ҳақида маълумотга эга бўлиш лозим
- Мавзу бўйича назарий маълумотлар яхши ўзлаштирилиши керак
- “Венн диаграммаси” интерфаол усули қиёсий таҳлилга асосланган бўлиб, масала моҳияти унга яқин бўлган тушунча ва маълумотлар орқали ўзлаштирилади.
- 1-, 2-, 3- тушунчалар тўғрисида тўлиқ маълумотлар берилганидан сўнг, уларни боғловчи хусусиятларни А)* ва Б)* каторга тўлдирилади ҳамда тегишли хулосага келинади.

V. ГЛОССАРИЙ

Термин	Ўзбек тилидаги шарҳи	Инглиз тилидаги шарҳи
Авесто	Энг қадимги ёзма манбалардан бири, зардуштийларнинг муқаддас китоби	The Avesta is the primary collection of religious texts of Zoroastrianism, composed in the otherwise unrecorded Avestan language
Антик давр	қадимги дунё тарихи даври.	Antiquity may refer to any period before the Middle Ages (476–1453), but still within Western civilization-based human history or prehistory: Ancient history, any historical period before the Middle Ages Classical antiquity, the classical civilizations of the Mediterranean
Археология	юнонча “архайос” – қадимги, “логос” – фан, қадимшунослик.	Archaeology or archeology, is the study of human activity through the recovery and analysis of material culture. The archaeological record consists of artifacts, architecture, biofacts or ecofacts, and cultural landscapes.
Инновация	янгиликлар, тарихий жараёнда, маданиятда, фанда вужудга келган янги услублар, ихтиролар ва кашфиётлар.	Innovation can be defined simply as a "new idea, device or method". However, innovation is often also viewed as the application of better solutions that meet new requirements, unarticulated needs, or existing market needs. This is accomplished through more-effective products, processes, services, technologies, or business models that are readily available to markets,

		governments and society. The term "innovation" can be defined as something original and more effective and, as a consequence, new, that "breaks into" the market or society.
Авесто	Энг қадимги ёзма манбалардан бири, зардуштийларнинг муқаддас китоби	The Avesta is the primary collection of religious texts of Zoroastrianism, composed in the otherwise unrecorded Avestan language
Интернет	[лот. интер — аро ва нет (work) — тармоқ] — катта (глобал) ва кичик (локал) компьютер тармоқларини ўзаро боғловчи бутунжаҳон компьютер тизими.	The Internet is the global system of interconnected computer networks that use the Internet protocol suite (TCP/IP) to link billions of devices worldwide. It is a network of networks that consists of millions of private, public, academic, business, and government networks of local to global scope, linked by a broad array of electronic, wireless, and optical networking technologies.
Ойкумена	юнонлар тасаввурларида инсонлар жойлашган дунё худудларининг чегаралари.	The ecumene (US) or oecumene was an ancient Greek term for the known world, the inhabited world, or the habitable world. Under the Roman Empire, it came to refer to civilization and the secular and religious imperial administration.
Урбанизация	аҳоли ва ишлаб чиқаришнинг шаҳарларда тўпланиш жараёни.	Urbanization refers to the population shift from rural to urban areas, "the gradual increase in the proportion of people living in urban areas", and the ways in which each society adapts to the change.

<p>Хронология</p>	<p>асрлар, даврлар, вақт ўлчови ҳақидаги фан, юнонча “хронос” – вақт, “логос” – фан сўзларидан келиб чиққан тушунча</p>	<p>Chronology is the science of arranging events in their order of occurrence in time. Consider, for example, the use of a timeline or sequence of events. It is also "the determination of the actual temporal sequence of past events".</p>
<p>Этногенез</p>	<p>халқ ва элатларнинг келиб чиқиши.</p>	<p>Ethnogenesis (from Greek "group of people, nation", and genesis, "beginning, coming into being"; plural ethnogeneses) is "the formation and development of an ethnic group." This can originate through a process of self-identification as well as come about as the result of outside identification.</p>
<p>Тарих</p>	<p>Ижтимоий гуманитар фан соҳаси бўлиб, ўтмиш воқеликларини ўрганеди</p>	<p>History is the study of the past as it is described in written documents. Events occurring before written record are considered prehistory. It is an umbrella term that relates to past events as well as the memory, discovery, collection, organization, presentation, and interpretation of information about these events.</p>
<p>Буюк ипак йўли</p>	<p>Қадимги савдо йўли</p>	<p>The Silk Road or Silk Route was an ancient network of trade routes that were for centuries central to cultural interaction through regions of the Asian continent connecting the East and West</p>
<p>кўчириш</p>	<p>Муайян халқларни</p>	<p>Deportation is the expulsion of a person or</p>

	бир жойдан бошқа жойга мажбурий кўчириш, депортация	group of people from a place or country. The term expulsion is often used as a synonym for deportation, through expulsion is more often used in the context of international law, while deportation is more used in national (municipal) law.
маданият	Жамият, инсон ижодий куч ва қобилиятлари тарихий тараққиётининг муайян даражаси	Culture can be defined in many different ways. In the words of anthropologist E.B. Tylor, it is "that complex whole which includes knowledge, belief, art, morals, law, custom and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society.
ГИС	Географик ахборот tizimlari	A geographic information system (GIS) is a system designed to capture, store, manipulate, analyze, manage, and present spatial or geographic data. The acronym GIS is sometimes used for geographic information science (GIScience) to refer to the academic discipline that studies geographic information systems and is a large domain within the broader academic discipline of geoinformatics.
Этногенез	халқ ва элатларнинг келиб чиқиши.	Ethnogenesis (from Greek "group of people, nation", and genesis, "beginning, coming into being"; plural ethnogeneses) is "the formation and development of an ethnic group." This can originate through a process of self-identification as well as come about as the result of outside identification.

VI. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажак фаёвон бўлади. 3-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
7. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 декабрдаги “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1875-сонли қарори.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июнь “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли Фармони.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель "Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли қарори.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-

2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 май “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сон Фармони.

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июнь “2019-2023 йилларда Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетиди талаб юқори бўлган малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятини ривожлантири чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4358-сонли Қарори.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

17. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрь “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли қарори.

III. Махсус адабиётлар

18. Русина Ю.А. Методология источниковедения. – Екатеринбург, 2015.

19. Усмонов Б.Ш., Ҳабибуллаев Р.А. Олий ўқув юртларида ўқув жараёнини кредит-модуль тизимида ташкил қилиш.–Т.: “ТКТИ” нашриёти, 2019.

20. Ханников А. Техника: от древности до наших дней. – М.: Litres, 2020. – 384 с.

21. Холиқулова Х. Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда имконияти чекланган шахсларни ҳимоя қилиш сиёсати. – Тошкент. Mumtoz so'z, 2017.

22. Шейпак А. История науки и техники. – М.: Litres, 2020. – 513 с.

23. Аминов Б., Расулов Т. Ватан – юракдаги жавохир. – Т.: Укитувчи, 2001. - 232 б.
24. Ватан ва миллат муқаддасдир. – Т.: Маънавият, 2000. – 104 б.
25. Иброҳимов А. Биз ким, ўзбеклар... Миллий давлатчилигимиз асослари ҳақида мулоҳазалар. – Т.: “Шарқ”, 2001. – 400б.
26. Муслимов Н.А ва бошқалар. Инновацион таълим технологиялари. Ўқув-методик қўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 208 б.
27. Иброҳимов А. Миллат овози. “Шарқ”- Т., 2002. – 240 б.
28. Қосимов Р., Содиқов М. Мустақиллик – олий неъмат. Т., 2000.
29. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. Т.: Ўзбекистон, 2001.
30. Мустақил Ўзбекистон тарихи. Учинчи китоб. Т.: Шарқ, 2000.
31. Ўзбекистон халқининг дини, маданияти ва урф-одатлари: тарих ва ҳозирги ҳолат. Т: ТИУ, 2011.

IV. Интернет сайтлар

32. <http://edu.uz> – Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
33. <http://lex.uz> – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси
34. <http://bimm.uz> – Олий таълим тизими педагог ва раҳбар кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш бош илмий-методик маркази
35. www.ziyonet.uz – Таълим портали